

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

PLATON'DAN FARABİ'YE İDEAL DEVLET
ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman **Hazırlayan**
Dr. Öğr. Üyesi Birdal AKAR **Funda KANPALTA**

MALATYA 2025

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

PLATON'DAN FARABİ'YE İDEAL DEVLET ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Funda KANPALTA

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Birdal AKAR

MALATYA 2025

Aileme, öğretmenlerime ve hocalarıma...

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım *Platon'dan Farabi'ye İdeal Devlet Anlayışı* başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem dipnotta hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Funda KANPALTA

TEŞEKKÜR

Felsefeye olan sevgim ve ilgim ortaokul yıllarımda *Sofi'nin Dünyası* adlı kitabı okumamla başladı. O yıllardan beri sürekli bu konudaki bilgimi artırma ihtiyacı hissettim, bu ihtiyaç beni tutkuyla araştırmaya, daha çok okumaya, sorgulamaya yönlendirdi. Kim olduğumu, hayat amacımı, yeteneklerimi sorgulamaya başlayarak, birçok soruyla boğuşarak geçirdiğim sürecin sonunda yoluma felsefeyle devam etmeye karar verdim.

Yıllar sonra, danışmanım Birdal Akar'la araştırma konuları hakkında görüşmelerim ve erdem üzerine yaptığımız konuşmalarla bu çalışmanın ilk temelleri atıldı. Onun rehberliği ve yaptığım okumalar doğrultusunda ayrıntılar şekillendi. Dolayısıyla, Akar'ın bana gösterdiği hoşgörü, sabır ve destekle yüreklendiğimi belirtmem gerekir. Bu vesileyle kendisine teşekkür ediyorum.

Lisans dönemimde ve aynı zamanda bu tezin hazırlanma sürecinde bana olan inancıyla, desteğiyle yanımda duran ve ailem kadar yakınlık gösteren değerli öğretmenim Zeynep Kantarcı Bingöl'e de teşekkürlerimi sunarım. Yine bu aşamada beni destekleyen M. Fatih Işık'a, Mehmet Önal'a ayrıca teşekkür ederim. Okul sıralarında tanıştığım, zor zamanlarımda bana yol gösteren arkadaşlarım Fatime Gümüş'e ve Belemir Teoman'a da teşekkürlerimi sunarım.

Tüm öğrenim hayatım boyunca bana rehberlik eden iyi öğretmenler, benim için en büyük şanslardan biri oldular. Tökezlediğim zamanlarda, onlardan uzak olsam da bana daima rehberlik ettiler, yanımda oldular. Hepsine ayrı ayrı teşekkür etmek isterim. Bazılarının adını anmam gerekirse, değerli Kenan Kahraman'a, Ömer Faruk Habergetiren'e, Kenan Karalök'e, Fulya Aker Zavar'a minnettarlığımı sunmak istiyorum.

Son olarak, her koşulda benimle olan, beni destekleyen annem ve kardeşlerim, sizlere daima minnettarım.

ÖZET

PLATON'DAN FARABİ'YE İDEAL DEVLET ANLAYIŞI

Bu çalışmada Platon'un ve Farabi'nin ideal devlet anlayışları ile ilgili olarak; ideal devlet veya ideal toplum mümkün müdür, bunun için toplumun, bireylerin, devleti yönetenlerin eylemleri belirleyici midir, yönetenlerde olması gereken özellikler nelerdir, bu özelliklere sahip kişiler gerçekte var mıdır, adalet, yasa, mutluluk, erdem, iyi... nedir? türünden görüşleri karşılaştırılarak bu görüşleri nasıl temellendirdikleri tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede, filozofların her birine göre ideal devlet anlayışının kişilerin, devletlerin, şehirlerin mutluluğu kazanılmasındaki rolü, karakterler üzerindeki etkisi, bu mutluluğun hangi koşullarda edinilip yitirildiği, ölçütünün ne olduğu gibi sorulara cevap aranacak ve bu temelde ideal devlet düzeninin gerçeklikte var olabilecek bir düzen mi yoksa ütöpik bir varsayım mı olduğu sorusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Platon, Farabi, Yasa, Şehir, Filozof, Peygamber, İdeal devlet.

ABSTRACT

UNDERSTANDING OF IDEAL STATE FROM PLATO TO FARABI

In this study, Plato's and Farabi's views on the ideal state will be compared in terms of whether the ideal state or ideal society is possible, whether the actions of society, individuals, and those who govern the state are decisive for this, what are the characteristics that should be in the rulers, do people with these characteristics actually exist, what is justice, law, happiness, virtue, good... and how they justify these views will be discussed. In this framework, according to each of the philosophers, answers will be sought to questions such as the role of the understanding of the ideal state in the attainment of happiness by individuals, states, and cities, its effect on characters, the conditions under which this happiness is gained or lost, and what its criterion is, and on this basis, the question of whether the ideal state order is an order that can exist in reality or a utopian assumption will be addressed.

Keywords: Plato, Farabi, Law, City, Philosopher, Prophet, Ideal State.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	9
PLATON’UN TOPLUM VE SİYASET ANLAYIŞI	9
1.1. Platon’un İdeal Toplumu	9
1.2. Platon’un İdeal Devleti	11
1.3. İdeal Toplumun Yöneticisi Olarak Filozofun Özellikleri ve Eğitimi	16
1.4. Yasalar	17
1.5. Yasanın Kaynağı	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
FARABİ’NİN SİYASET VE TOPLUM ANLAYIŞI	32
2.1. Farabi’nin ideal toplumu.....	37
2.2. Farabi’nin ideal devleti.....	43
2.3. İdeal toplumun yöneticisi olarak filozof-peygamber	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	48
İKİ İDEAL DEVLET ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	48
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	56
KAYNAKÇA	63

GİRİŞ

Bu çalışmayı yaparken, siyaset felsefesinde tartışılan “İdeal devlet mümkün mü?” “Bunun olabilmesi için hangi anlayışların genişletilip geliştirilmesi gerekir?” türünden sorular hakkında bir tartışma yürütmek esas amacımdır. Bu amacı belirlerken, konumuz olan her iki filozofun düşünceleri sadece ütöpik bazı görüşlerle mi sınırlıdır, yoksa eylemsel olarak sonuç verebilecek kuramlar mıdır, bunun nitelikli bir şekilde araştırılması gerektiği düşüncesinden hareket ediyorum. Bu nedenle her iki filozofun görüşlerini değerlendirirken, yöntem olarak karşılaştırmalı değerlendirme yolunu takip ettim. Bu çalışmanın sistematik kaynakçasını da aynı yöntemle belirlemeye özen gösterdim; “ideal bir devlet mümkün mü, yoksa bu konuda her iki filozofun düşüncelerinde bahsedilen argümanlar sadece ütöpik birer masal mı” sorusu bütün okumalarımnda temel belirleyici oldu. Böyle bir araştırmanın neticesinde bu sorunun iki türlü cevaplanabileceği açıktır; ancak sorunun cevabına ulaşmaktan ziyade, çalışma tarzımı belirleyici olması benim için bu çalışma özelinde yeterli olmuştur. Tüm bu araştırma sürecinde, yürüteceğim tartışmalar ve yapacağım karşılaştırmalarda Platon ve Farabi’nin ideal devlet anlayışlarının bu soru ışığında açığa çıkmasını amaçladığım, okur tarafından en baştan bilinsin isterim.

Bu bakımdan Platon’un *Devlet* diyalogundan istifade ederken, bu eserin her dönemde siyasetle ilgilenen ve devlet işlerini yöneten bireylerin, politikacı ve aydınların başucu kitabı olduğu gerçeğini unutmamaya özen gösterdim. Bu diyalogda ortaya çıkan “ideal devlet” tasarımının kendisinden sonra aynı doğrultuda yazılacak diğer birçok esere ilham olduğu gerçeği de aynı statüye sahiptir. Bunlara bazı örnekler vermek gerekirse; *Güneş Ülkesi* (Campanella), *Yeni Atlantis* (Bacon), *Ütopya* (Thomas Morus), *Cesur Yeni Dünya* (Huxley), *1984* (Orwell) gibi eserler sayılabilir. Elbette Farabi’nin *el-Medinetü’ül-Fadıla*’sının da bu eserler arasında sayıldığını sıklıkla görebiliriz. Bu yönüyle, düşünce tarihinin bilinen ilk ütopyası sayılabilecek Platon’un *Devlet*’i, kendisi gibi ütopya olarak sınıflandırılan eserlerin tamamına yakını için bir esin kaynağı olmuştur. Ayrıca tam da bu özelliğinden ötürü, yazıldığı dönemden itibaren en fazla okunan eserlerden biri de sayılmaktadır (Arslan, 2010, s. 396).

Tüm bu eserlerin kendi içinde tartışıldığı ortak temalara ve cevabı bulunmaya çalışılan sorulara baktığımızda, kabataslak olarak “İnsan başkalarıyla ilişkilerinde nasıl davranmalıdır?”, “İnsanın hayatında haklar, görevler ve sorumluluklar var mıdır, varsa evrensel bir şekilde tanımlanabilir mi, bunların bireye mi yoksa gruplara mı ait olduğu hakkında bilgi sahibi olabilir miyiz?”, “Bireyin güç tanımlaması her ne olursa olsun, kendisi diğer bireyler için kendi güçlerinden ve haklarından vazgeçmeli midir?”, “İktidarın haklı görülebilirliği var mıdır?”, “İnsanlar arasında varlığını sürdüren birey için nasıl bir hayat doğru, iyi ve adildir?” diye sıralanabilir (Moseley, 2019, s. 211- 213).

İnsan varlığa geldiği andan itibaren ve hayat yolculuğu boyunca, şeylerin bilgisine ulaşmak ister. Bunu Aristoteles’in “bilme arzusu insanda doğuştandır” (Arslan, 2010, s. 41) ifadesinden anlarız. Bu ifade doğrultusunda, bilme arzusu beraberinde insana bir deneyim alanı açmıştır. Bu deneyim alanında, çeşitli duygu durumundan dolayı, insanın ihtiyaçları zamanla çeşitlenmiştir. Bu ihtiyaçları karşılama noktasında bireyin kendisi toplumla etkileşim haline girmiştir. Bu etkileşim sonucunda, insanların birbirleriyle etkileşimden kaynaklı gruplar, topluluklar oluşmaya başlamıştır. Bireyler hak, hukuk, yasa, adalet gibi birçok kavramlarla sorgulamalar yapmış ve arayışlar içine girmişlerdir. Bundan dolayı da bireyin kendisi toplumun refahı için bir yönetime, siyasete, devlet anlayışına ihtiyaç duymuştur (Bilgin, 2022, s. 22-23-76). Bunun farkına varan bir düşünür olarak Platon, bir toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sorgulamalara gider ve bu doğrultuda ihtiyaçların karşılandığı “ideal” bir düzenin nasıl oluşturulabileceğiyle ilgilenir. Öte yandan, ideal bir düzen arayışının altında yatan bazı pratik nedenler de vardır. Yunan devletleri arasında patlak veren savaşlar, sınıflar arası verilen ve alınan haklar, uygulanan siyasal düzen ve Platon'un Atina demokrasisini beğenmemesi, Sokrates'in ölüme mahkum edilmesi gibi olaylar da onun ideal düzen, ideal devlet arayışına girmesini tetiklemiş görünmektedir (Platon, 1998, s. 17-19).

Platon siyaset anlayışını oluştururken, kainat, şehir ve insan arasındaki bir analogiden hareket eder. Platon’a göre kozmos, yani “düzenli bütün”, siteyi ve insanı içine alan bir yapıdır; sitenin ve insanın nasıl olması gerektiğiyle ilgili ipuçları vermektedir. Yani kozmos, düzenli bütün veya doğal evren, politik evrenle bireysel insani evrenin kendisine göre düzenlenmesi gereken şablonu, paradigmayı temsil eder. Hem Orta Çağ’ın merkezinde bulunan temel kavramın Tanrı olması, hem de Yeniçağ Batı dünyasının temel kavramının birey insan ve bu insanın psikolojisi olmasına karşılık, Antik dünyanın temel

kavramı ise Kozmostu. Antik Yunan dünyası bu büyük ve düzenli kozmostan hareketle siteyi ve onun içindeki bireyi, yani insanı anlamaya çalışmaktadır. Bu bakış açısıyla birlikte Platon ve Aristoteles'e göre şehrin doğal bir varolan olması ve ilkesini doğadan edinen bir düzen içinde olması, doğaya benzer biçimde tesis edilmesini gerektirir. Bu düşünce hem Platon'u hem de Aristoteles'i insanın doğal olarak toplumsal olduğu ve iyi bir hayatı, mutluluğu ancak toplum veya şehir dahilinde elde edebileceği görüşlerine sevk eder (Arslan, 2010, s. 397).

Şehir bu bakımdan Platon için önemlidir, doğru şehrin iyi insanlar yetiştirmenin şart olduğunu ve bu şehrin yeryüzünde en azından bir yaklaşımın oluşturabileceğini savunur. Bunun için de ahlak devletin ana sorunudur, bunun çözüme kavuşturulması içinse politik sorunun çözülmesi gerekir (Arslan, 2010, s. 403). Bu sorunun çözülebilmesi için devleti yönetenlerin ve yönetilenlerin, devletin yasalarının, önemle tartışılması ihtiyacı doğmaktadır.

Yunan toplumundaki düşünce yapısı, ahlakı ve siyaseti ilişkilendirmeye meyyleder. Polis var olmaya devam ettiği sürece insanı toplumdan soyutlamak mümkün değildir. Bundan dolayı Platon'un *Devlet*'inde adalet anlayışı, yani bireylerin ve toplumun manevi, fiziki, ihtiyaçlarının doğru şekilde karşılanması, iyi ideası ile doğrudan ilişkilendirilmiştir (Zeller, 2008, s. 212). *Devlet*'in, biri dünyevi, bir diğeri ölümsüz olan beden ile ruh arasındaki düalist ayrımına karşılık gelen metafizik bir kıstasa sahip olması da bundan kaynaklıdır. Bu iki ayrımın ilki araç, diğeri ise amaçtır. Yedinci kitabın başında yer alan mağara alegorisi ile onuncu kitabın sonundaki ruhla ilgili mitos, bunun ispatına yöneliktir. Platonik devletin metafizik temelleri devletin yapısında ortaya çıkmaktadır. Yurttaşlardan oluşan toplum üç sınıfa ayrılmakta ve bu da üç bölümlü ruh kuramıyla birebir örtüşmektedir. Ruhun entelektüel tarafına felsefe eğitilmiş yöneticiler sınıfı denk gelir; savaşçı muhafızlar sınıfı ruhun cesur, köylü ile tüccar grubu da ruhun hissi, tutkulu kısmıyla örtüşmektedir. Üçüncü grup bundan daha ayrıntılı biçimde değerlendirilmez, nedeniye sadece yönetimin konusu oluşudur. Bundan dolayı Platon'un önerdiği devlet esas olarak bir aristokrasidir. Konu ayrıntılı olarak değerlendirildiğinde, Platon'un görüşüne göre bunun en temel gerekçesi şöyle ifade edilir:

Siyasi hakların dağıtımındaki mutlak bir eşitlikten daha yanlış bir şey olamayacağıdır. Hakların dağılımında baskın olması gereken ilke aritmetik (yani mekanik) eşitlik değil, geometrik (yani yurttaşların yeteneklerine göre sıralandıkları) eşitliktir. Bunun için yeterli olan, iynin bilgisi ve onu halkın eğitime uygulayabilme becerisidir. Buradan temel problemin yetenekli yöneticilerin yetiştirilmesi olduğu çıkar ve zaten eserin ana konusu da iki yüksek sınıfın eğitimidir (Zeller, 2008, s. 213).

Zeller'in çözümlemesine göre, üçüncü sınıfın özel mülkiyet sahibi olmasına, aile kurmasına izin verilmektedir. Fakat yöneticilerin, koruyucuların bu iki haklarından feragat etmeleri gerekmektedir. Devletin faydası gözetilmek üzere, soylu bir neslin oluşması için çocukların dünyaya gelmeleri devletin denetiminde sağlıklı erkek ve kadının beraberliği sonucunda olmaktadır. Çocukların devletin bünyesinde büyütülmeleri söz konusudur. On iki yaşına gelmeleri halinde ayrıştırılırlar. Bu süreç gerçekleştirildikten sonra iki veya üç yıl devam ederek askeri, fiziki eğitim sürecine tabi tutulurlar. Bu eğitimler yine, matematik, astronomi, armoniye hazırlık kursları ile tamamlanmaktadır. Otuz yaşına gelmeleri halinde başka bir ayrışmaya daha tabii tutulurlar, yapılan sınavda başarılı olanlar beş yıl sürecek olan diyalektiğe başlarlar. Bunun sonucunda da ordu ile yönetimin önemli birimlerinde çalışacak kadroları oluştururlar. Elli yaşında olduklarında ise yönetimle ilgili konularla ilgilenirler. Erkek ve kızlar beden ile ruh eğitiminde eşit hak sahibi olurlar. Yurttaşların tüm fikri ve manevi eğitimlerinde devletin denetimi esastır.

Zeller'e göre bu sisteme uygun işleyişte, tüm devlet dini bir topluluk formuna girmektedir. Zeller bu devlet formunu din, sanat ve bilimin bir arada olduğu bir kiliseye benzetir. Aynı şekilde, şiir ile müzik konusunda sınırlama mevcut olmakla birlikte, tanrılar için söylenen ilahiler ya da soylu insanlar için söylenen şarkılara müsaade edilir. Platon'un devletinde Homeros'un, tragedyanın, komedyanın yeri yoktur. Sanatın bu katı, basit formlarla uyum halinde olması gerekmektedir.

Her şey iyi ideası etrafında şekillenmek zorundadır. Bu bir amaç haline gelmekle birlikte bu uğurda her şey feda edilmelidir. Bunu yaparken kişisel haklar ve kişilerin bu haklarına saygı elbette yalnızca toplum için faydalı olarak değerlendirildiğinde önem arz edebilir. Ama devletin devamlılığı için bunlar değerlendirmeye tabi tutulamaz. Bununla birlikte yöneticilerin eylemleri, fedakarlıkları devlet için yapılmalı, bunun karşılığı ancak diğer alemde verilecektir. Platon herhangi bir halkın farklılığını ve bu farklılıktan doğacak olan siyasi formları ve siyasi farklılıkları kabul etmemektedir. Bu öylece önemli ve değerli bir amaçtır. Çünkü devletin mutlaklığı gereklidir. O tıpkı idealar dünyası gibi sabit ve değişmezdir. Daha önce değişmesi için eleştirilere maruz kalan tarihsel rejimlerden çıkıp bir güneş gibi aydınlatıcı bir idea olarak yükselmektedir. (Zeller, 2008, s. 214-215).

Platon, *Devlet*'te zorba ile gerçek manada kral yaratılışlı adamı karşılaştırmıştır. Yönetici yasalarla sınırlı olmadan, devlet için gerçek anlamda en iyi onu bilir ve uygular, doğru kişileri doğru birimlere yerleştirir. Meşruti (anayasal) devlet ise geçici bir çözüm

olarak görülmektedir. Platon bunu üçe ayırır, monarşi, aristokrasi, demokrasi; bunların karşılığını da tiranlık, oligarşi ile kitle hakimiyeti meydana getirir. Bu görüşler, Aristoteles'in *Politika*'sına ve Platon'un son eseri *Yasalar*'a önemli ölçüde yansıyacaktı. *Yasalar*'da Platon daha evvelki esaslı çözüm önerilerinden –kadın ve çocukların ortaklığı, özel mülkiyet hakkının olmayışı, filozof yönetimi vs.– birçoğunu terk eder;

Bunların yerini Pythagorasçı Synedrie'lere göre oluşturulmuş bir devlet konseyi, bir yasa koruyucular kollegyumu alır. Bu evlilikleri dikkatli bir biçimde denetler, ev hayatına, toprağın, taksimi sonsuza dek geçerli olan, belirli sayıdaki paylarının bakımına nezaret eder, buna karşılık bir ailenin yaşayabileceği asgari haddin dört katına kadar taşınır mülkiyeti serbest bırakır; ticaret, imalat, ziraat kölelere verilecektir (Zeller, 2008, s. 215).

İnsanların doğada birey olarak tek başına var olmalarının zor olacağını düşünen Farabi de Platon gibi, insanın toplumsal varlık olduğunu belirtmektedir; yaşamını devam ettirmek için toplumdaki birlik hâline ve bir devlete ihtiyacı vardır. Devleti bir organizmaya benzeten Farabi, onun çeşitli organlardan oluştuğunu belirtmektedir. Devleti bir insan vücuduna benzeterek buradaki organların işlevlerinden ve öneminden bahsederken, kalbin diğer organlarla uyum içinde işlemesi gerektiğini, bu organların birbirleri ile uyumlu bir işlev görmediğinde bedenin işlevi nasıl bozuluyorsa, organları birbirleriyle uyumlu işlemeyen devletin de işlevinin bozulacağını belirtir. Devleti yönetenlerin erdemlere sahip olmasının hem devlet için hem de toplumdaki bireyler için önemli olduğunu ve devleti yöneten kişinin, pratik ve teorik erdemlerde iyi olması gerektiğini söyler.

Farabi, Platon'un *Devlet*'indeki filozof kral düşüncesinden ciddi anlamda etkilenmiştir. Yöneticide olması gereken özellikleri şu şekilde sıralar: Yönetici güçlü bir zeka ve hafızaya sahip olmalıdır, kavrayışı keskin olmakla birlikte o bilgiyi edinmeyi merak etmelidir, bedensel zevklerden uzak olmalı, doğru ve dürüst olmalıdır, erdemli olmalı, sade bir yaşam tarzı benimsemelidir, cesur ve sabırlı, sağlıklı, uyumlu olmalıdır. Yönetici adaleti sağlamalıdır. Hem toplumun hem de yöneticinin erdemli olması gerektiğini düşünen Farabi, devletleri, erdem ve mutluluk bakımından, Cahil şehir, Fasık şehir, Değişmiş şehir, Sapık şehir olarak dört kısımda incelemektedir (Erkızan-Çüçen, 2019, s. 293-294).

Erdemli olmak, yalnızca bireyin kendine has bir durum değildir, aynı zamanda iyi yönetilen bir topluluk içinde yaşamayı da gerektirir. İnsanlar, ancak başkalarıyla uyum içinde yaşayıp doğru bir şekilde yönlendirildiklerinde erdemli olabilirler. Bu nedenle,

erdemli bir toplumda yaşamak insan için bir zorunluluktur. Toplumların düzenlenmesi ve yönetilmesinden sorumlu olanlar, Farabi'ye göre, felsefi bilgelige sahip olmalıdır. Teorik bilgi olmadan, evrenin amacı ve anlamı hakkında bilgi sahibi olunmadan, yasa yapmak mümkün değildir. Bu bakımdan, Platon gibi, Farabi de filozofların kral ya da kralların filozof olmasını, yani siyasi güç ile bilgelğin birleşmesini savunur. Ancak Farabi, Müslüman bir düşünür olarak, felsefi ilkeleri dini kurallarla uyumlu hale getirmeye çalışır. Bu durumda, felsefi bilgelik ile dini hikmet birleşir ve filozof ile peygamberin rolleri örtüşür (Erkızan-Çüçen, a. g. y).

Farabi'nin perspektifinde, mümkün en iyi devlet ya da erdemli toplum, hakikatin bilgisi aracılığıyla kurulabilir. Tanrı ve evren arasındaki ilişkiyi anlamak, bu ilişkiyi yansıtan ideal toplumu oluşturmanın anahtarıdır. Bunu başarabilecek olanlar ise yalnızca filozoflar ve peygamberlerdir. İnsanları en yüksek amaçlarına yönlendirecek ve yasaları yapabilecek kişiler, filozoflar ya da peygamberler olabilir. Toplumu ve devleti düzenlemenin yollarını, yöneticiler *Etkin Akıl* ile temas kurarak öğrenirler. Filozoflar *Etkin Akıl* ile temas ederken, peygamberler vahyin kaynağı olan hayal gücünü kullanır. Bu nedenle, peygamberlik, akıl ile hayal gücü arasındaki doğrudan bir bağın sonucudur ve aynı hakikatleri sembolik olarak ifade eder. Peygamberin güçlü hayal gücü, onun *Etkin Akıl*'dan gelen ilhamı almasıyla sonuçlanır (Cevizci, 2018, s.247-248).

Farabi'ye göre, felsefi düşünce yeteneğine sahip ve bu düşüncüyü etkin olarak sürdüren akıl, entelektüel gelişiminin en üst seviyesine ulaştığında *Etkin Akıl* ile birleşir; bu birleşme aslında aklın *Etkin Akıl* formunu alması anlamına gelir. Bu durum, insanın ulaşabileceği en yüksek mutluluk seviyesidir. Farabi, böylesine yüksek bir felsefi aydınlanma seviyesine ulaşmış bir kişinin, peygamberin, felsefi hakikati toplumsal ve bireysel ahlakı geliştiren sembolik bir gerçekliğe dönüştürdüğünü ifade eder. Peygamber, bu sembolik temsil yeteneği sayesinde vahiy alabilir ve yasalar koyabilir. Mucizelere inanmayan Farabi'ye göre vahiy, felsefi değil, sembolik bir hakikattir (Cevizci, 2018, s. 248).

Bu perspektiften bakıldığında, Farabi'ye göre peygamber ile filozofun aynı bilgiye sahip oldukları, fakat bu bilgiyi farklı dillerde ifade ettikleri söylenebilir. Aralarındaki fark, filozofun sadece entelektüel yeteneklere sahip olması, peygamberin ise entelektüel yeteneklerin yanı sıra politik yeteneklere ve ikna gücüne sahip olmasıdır. İdeal bir

yönetici, toplum ve devlet düzeninde, Tanrı veya *Bir Olan*'ın gerçeklik düzeninde olduğu gibi, yönetici olmalıdır. Farabi'ye göre, peygamberler belirlenen ilkelere ve yasalara göre yönetilen bir toplum, erdemli bir şehir veya iyi bir toplum olarak tanımlanır. Buna karşılık, kötü ve bilgisiz yöneticiler tarafından yönetilen, erdemden yoksun, mutluluğun ne olduğunu bilmeyen, gerçekten neyin iyi olduğuna dair cehalete düşmüş toplumlar ise cahil şehir veya bozuk toplum olarak nitelendirilir. Farabi, toplumun veya devletin başındaki yöneticiyi biyolojik olarak insan organizmasındaki kafaya benzetir. Platon, gibi her tabakanın yukarıdan emir aldığı ve alttakilere emir verdiği hiyerarşik bir yapılanma önerir. Gerçeklik açısından Tanrı veya *Bir Olan*, kendisinden başka her şeyin var olduğu bir varlık iken, biyolojik olarak kafa veya beyin, organizmayı yöneten ve kendisi yönetilmeyen bir güçtür. Benzer şekilde, siyasi veya sosyal açıdan Farabi'nin hiyerarşisinin en tepesinde, kendisi başkaları tarafından yönetilmeyen ve sürekli yöneten bir peygamber bulunur. Hiyerarşinin en alt basamağında ise felsefi hakikatten yoksun oldukları için kendilerini bile yönetemeyen ve dolayısıyla başkaları tarafından yönetilmeye ihtiyaç duyan insanlar yer alır (Cevizci, 2018, s. 248).

Farabi'nin sisteminin, Aristoteles mantığına dayanan akılcı bir metafizik olduğunu söylemek mümkündür. Aristoteles sistemini temel olarak alır, onu Plotinuscu öğretinin yardımı ile İslam inancıyla uzlaştırmaya çalışır. Farabi, din ile felsefe arasında uzlaşmayı, nübüvvet ve filozofluk anlayışına dayandırarak açıklamaktadır. Farabi'nin bakış açısıyla, gerçek filozof ve peygamber arasında fark yoktur. Her ikisinin de gayesi insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. Fakat filozof kendi çabasıyla Allah'a yakınlaştığı için usulen peygamberden üstün olarak görülmektedir. Bir diğer taraftan baktığımızda Farabi'nin kategorik olarak filozofun peygamberden üstün olduğuna dair iddiasında bulunmadığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda onun tam olarak neyi ifade ettiğini anlamayan kişiler tarafından da bu yüzden eleştirilere maruz kaldığını ifade etmek mümkündür. Farabi bu uzlaşmayı yaparken aslında filozofu peygamberlik derecesine yükselterek peygambere eşitlemektir. Yoksa peygamberi, alelade bir filozofa indirgeyerek uzlaştırma arayışında olmadığı görülmektedir. Ona göre en ideal başkan, en ideal insan, peygamberlikle birlikte filozofluğu da kendinde harmanlayan kişidir. Bu özellik de, Farabi'ye göre Hz. Muhammed'de bulunmaktadır. Bundan dolayı onu "İlk Başkan/Reis" olarak görmektedir (Celal, 2021, s.268).

Farabi ütöpik toplumun yanında gerçek toplumu da kabul ederek değerlendirmektedir. Onun en iyi dediğı devlet, insanlığın tamamını içine alır. Burada Farabi'nin kurduğı metafizik ve insan kavrayışı siyasal alanda da ilke görevini görmektedir. Farabi'nin bu görüşünde Yunan filozoflarının dünya vatandaşlığı fikrini aştığı açıktır. Bu aşmanın nedeni olarak, site toplumu yerine İslam'ın evrensel toplumun da aranması gerektiğine dair vurgu yapılmaktadır. Ona göre, iki türlü site vardır: 1. Erdemli toplum, 2. Erdemsiz toplum. İlki, yalnız bilim insanları ve erdemlilerden oluşmaktadır. Gerçek mutluluk bu toplumda olur. Ruhun ebediliğı ölüm sonrası ruhların bir toplum halinde var olmaları anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, erdemli toplumun yanında “erdemsiz” dediğı cari toplumlar da bulunmaktadır (Celal, 2021, s.270).

Farabi'nin ideal devlet anlayışını kurarken dayandığı başlıca tespitler ise şu şekilde sıralanabilir: İslam devletinde M. S. 6. yüzyılda ortaya çıkan halifelik kurumunun dinsel karakterlerini zamanla yitirmesi, bu devletin pratikte İslam öncesi Arap uygarlığındakine benzeyen bir dünyevi iktidara dönüşmesi ve gelişimini İslam dünyası dışında da sürdürmesi. Farabi'nin yaşadığı dönemde halifelik salt dünyevi bir iktidar biçimini almış, bir güç devletine dönüşmüştür. Halifelerin mevki uğruna savaşmaları, maddi zenginliğe, ten zevkine, gösterişli evlere ve yapılara düşkünlükleri, aşk ve yemek zevklerine odaklanan tutkuları Farabi'ye ciddi bir rahatsızlık vermiş olmalıdır. Her ne kadar insanlar tutkuyla bağlandıkları bu ganimetlerle mutlu olacaklarını düşünseler de aslında bu öyle olmayacaktır, tam tersine onları mutsuzluğa sürükleyecektir. Bunu düzeltebilecek tek güç, temeli felsefe ile inşa edilmiş bir ideal devlettir (Mesut, s. 36, 37, 2005)

BİRİNCİ BÖLÜM

PLATON'UN TOPLUM VE SİYASET ANLAYIŞI

1.1. Platon'un İdeal Toplumu

Platon, kendi siyaset kuramında insan ve devlet, ruh ve siyasal iktidar arasında bir analogi geliştirir. Onun düşüncesinde, ruh ve devlet arasında birebir benzerlik vardır ve dolayısıyla insandan devlete geçiş yolunda hiçbir kopukluk söz konusu olamaz. Ona göre, temel gerçeklik insan ruhudur ve toplumsal fenomenler bu ruhun ürünleridir. Sosyal ve siyasal her şey, bu temel gerçekliğin görünüşü ya da tezahürüdür. Örneğin, Platon'a göre devleti meydana getiren şey taş ya da kaya gibi maddeler değil, onun hüküm sürdüğü topraklarda yaşayan bireylerin karakterleridir. İnsanın tesis ettiği bütün kurumsal yapılar, kendi ruhunun ve manevi durumunun dışavurumudur. Hukuk insanın düşüncesinin bir parçası, adalet ise ruhundaki uyumun dışa dönük ifadesidir (Cevizci, 2018, s. 103).

Adalet kavramını bu şekilde ele alıp önce bireyde arayan Platon, kendi çağında mevcut düzenden tamamen umudunu kesmiştir. Platon'a göre, mevcut Yunan toplumu kaotik ve akıldışıdır; insanların iştahlarının peşinden koştuğu, değersiz amaçlar uğruna yaşadığı bir düzen haline gelmiştir. Bu toplumda, çeşitli bozuklukları düzeltmek için yapılan yasalar etkisiz kalmış veya geçerliliğini yitirmiştir. Yapılacak her türlü reform, mevcut durumu koruyanlar tarafından engellenecektir. Platon, bu nedenle, uzun yılların değersiz ve amaçsız faaliyetlerinin biriktirdiği tortuları temizleyecek radikal bir değişimden başka bir çözüm olmadığını savunur (Cevizci, 2018, s. 104).

Platon'a göre bireylerin kendine yetememesi ve varlıklarını sürdürebilmek için başka insanlara ihtiyaç duyması toplumu meydana getiren ana nedenlerdendir. Platon, *Yasalar*'da insanları bir araya getirip toplumu oluşturmaya mecbur bırakann bu ihtiyaç ve çıkarların yanı sıra, onların birbirlerine karşı beslediği doğal sevgiden de söz etmektedir. Öyleyse insanlar türlü ihtiyaçları nedeniyle farklı farklı insanlara başvurmak durumundadırlar. Bu nedenle ihtiyaçlar insanların biraraya gelmesinin temel nedenidir ve oluşan topluluğun üyeleri yardımlaşma hâlinde, bir çeşit ortaklıkla yaşarlar (*Devlet* 369b-c). Karşıtlıkların doğurduğu sevgi korkunç ve vahşidir, genellikle de karşılıksız kalır, benzerliklerin doğurduğu sevgi ise sakindir ve yaşam boyu karşılıklı sürer gider. Bu yasa,

aile içi birleşmeler konusunda güçlü olduğu gibi süreklilik kazanır ve egemen olursa, sonsuz iyiliği dokunur. Bir kere, doğaya uygun olarak konmuştur (*Yasalar* 837b-839a). Bu açıklamaya göre, toplumu oluşturan ilk insanlar, sayılarının az olması nedeniyle birbirlerine doğal bir sevgi duymakta ve birbirlerini gördüklerinde sevinçle karşılamaktadırlar.

Aristoteles de *Politika*'da, insanları toplum halinde yaşamaya iten nedenleri açıklarken, Platon gibi insanın insana karşı duyduğu doğal yakınlığa ve sevgiye vurgu yapmaktadır. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmek için yiyecek, giyecek ve barınak gibi çeşitli ihtiyaçları bulunmaktadır (bir insanın tüm ihtiyaçlarını karşılaması mümkün olsa da oldukça zordur). Bu ihtiyaçları karşılamak adına türlü türlü beceriler geliştirirler. Bu becerilerle toplumda hem kendi ihtiyaçlarını gidermenin yollarını bulurlar hem de toplumda bu anlamda var olup topluma katkı sağlarlar. Bu yüzden, her birey kendi özel yeteneğine uygun işi yaparsa ve diğer insanlarla işbirliği yaparsa, bu herkes için çok daha faydalı olacaktır. İhtiyaçların çeşitliliği ve yeteneklerin farklılığı birleştiğinde, iş bölümü hem zorunlu hem de herkes için yararlı hale gelir. Bu şekilde, insanın ihtiyaçlarını gideren işleri yapan farklı dallarda uzman kişiler toplanmış ve ilk toplumu meydana getirmişlerdir (Arslan, 2010, s. 405, 506).

İlk toplumda henüz devlet veya yasalar bulunmamaktadır. Çünkü bunlara ihtiyaç yoktur. İnsanların ihtiyaçları sınırlı, tutkuları azdır ve doğa herkese bol ve yeterli imkanlar sunmaktadır. Bu nedenle, insanlar arasında çatışma veya anlaşmazlıklar henüz ortaya çıkmamıştır. Tabii bunda özel mülkiyetin olmaması ve henüz yerleşik hayatın güçlenmemiş olmasının da payı büyüktür. Platon, bu toplumu henüz bozulmamış, gürbüz bir toplum olarak tanımlamaktadır. Ancak ona göre, gürbüz bir toplumun varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Zira insanlar, sahip oldukları ile yetinmeyip, daha lüks ve karmaşık şeyler arzuladıkça toplum karmaşıklaşacak ve devlete bağlı kurumlara ihtiyaçlar artacaktır. Bunlar, yataklar, masalar, kadınlar, kokular, tatlılar ve süsler gibi nesneleri içerebilir; ayrıca nakış, resim, altın ve gümüş gibi değerli objelerin peşinden koşacaklardır. İnsanların karmaşık bir yapıya sahip olmaları, istek ve tutkulara sahip olmaları, lüks ve konfor arayışında olmaları, onların bu aşamada kalmalarını engelleyecek ve daha üst seviyelere geçmelerine neden olacaktır. Bu durumda toplum genişleyecek ve şairler, oyuncular, aşçılar, hizmetçiler, hekimler gibi çeşitli meslek gruplarını içine alacaktır. Ancak bu gelişme, tarlaların ve arazilerin yetersiz kalmasına yol

açacak, insanların sonsuz mal edinme arzusu yüzünden aralarında anlaşmazlıklar ve çekişmeler ortaya çıkacaktır. Bu durum, aynı seviyede bulunan diğer toplumlarla da çatışmalara ve savaşlara sebep olabilecektir.

Eskiden üstünde yaşayanları beslemeye yeterken, şimdi yetmez olacak. Otlaklar, tarlalar onlara yetmez olunca, komşularınınkini ele geçirmek isteyecekler. Onlar da bizim gibi zorunlu gerekler sınırını aşıp sonsuz bir mal edinme hirsına kapılmışsalar, bizim toprağımızı almak isteyecekler. O halde bu insanlar içinde bir savaşın başlangıcı olası olacaktır. Savaşın nasıl ortaya çıktığını gördük. Savaş, teklerin hayatında olduğu gibi, toplumun hayatında da kötülüklerin kaynağı olan şeyden, başkalarından çok mal edinmek hirsından doğuyor (*Devlet* 373d-e).

Platon'un toplum düzeni başlangıçta, insanların bir devlet, yasa veya yöneten kişilerin eksikliğini hissetmediği, daha saf ve içgüdüsel bir yaşam biçimini yansıtan bir kavrayışla resmedilir. Ancak, insan doğasının karmaşıklığı ve ruhun hırs, arzu ve tutkularla dolu yapısı, bu tür bir toplumun sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, Platon'un *Devlet*'te yürüttüğü tartışma, ideal bir toplumu oluşturmanın yollarını ararken, insanları olduğu gibi kabul etmek üzerine odaklanır. Yani, insanların doğal kusurlarını ve erdemlerini göz önünde bulundurarak, bu unsurlarla barışık bir toplum modeli geliştirmek hedeflenir. Böylece, Platon, ideal toplumu sadece hayal etmekle kalmaz, aynı zamanda insan doğasının gerçeklerine uygun bir temel üzerine inşa etmeye çalışır. Bu bağlamda, Platon'un yaklaşımı, idealizmin yanında realizmi de içeren bir dengeyi temsil eder; bireylerin karmaşık doğalarını göz ardı etmeden, daha iyi bir toplum tasavvurunun nasıl şekillendirilebileceğine dair bir düşünce pratiği sunar (Arslan, 2010, s. 408).

1.2. Platon'un İdeal Devleti

İnsanların hırs, istek ve tutkuları sonucunda kaçınılmaz olarak ulaştıkları bu aşamada, toplum temelde iki gruba ayrılır: yönetenler ve yönetilenler. Platon, yönetilenler terimiyle sadece işçi sınıfını veya emekçileri kastetmez; bu terim toplumun tüm üretici güçlerini, yani toplumun varlığını sürdürmek için gerekli maddi ürünlerin üretimi ve dağıtımıyla uğraşan herkesi kapsar. Bu sınıf yalnızca işçiler değil, aynı zamanda çiftçiler, serbest meslek sahipleri, tüccarlar, esnaf ve sanayicileri de içerir. Kısacası bu sınıf, kazanç sağlayan ve vergi ödeyen insanlardan oluşur. Platon'un bahsettiği yöneticiler ve bekçiler veya koruyucular ise ekonomik faaliyetlere katılmayan, gelir elde etmeyen, yalnızca çalışan kesimlerden alınan vergilerle finanse edilen ve toplumun barış ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu askeri ve sivil yöneticilerden, bürokratlardan oluşur. Bu sınıfı

bekçiler veya koruyucular olarak adlandırabiliriz ve bunları toplumun tamamını ilgilendiren kararları belirleyen, yani iktidarın ilke ve kurallarını, yasalarını koyan ve bunları uygulayan kişiler ile iç ve dış tehlikelere güvenliği sağlayan kolluk güçleri olarak iki gruba ayırabiliriz. Dolayısıyla, Platon'un toplum yapısını iki grup veya başka bir perspektiften üç grup olarak sınıflandırdığını söyleyebiliriz (Arslan, 2010, s. 409).

Dolayısıyla Platon'un toplum modeli, sınıflı ve hiyerarşik bir yapıdadır. Ancak bu yapı kast sistemine dayalı değildir. Kast sisteminde sınıflar arasında geçişler mümkün değildir; bir kast içinde doğulur ve o kast içinde ölünür. Oysa Platon'un sınıfları arasında geçişler mümkündür.

Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aramızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir. Bunun için Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi bekçilik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla ya da demirle katışık doğmuşlarsa hiç acımayıp, hamurlarına uygun işlere koyacak onları; çiftçi ya da işçi yapacak. Çiftçi ve işçi çocukları arasında mayaları altın ve gümüşle katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe kimini bekçiliğe yükseltecek (*Devlet* 415a-c).

Platon'un bu ifadesiyle sınıflar arası geçişlerin olabileceği görülmektedir. Platon insanları zihin ve karakter farklılıklarına göre sınıflandırır da, bu sınıflar doğuştan gelen niteliklere dayanarak hareketlilik sergiler. Platon'un yöneticileri, asil doğdukları için değil, kabiliyetli ve yüksek ruhlu oldukları için yönetici konumundadırlar. Bu kabiliyetlerin karaktere göre ve zorlu bir eğitim yoluyla işlenmesi ve geliştirilmesi gerekir. Platon'un devletinde, yöneten sınıftan doğan çocuklar arasında gerekli niteliklere sahip olmayanlar yönetilenler sınıfına dahil edilirler.

Doğan çocuklara gelince, bunları özel bir kurula bırakmalı, bu kurulda kadınlar da olacak erkekler de; çünkü devlet işlerinde her iki cins de ortaktır. Bu kurul, en seçkin yurttaşların çocuklarını bir yuvaya yerleştirir, onları şehrin belli bir semtinde oturacak bakıcı kadınlara emanet eder. Seçkin olmayan yurttaşların ve daha başkalarının doğuştan bir eksikliği olan çocukları da gözden uzak uygun bir yerde kalır (*Devlet* 460b-c).

Aynı şekilde, yönetilenlerin çocukları arasında kabiliyetli olanlar yönetici sınıfına katılabilir. Özetle, Platon'un yönetim anlayışı, doğuştan gelen soy ve kan asaletine değil, kabiliyet ve yeteneğe dayalı bir aristokrasidir (Arslan, 2010, s. 410).

Diğer mühim bir soru, bütün bireylerin mi yoksa sadece yönetmesi beklenenlerin mi eğitim alması gerektiğine ilişkindir. Bu konu üzerine yorumcular arasında tartışmalar mevcuttur. Bazı yorumcular, Platon'un modern dünyadaki zorunlu temel eğitimi anıştırır

biçimde, toplumdaki bütün çocukların aynı eğitimi almaları gerektiğini savunduğu fikrindedir. Ancak, Platon'un *Devlet*'inde bu görüşü açıkça destekleyen bir ifade bulmak güçtür. Çoğunlukla kabul edilen görüşe göre, Platon'un bakış açısından, yönetilenlerin eğitim almaları gereksizdir veya hiç değilse zorunlu değildir. Bu sınıfa mensup kişiler toplumun genelinde ihtiyaç duyulan malzeme ve ürünleri kendi doğal yeteneklerine uygun biçimde üretmekle mükelleftir. Onlar bu faaliyetlerini yöneten ve koruyucu sınıfta sağlanan güvenlik ve huzur ortamında bu faaliyetlerini sürdürecekler, bu hizmetin karşılığını da ödeyeceklerdir. Bu sayede toplumun mensupları sırf kendileri için yeterli olanı değil, komşu veya uzak şehirlerle alışveriş yapmayı sağlayacak kadar mal ve ürünü de üretebileceklerdir (*Devlet* 371a).

Koruyucular sınıfına gelince, Platon bu sınıfın çok detaylı bir programa göre özenle eğitilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu eğitimin iki aşamadan oluşacağı anlaşılmaktadır: bugünkü orta öğretime karşılık gelen bir eğitim ve yüksek öğretime karşılık gelen bir üst eğitim. Orta öğretim eğitimi iki ana parçadan oluşacaktır: koruyucuların bedenlerinin uygun eğitimi (idman veya jimnastik) ve ruhlarının uygun eğitimi (müzik).

Demek oluyor ki, yurdu koruyacak adam, yaradılışı bakımından filozof, coşkulu, çevik ve güçlü olacak. Şimdi bu yetiştirme nasıl olacak? Öteden beri sürüp gelen yetiştirme yolundan daha iyisini bulmak zordur. Bu yolsa, beden için idman, ruh için müziktir (*Devlet* 376c-e).

Bunlar içinde önemli olan ruhun eğitimi olacaktır, çünkü ruh bedenden önce gelir ve daha değerlidir. Orta öğretim genel olarak bir karakter ve moral eğitimi olarak düşünülebilir ve özellikle müzik eğitiminin burada önemli bir rol oynadığını göz önünde bulundurursak, bunu edebi-hümanist bir eğitim olarak adlandırmak da mümkündür. Yüksek öğretim ise terimin tam anlamıyla felsefî bir eğitimidir ve bunu alacak olanlarsa yalnızca koruyucular içinden yönetici olabilecek kabiliyetteki kişilerdir. Bu eğitim, beden ve karakter eğitimi değil, daha önce verilmiş olan eğitimin üzerine eklenen bir felsefi-bilimsel eğitimidir. Bu, Platon'un zamanının bilimlerini, yani aritmetik, geometri, astronomi, armoni gibi esas olarak matematiğe dayanan bilimleri ve en yüksek hakikat olan iyi ideasının bilgisi olan diyalektik öğretimini içeren bir eğitimidir (Arslan, 2010, s. 410-411).

Tüm öğretilerde ilk kullanılan bilim olarak kabul edilen sayılar bilimi önem arz edecektir. Bunu takip eden geometri ve astronomi ve onun kardeşi olarak kabul edilen armoni de önemli olmakla birlikte, aritmetiğe, diyalektiğe yer verilmelidir (*Devlet* 526c-536e).

Platon'un devlete ilişkin bu araştırmasında, adalet ve adaletsizliğin ne olduğunu anlamak için, birey düzeyinde değil de toplum düzeyinde bir inceleme yapmanın daha faydalı olacağı varsayımını temel alınmıştır (Arslan, 2010, s. 415) ve incelemeyi kolaylaştıran, aranan hakikatin daha kolay görünmesini sağlayan bu imkân, ruh ile devlet arasındaki benzerlik hâinden doğmaktadır. Ardından, büyük parçada kolayca bulunan bu hakikat küçük parçaya, yani bireye uygulanacak, böylece insanın adaletle ilişkisi tespit edilecektir:

İçindeki üç sınıftan her biri kendi işini yaptığı ve bu sınıfların karşılıklı durumları ve değerlerinden ötürü devletin ölçülü, yiğit ve bilge olduğu zaman devlet doğru olarak görülmektedir. Öyleyse, bir insanda da aynı değer bölümlerini bulursak, bu insana da devlete verdiğimiz adları verebiliriz. Bu durumda, insanın içinde böyle üç bölüm var mıdır, yok mudur? Acaba bütün yaptığımız şeyleri tek bir ilke mi yönlendirir, yoksa üç farklı davranış biçiminin üç ayrı ilkesi mi vardır? Yani, bu üç ilkedен biri bizi iyi ya da kötü eylemlere ve isteklere mi yönlendirir (*Devlet* 434d-436b).

Platon, ruhumuzun üç bölümü veya üç farklı yönü olduğunu belirtmektedir. Bunlar, insanın bilgi edinmesini sağlayan akıllı ruh (düşünen ruh); yemesi, içmesi, üremesi ve böylece türünü sürdürmesini sağlayan arzulayan ruh (isteyen veya iştah sahibi ruh); ve nihayet, bazen aklın, bazen arzulayan ruhun yanına geçen, öfke, taşkınlık veya heyecan dediğimiz davranışların kaynağı olan cesur ruh (kızan ruh) olarak tanımlanır.

Burada birbirinden ayrı iki şey görmek doğru olur: Biri içimizdeki hesaplayan, düşünen yandır ki, buna akıl yanımız deriz. Ötekiyse, düşünmeyen, sade arzulayan yanımızdır. O, sadece sever, acırır, susar, coşar, doymak ve zevk almak ister ve buna da akıldan yoksun yanımız deriz. Ama içimizde coşku, kızgınlık, diye bir şey daha vardır ve üçüncü yanımız olarak değerlendirilir (*Devlet* 439d-e).

Ruhun bu üç kısmını toplumun kısımları veya sınıf teorisiyle eşleştirmek için, yönetici sınıfın ikiye ayrılması gerekir. Bunlar akla karşılık gelen asıl yöneticiler ve cesarete, öfkeye, kızgınlığa, heyecana ve iradeye karşılık gelen, yöneticilerin akıllı emirlerini uygulayan yardımcıları (savaşçılar) olacaktır. Asıl yöneticiler, koruyucular sınıfından çıkacaktır. Bu sınıfın üyeleri, koruyucular sınıfıyla aynı eğitimi alacaklardır. Ancak koruyucular sınıfının üyeleri arasında belli aşamalardan, testlerden ve sınavlardan geçtikten sonra bilgi, karakter, eğitim ve yetenek açısından en uygun olanlar seçilecek ve felsefi eğitim almak üzere ayrılarak asıl yöneticiler grubuna dahil edileceklerdir (*Devlet* 412c).

Platon, devlet veya site ile insan arasında kurduğu benzerlikten yola çıkarak, site ve insan için adalet ve adaletsizliğin veya haklılık ve haksızlığın ne olduğunu belirledikten sonra çeşitli anayasa ve siyasal rejim türlerini ele almaya başlar. Bu noktaya kadar yapılan açıklamalardan, doğru ve adil olan tek bir siyasal yönetim biçimi veya anayasanın olduğu anlaşılmaktadır ki bu, “en iyilerin yönetimi” anlamına gelen aristokrasidir. Öte yandan, temelindeki ilkelerin kötü olmasına göre, birden fazla bozuk veya kusurlu anayasa veya siyasal rejim olabileceği de görülmektedir. Platon, bu bozuk anayasa ve rejimlerin sayısının dört olduğunu düşünmektedir. Doğru ve bozuk anayasa veya siyasal rejim türlerine, şüphesiz aynı miktarda doğru insan ve bozuk insan türleri karşılık gelecektir. Bozuk anayasaların sayısının dört olması, bozuk veya adil olmayan insan türü örneklerinin de dört olacağını göstermektedir (Arslan, 2010, s. 416).

Ne var ki, kusursuz bir devleti bu dünyada kurmanın mümkün olmadığını bilmemiz, Platon’un bu düşüncelerinin değerini azaltmaz. Aksine, ideal devlet, ulaşmak istediğimiz bir hedef ve tüm eylemlerimize uyarlamamız gereken bir ölçüt, bir standart olarak kabul edilmelidir (Arslan, 2010, s. 419-420). Platon’un, bir iki yerde bu ideal devletin pratikte gerçekleştirilebileceğine dair bir umut taşıyan bir dil kullandığı olmuştur:

Geçmiş bütün yüzyıllar içinde, bugün bizim gözlerimizden uzakta, yabancı bir memlekette ya da gelecek zamanlar içinde bir defa olsun gerçek filozoflar devletin başına gelmiş veya gelecek olurlarsa bizimkine benzer bir devlet kurulmuş, kuruluyor veya kurulacak, felsefe tanrısı orada hüküm sürecek diyebiliriz. Çünkü böyle bir şeyin olması imkansız değildir. Tasarladıklarımızın zorluğunu biliyoruz ama olmayacak şeyler tasarlamıyoruz (*Devlet* 499 e-d).

Devlet’teki bu yorum, Platon’un ideal devlet anlayışını teorik bir model olarak görmemiz gerektiğini vurgular. Bu model, gerçek dünyada tamamen uygulanabilir olmasa da, standartlar belirlemek için önemli bir kılavuzdur. Platon’un amacı, kusursuz bir devlet oluşturmak değil, toplumun ve bireylerin bu ideale yaklaşmaya çalışmasını sağlamaktır. Bu bakış açısı, Platon’un devlet teorisinin değerini korur ve onun idealizmine rağmen pratik bir rehber olarak kullanılabilirliğini ortaya koyar. Bunun gerçekleşmesini ise ideal insan olan filozofun varlığına ve toplumda yöneten konumunda olmasına bağlayarak şunu ifade etmiştir:

Bu devletlerde kral ya da önder dediklerimiz gerçekten filozof olmadıkça, böylece aynı insanda devlet gücüyle akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir kanunla herkese yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe, bence bu devletin başı dertten kurtulmaz (*Devlet* 473 e-d).

1.3. İdeal Toplumun Yöneticisi Olarak Filozofun Özellikleri ve Eğitimi

Platon'un *Devlet*'inde, filozofun ne tür bir insan olduğu ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği, 5. Kitapta ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Filozof, kendi doğasından kaynaklı bazı tam niteliklere sahip olması gereken ve aynı zamanda en iyi eğitimi alacak kişidir. Ahlak ve karakter bakımından üstün niteliklere sahip olmasının yanı sıra, akıl ve zihin açısından da en üst düzeyde olmalıdır. Platon'a göre, filozofun bedensel olarak da en güçlü ve kusursuz yapıda olması gerekir.

Filozofun doğuştan sahip olması gereken entelektüel nitelikler arasında güçlü bir belleğe sahip olması, hızlı kavrayışı ve kolay öğrenme kabiliyeti sayılabilir. Doğuştan sahip olması gereken karakter özellikleri arasında ise cesaret, bilgi ve hakikat sevgisi, yüce ruhluluk, yalandan ve ikiyüzlülüğten nefret, maddi zevklere heves taşımamak gibi iyi nitelikler sayılır. Bu nitelikler, Platon'un ideal bir filozof için öngördüğü özelliklerdir ve bu özelliklere sahip bir kişinin, hem zihinsel hem de bedensel olarak üstün olması gerektiği düşünülmektedir. Bu şekilde, filozofun hem kişisel gelişimi hem de topluma katkısı en yüksek düzeyde olur (Arslan, 2010, s, 418).

Platon'un görüşlerine göre, doğal niteliklerin tek başına yeterli olmadığı, bunların uzun ve zahmetli bir orta öğretim ve yüksek öğretim süreciyle işlenmesi ve geliştirilmesi gerektiği bilinmektedir. Filozofun yüksek eğitimi, Platon'a göre, otuz yaşında başlayacak ve sıkı sınavlar, çalışmalar sonucunda başarılı olması durumunda elli yaşında tamamlanacaktır. Bu süreçte, yüksek eğitimi alma ve sonuçta filozof olma şansı bakımından erkek ve kadın koruyucular arasında herhangi bir ayrım yapılmadığı da vurgulanmaktadır. Bu açıklama, Platon'un ideal bir filozofun yetiştirilmesi için sadece doğal yeteneklerin yeterli olmadığını, bu yeteneklerin uzun ve titiz bir eğitim süreciyle desteklenmesi gerektiğini ortaya koyar. Eğitim sürecinin zorluğu ve süresi, Platon'un filozof olma yolundaki ciddiyetini gösterirken, cinsiyet ayrımı yapmadan her bireyin bu sürece dahil olabileceği vurgusu da Platon'un eşitlikçi yaklaşımını yansıtır (Arslan, 2010, s, 420).

Bundan sonra, Yirmisine varan delikanlılar arasında bir seçme yapılacaktır. Seçilenler ötekilerden daha üstün tutulacak ve çocukken onlara karmakarışık verilen bilgiler artık bir sıraya konarak verilecek ki, hem bilimlerin kendi kendileriyle hem de gerçek varlıkla ilintilerini geniş bir görüşle kavrayabiliyorlar mı? Bu denemeyi de yapıp hangilerinin diyalektiğe en elverişli, bilimlerde, savaşta ve kanunların istediği bütün işlerde en sağlam olduğunu anlayınca, otuzuna varan seçkinler arasında bunlar aranacaktır. Bununla birlikte belirtilen özelliklere sahip kadınlar da buna dahil olacaktır. (*Devlet* 537c-d -540c).

1.4. Yasalar

İnsanların var oluşundan bu yana bir insanın, erdemli, dürüst, adil, mutlu insan olması her çağda tartışmaya konu olmuştur. Bu tartışma insanlık tarihinin, toplumların gelişmesiyle, insanların temel ihtiyaçları dışında toplum içinde etkileşiminden kaynaklı bilgi edinme arzusuyla birlikte zamanla insan kendini, yaşadığı toplumu, yaşadığı çağın gerekliliklerini ve bu çağın yönetiminden tutun da bu bahsettiğimiz tafsilatlı konulara kadar her alanda çeşitli araştırmalara sevk etmiştir. Bu araştırmalara çağının çocukları olan ve çağın içinde gelişen, gelişmekle birlikte değişen düşünürler de zamanla bu sorgulamalara girmiş ve düşünceleriyle topluma yön vermişlerdir. Bu arayışlar neticesinde toplumda yetişen hatta yetişmekte olan bireyleri yönlendirecek bir yapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yapı siyasetin içinde aranacak toplumların refahı için ideal devlet olabilir mi? sorgulamalarına girilecek ve zamanla bunu gerçekleştirebilecek bir yasaya ve bu yasayı belirleyecek birine ihtiyaç duyulacaktır. Bu yasayı belirleyecek insan tüm insani yetileri kendinde bulunduran bir insan mı, yoksa kendi inançları gereği bir tanrı mı olmalıdır? Tam da bu soru Platon'un son eseri kabul edilen *Yasalar*'da ilk cümle olarak karşımıza çıkar: *Sizde bir tanrı mı, yoksa bir insan mı "yasa koyucu" şanını almaya hak kazanmıştır, yabancılar?* (*Yasalar* 624a).

Yasalar da Platon'un diğer eserleri gibi diyalog formunda yazılmıştır. Atinalı'nın muhatapları olan Giritli ve Spartalı'nın felsefeci olmadığı düşünüldüğünde, tartışmalar felsefi argümantasyondan çok diyalektik, retorik ya da poetik formdadır. Bu durum, doğal olarak Atinalı'nın bazı ifadelerini ironik olarak okumayı gerektirir. *Yasalar*'daki tartışmaların bu bilmecemsi yönünün ortaya çıkarılmasında dramatik sahne, konuşmacıların karakterleri, duyguları, tepkileri ve içinde bulundukları siyasal bağlam da etkilidir (Bilgin, 2022, s. 5). Yukarıda bahsetmiş olduğumuz sorunun muhatapları Giritli Kleinias ve Spartalı Megillos'tur. Yasalarla ilgili soruyu soran kişi ise hem muhatapları hem de okuyucu için 'yabancı' olarak bilinir. Okuyucunun da ona dair bilgisi sınırlıdır, yalnızca Atinalı olduğunu, Girit adasında misafir olduğunu ve adanın Knossos kentinde Giritli ve Spartalı iki kişi tarafından karşılandığını bilmektedir. Platon'un önceki diyaloglarında, konuşmacıların birbirlerini genellikle tanıdıklarını görürüz, çünkü çoğu Atina'nın entelektüel çevrelerinde bilinen karakterlerdir. Ancak *Yasalar*'da, Atina sınırlarının dışındayız ve Sokrates bu diyalogda yer almamaktadır. Onun yerine, Sokrates'e birçok yönden benzeyen fakat önemli farklılıklar da taşıyan bir Atinalı

bulunmaktadır. Spartalı ve Giritli konuşmacılar ise kendi şehirlerinin yasalarını iyi bilen, yaşlı ve tecrübeli kişilerdir. Platon'un, Girit ve Sparta şehirlerini bu iki karakter aracılığıyla temsil etmek istediği söylenebilir. Platon'un en uzun ve son eseri olarak bilinen *Yasalar*, kent topraklarından ceza hukukuna, seçim sistemlerinden eğitim politikalarına kadar geniş ve ayrıntılı yasalar sunar. Bu uzun diyalogu incelerken, tüm bu yasaların detaylı bir analizini yapmak mümkün değildir (Bilgin, 2022, s. 8. 9).

Yasalar'ı değerlendirirken göz önünde bulundurulacak temel hususlardan biri, VII. Kitapta Atinalı'nın kurulması planlanan Magnesia kentinde hangi edebi eserlere izin verileceğini tartıştığı kısımdır. Atinalı, gençlerin eğitiminde kullanılacak en iyi edebi örneğinin, bu diyalogda baştan sona yapılan konuşmaların yazılı hâli olduğunu belirtir. Bu nedenle, *Yasalar* diyalogunun kendisi, Platon'un Magnesia kentinde gençlere okutulacak ana eser olarak belirlenmiştir. Antik kaynaklara göre Platon'un bu eseri son kez gözden geçirmedeği ve bu nedenle diyalogun genel düzeni ve iç tutarlılık konusunda bazı sorunlar olduğu kabul edilse de, Platon'un *Yasalar*'ın düzenini Magnesia kenti için önerdiği yasalarla tutarlılık oluşturacak şekilde tasarladığı açıktır. Kent arazisi on iki parçaya bölünür, her bir parça bir kabileye ve her bir kabile de bir tanrıya veya tanrıçaya adanır, kentin sabit nüfusu olarak 1'den 12'ye kadar tüm sayılara (11 istisna olmak üzere) kalansız bölünebilen 5040 olarak belirlenir ve bu sayı, köylerin sayısını, askeri düzenlemeleri, para birimlerini, ağırlık ölçülerini ve daha birçok şeyi belirler. Diyalog, on iki kitaptan oluşur. İlk üç ve son üç kitabı ayrı kategorilerde değerlendirip, ortadaki altı kitabı Magnesia kentinin yasal düzenlemeleri olarak okumak mümkündür (Bilgin, 2022, s.10).

İlk iki kitap, Girit ve Sparta yasalarının tanrısallığını merkez alırken, üçüncü kitap, demokrasi ve monarşinin ortası olarak belirlenen karma rejimi över ve iyi bir rejimin ilkelerini belirler. Kleinias'ın, Knossos kenti tarafından kendisine ve dokuz kişiye daha verilen koloni kurma görevini diğer konuşmacılara bildirmesiyle dördüncü kitaba geçilir. Sonraki altı kitap, yeni kurulacak kentin konumu ve arazisinden başlayarak ilk üç kitapta belirlenen ilkeler doğrultusunda siyasal, idari ve hukuki yapıyı inşa eder. Dokuzuncu kitap, ceza hukukunun genel ilkelerini tesis eder ve son üç kitap, kentin yasalarını güvence altına alan ve yurttaşların sahip olması gereken teolojik görüşleri tartışarak *Yasalar* diyalogunu tamamlar (Bilgin, 2022, s.10, 11).

O halde, şöyle diyelim: pek çok kuşak bu şekilde yaşamıştır; uygarlıkça tufandan öncekilerden ve bugünkü insanlardan daha geri idiler; başka sanatlarda, özellikle de karada ve denizde yapılan savaş sanatında, kent yaşamında insanların söz ve hareketleriyle birbirlerine kötülük ve haksızlık yapmak için bütün çarelere başvurarak “dava” ve “ayaklanma” denen savaş sanatında daha bilgisiz idiler; ama buna karşılık daha saf ve daha mert, daha ölçülü, üstelik de her bakımdan daha adil idiler. Bu söylediklerimiz ve bundan sonra söyleyeceklerimiz: o günkü insanların neden yasalara gerek duyduklarını ve yasa koyucularının kim olduğunu anlamak için (*Yasalar* 679d-680a).

Alıntıladığımız bu pasajda görüldüğü üzere, eserde insanların neden yasaya ve bir yasa koyucuya ihtiyaç duyduklarının cevabı verilmektedir. Platon *Yasalar*’da, insanların kendi arzularına göre hareket etmelerinin ve ısrarcı olmalarının tarihte kentlere nasıl felaketler getirdiğini göstermektedir. Bu tehlikenin önüne geçmek amacıyla, bilgisizliğin devletleri nasıl yıktığına dikkat çeker. Tarihte bilgisizlik nedeniyle yıkılan devletler örnek alınarak, bilginin geçmişte olduğu gibi gelecekte de ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır (Küçük, 2019, s.79).

Platon yasanın ve erdemin gerekliliğinden bahsederken, yine *Yasalar* adlı eserinde şu ifadelerle yer verdiğini görmekteyiz:

Demek ki biz, bu adamın zorlu savaşta ötekinden daha üstün olduğunu söylüyoruz; adalet, ölçülülük ve akli başındalık yiğitlikle birleştiği zaman salt yiğitlikten ne kadar üstünse o kadar üstün. Çünkü ayaklanmalarda erdemin bütünü olmaksızın güvenilir ve sağlıklı kalınamaz. Tanrısal kökenli bir devlet hakkında konuşurken, sanırım, “doğru” ve “adil” gibi kavramları da katarak konuşmamız gerekiyordu; erdemin bir parçasına ve en önemsiz parçasına değil, erdeme bütünüyle bakarak yasaların konduğunu söylemeliydik; ayrıca, şimdikilerin yasaları gruplara ayırarak ele aldıkları gibi değil de, onları kendi başlarına araştırmak gerekir. Nitekim, her yasa bir gereksinim sonucu konur, günümüzde bu göz önüne alınarak, kimi miras ve kadın mirasçı konusunu, kimi hakaret konusunu, başkaları da bunun gibi binlercesini inceler. Yabancı, Girit yasalarının bütün Yunanlılar arasında bunca ünlü olması boşuna değildir; çünkü bunlar doğru yasalardır ve uygulayanları mutlu kılar; çünkü bütün iyi şeyleri sağlarlar. İyi şeyler ise iki türdür: insansal iyiler, tanrısal iyiler; birinciler tanrısal olanlara bağlıdır ve bir kent daha önemli olanları elde ederse, daha önemsiz olanlar da kazanır, yoksa her ikisinden de yoksun kalır (*Yasalar* 630b-e 631a-c).

Yine başka bir yerde şöyle diyecektir:

Bir tanrının değil, bir ölümlünün yönettiği ne kadar devlet varsa, insanlara felaketten ve acılardan kurtuluş yoktur; ama gene bu öyküye göre, her türlü çareye başvurup Kronos çağında olduğu söylenen yaşam örnek alınmalı insanda ölümsüz ne varsa, toplumsal ve kişisel yaşamda buna uyarak, aklın bu paylaşımına “yasa” adını verip evler ve kentler buna uygun yönetilmelidir (*Yasalar* 713e- 714a).

Platon’un *Yasalar* adlı eseri, *Devlet* adlı eserinden bazı yönleriyle farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların en önemlisi, Platon’un bu diyalogunda dünyanın koşullarını daha fazla dikkate alan bir perspektiften yola çıkmasıdır. Uzun yaşamın tecrübeleri, Sirakuza’da siyasal alanda gerçekleştirmeye çalıştığı reformların başarısızlıkla sonuçlanması ve yaşadığı hayal kırıkları, Platon’un akıl ve iyiliğin dünyadaki etkisine olan inancını azaltmış görünmektedir. Platon, haz ve acının insan

davranışlarındaki rolünü daha sakin bir şekilde değerlendirmiş ve insani mutluluğun elde edilmesi ve sürdürülmesinde yeni araçların gerektiğini kabul etmiştir (Arslan, 2010, s. 431).

Haz ve tutkuya düşkün ve bunlara aç gözlülükle saldıran bir insan ya da bir oligarşi ya da bir demokrasi, iyileşmez ve sonu gelmez bir hastalığa yakalanarak hiçbir şeyi tutmayan bir ruhla kenti ya da bireyi yönetecek olursa, yasaları hiçe sayacaktır ve bu durumda hiçbir kurtuluş yoktur (*Yasalar* 714a).

Platon'un yaşamının son döneminde, Pythagorasçı düşüncelerin etkisi onun eserlerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. *Yasalar*'da geliştirdiği toplum ve devlet anlayışında da bu etkiler fark edilmektedir. Özellikle toplum ve devlette dine verdiği önem, Platon'un Pythagorasçılıktan etkilenmiş olduğunun göstergesidir. Olgunluk dönemindeki diyaloglarında, filozofların ve aklın dünyayı yönetebileceğine dair umudunu yitiren Platon, zamanla dinin ve tanrının rehberliğine olan inancını artırmıştır. "Her şeyin ölçüsü insan değil, tanrıdır" görüşü, *Yasalar* eserinin IV. Kitabında öne çıkmaktadır. Bu nedenle Platon, bireylerin ve devletin tanrıyı taklit etmesi gerektiğini savunur. *Yasalar*'da evreni aklın değil tanrının mülkü olarak görmeye başlayan Platon, geleneksel Yunan dinine büyük önem atfeder. Teolojik düşüncelerini eserin onuncu kitabında detaylandıran Platon, özel tapınma biçimlerini yasaklar, tanrıtanımazların ölüm cezasına çaptırılması gerektiğini savunur (Arslan, 2010, s. 431).

Mademki gökyüzünün birçok iyilikle, birçok da kötülükle dolu olduğu, ama kötülüklerin iyiliklerden daha çok olmadığı konusunda kendi aramızda uzlaştık, diyebiliriz ki, bu savaşım sonsuzdur ve olağan üstü bir gözetim gerektirir; bizler tanrılarla daimonların malı olduğumuza göre, tanrılarla daimonlar da yanımızda olacaklardır. Bizi yıkan akılsızlıkla birlikte adaletsizlik ve aşırılıktır; kurtaranda akılla birlikte adalet ve ölçülülüktür. Bütün dinsizlere kendi alışkanlıklarını bırakıp dindarlara katılmaları için bir uyarı. Buna boyun eğmeyenler için dinsizlik yasası şöyle olsun: biri sözleriyle ya da hareketleriyle bir dinsizlik suçu işlerse, tanık olan kişi onu yöneticilere bildirerek yardımcı olsun; bu bilginin ulaştığı ilk yöneticiler de onu yasa uyarınca bu davalar için kurulmuş mahkemeye çıkarsınlar. Bir görevli olayı öğrendiği halde gerekeni yapmazsa yasaların hakkını savunmak isteyen onu dinsizlikle mahkemeye versin. Biri suçlu bulunursa mahkeme her birinin her dinsiz hareketini ayrı ayrı cezalandırsın ... Kendilerini gizleyerek suç işleyenler ölümü hak ederler (*Yasalar* 906a- 907e- 908a-e).

Platon'un düşünce tarzındaki bu değişiklik, *Yasalar*'da ideal devlet anlayışından ziyade, uygulanabilir en iyi devlet üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur ki bu reel gerçekliğin ideal gerçekliğin önüne geçmesi anlamına gelir. Bu eserde, hükümdarın yasaların üzerinde değil, yasaların hükümdarın üzerinde olması gerektiğini savunmaktadır. Platon, burada artık mükemmel bir rejim olarak monarşi veya demokrasiyi değil, her ikisinin karışımından oluşan bir siyasal sistemi önermektedir. Persler ve Yunanlıların yönetim biçimlerini karşılaştırarak, monarşide aşırı baskının,

demokraside ise aşırı özgürlüğün ve başıboşluğun olduğunu gözlemler. Pers rejiminin halkı köleleştirdiğini, Yunan demokrasisinin ise kitleleri disiplinsizliğe sürüklediğini belirler. Platon’a göre, her iki rejimin de aşırılıkları kötüdür ve ideal olan, bu iki yönetim biçiminin dengeli bir şekilde bir arada bulunmasıdır (Arslan, 2010, s. 432).

Devlet düzenlerinin iki ana biçimi vardır: bütün öteki biçimlerin bundan çıktığı söylene, doğru olur; birine monarşi, ötekine demokrasi adını verebiliriz. Monarşi Perslerde, demokrasi de bizde en uç noktasına varmıştır; ötekilerin hemen hepsi, dediğim gibi, bu ikisinin çeşitlenmeleridir. O halde, özgürlük ve uyum sağ görüşle birleşecekse, her iki yönetim biçiminden de bazı şeyler alınmalıdır; bunlardan yoksun olan bir devletin hiçbir zaman doğru düzgün yönetilmeyeceği söylendiği zaman, anlatılmak istenen de budur (*Yasalar* 693d- 712a).

Platon *Devlet*’te filozofların doğrudan yönetimini savunurken, *Yasalar*’da bu yönetimin yerini bürokrasi, felsefenin yerini ise gelenek ve yasalar alır. *Devlet*’teki halkın filozofların belirlediği yasalara zorla uyması gerektiği fikrinden, *Yasalar*’da halka iyilikle muamele edilmesi ve yasaların doğruluğuna inandırılması gerektiği görüşüne geçilir. Ancak, bu ikna çabalarının sonuçsuz kalması durumunda zor kullanılması uygun hâle gelir. Platon, ayrıca, yasalarla düzenlenen sosyal ilişkiler konusunda da yenilikçi ve farklı önerilerde bulunur. *Devlet*’te yöneticiler için zorunlu gördüğü kadın ve mal ortaklığı fikrini *Yasalar*’da terk eder. Bunun yerine, devletin mülkiyetini elinde tutarak, kullanım hakkının yurttaşlara eşit şekilde dağıtması gerektiğini savunur (Arslan, 2010, s. 433).

Yasalar’da Platon’un *Devlet*’te ele aldığı toplumun hangi sınıflardan oluşacağı ve yöneticilerin nasıl bir eğitim alacağı gibi konuların yanı sıra, sosyal, idari, hukuki ve mali pek çok problem de ele alınır. Örneğin, bu eserde ideal bir sitenin denizden uzak mı yoksa yakın mı kurulacağı, vatandaşların sayısı, toprakların paylaşımı, evlilik ve boşanma düzenlemeleri, miras, çocuk sayısı, doğum kontrolü gibi konular ayrıntılı olarak incelenmektedir. *Devlet*’te ise, her iki cinsin iyilerinin en sık, kötülerininse en seyrekleştirilmeleri önerilir. Ayrıca “sürünün cinsi bozulmasın” diye de yalnızca en iyilerinin çocukları büyütülmelidir:

Öyleyse delikanlılarımızla kızlarımızı, düğün dernekle evlendireceğiz. Kurbanlar keseceğiz ve şairlerimizden bu evlenmeleri kutlayan şiirler isteyeceğiz. Evlenmelerin sayısını da devlet adamları kestirecek. Bu sayı savaşımlara, hastalıklara ve daha başka olaylara göre azalıp çoğalacak. Öyle ki, devlet, toplumun azalmasını da önleyecek, çoğalmasını da, doğan çocuklara gelince, bunları özel bir kurula bırakmalı bu kurulda kadınlar da olacak, erkekler de; çünkü devlet işlerinde her iki cins de ortaktır. Kadın, yirmisinden kırkına kadar çocuk verecek devlete; erkekse, yarıştan en azgın olduğu çağı geçtikten sonra, elli beşine kadar yapacak bu işi. Eğer bir kimse bu yaşların altında ve üstünde çocuk yapacak olursa, onu dine ve devlete karşı suç işlemiş sayacağız. Kadınlar da erkekler de, devlete çocuk verme çağını geçirdikten sonra istedikleriyle birleştirmekte serbest bırakılmalılar. Doğsun doğmasın, çocuk yapmamak için bütün tedbirleri alacaksınız. Bu tedbirler boşa çıkarsa devlet doğan çocuğu beslemeyecek (*Devlet* 459e- 460a-b-e 461a-c).

Yasalar'da ayrıca, yasama, yürütme ve yargı organlarının karşılığı olabilecek meclislerin ve komitelerin üyelerinin seçimi, memurların atanması, tapınak, tapınak yönetimi ve dinsel törenlerin düzenlenmesi gibi konular da ayrıntılı biçimde ele alınır. Bir siyasal yönetimin düzenlenmesinde iki aşama vardır: önce görevleri ve yöneticileri saptamak, bunların kaç tane olacağına ve nasıl belirleneceğine bakmak; sonra da bu görevlerin her birine ne kadar ve hangi nitelikte yasa uygun düşüyorsa, bu yasaları çıkarmak gerekir.

Ama seçim işinden önce azıcık durup, bu konuya uyan bir görüşme yapalım. Şunu herkes bilir ki yasama önemli bir iştir, ama bir düzene oturmuş bir kent iyi çıkarılmış yasaların yürütülmesini beceriksiz yöneticilere bırakırsa, bu iyi yasalarından daha çok yararlanamayıp maskara olmaktan öte, bunlar yüzünden kentlere olmadık zararlar ve yıkımlar gelebilir (*Yasalar* 751a-c).

Bu ayrıntılı incelemeye başka bazı örnekler vermek gerekirse:

Kentteki yollarla, evlerle, yapılarla, limanlarla, çarşı ve çeşmelerle, özellikle de kutsal alanlarla, tapınaklarla ve bu tür işlerle ilgilenen birtakım kişilerin atanması gerekmez mi? Öyleyse, tapınaklarda hizmetlilerin, rahiplerin ve rahibelerin bulunması gerektiğini söyleyebiliriz. Her şeyden önce toprak ve barınaklar paylaşılmalı, ama toprağı ortak işlememeli, çünkü böyle bir şeyin bizdeki doğuş, yetiştirme ve eğitim biçimini aştığını söylemiştik. Bu paylaşımda şu düşünce benimsenmeli: topraktan payını alan bu kentin ortak malı saymalı, toprağı yurdunun bir parçası olduğuna göre, buna bir annenin çocuklarına gösterdiğinden daha çok özen göstermeli; çünkü toprak, bir tanrıça olduğundan, ölümlülerin efendisidir; o yörenin tanrılarıyla daimonları içinde böyle düşünülmelidir. Sayıca saptayıp bölüştürdüğümüz ocaklar ne kadarsa, bunların hep aynı kalması gerekiyor; ne bir fazla, ne bir eksik. Her kent bunu şu şekilde sağlama sağlayabilir: kura ile payını alan, evini çocukları içinde her zaman yalnızca birine, en çok sevdiğine bırakmalı: bu mirasçı aynı zamanda ailenin ve kentin tanrılarına, yaşayan ve ölmüş olan büyüklere saygı gösteren kişi olacaktır. Öteki çocukları birden çoksa, kızları belirlenecek olan yasaya göre evlendirmeli, erkekleri de çocuğı olmayan yurttaşlara tercihen anlaşılarak vermeli, anlaşma olamıyorsa, ya da hepsinin kız ve erkek birçok çocuğı varsa, ya da tersine çocuk sayısı yetersiz ise, bütün bunlar için en yüksek ve en saygın yetkili olarak belirleyeceğimiz kişi, artan ya da azalan çocuk sayısı için ne yapmak gerektiğini inceledikten sonra ev sayısının her zaman 5040 olarak kalmasına elden geldiğince çaba gösterilmelidir. Bunun birçok yolu vardır: doğumun fazla olduğu ailelerde doğum kontrolü uygulanır, tersi durumda da doğumların çoğalması için özen ve çaba gösterilir (*Yasalar* 758e-759a ve karşılaştırma 740a-d).

Platon *Yasalar* adlı eserinde herhangi bir kimsenin kişisel olarak maddi kaynaklara sahip olamayacağını belirtir. Bununla birlikte birtakım işlerde çalışanlara emeklerinin karşılığının verilmesi gerektiği, ortak kullanılan paranın askeri seferler ve diğer ülkelere yolculuklarda kullanabileceği, dışarıdan gelen maddi kaynakların devlete bırakılacağı gibi, zenginliğin kullanımına dair birçok açıklamada bulunmuştur. Buradan hareketle devletin kaynaklarının nasıl kullanılması gerektiği, yasa koyucunun ne isteyip neyi istemeyeceği, hakkında görüşler öne sürmektedir. Kişisel servet olarak altın, gümüş para sahibi olunamayacak; madeni para yalnızca günlük alışverişleri sağlamak için kullanabilecektir. Zanaat ve benzeri işler yapan bütün ücretli kişilerin hepsine de (buna köleler de dahildir) ücretlerini ödemek zorunludur. Bütün Yunanistan'da ortak bir para

birimi, askeri etkinlikler ve çeşitli nedenlerle başka ülkelere yapılan yolculuklarda kullanılacaktır. Başka ülkelerden yurda yabancı para birimiyle dönenler, bu ellerindeki karşılığı kadar yerli para birimiyle değiştirerek hazineye bırakacaktır. Faizle para alım satımına da müsaade edilmeyecektir.

Biz diyoruz ki akıllı bir devlet adamının amacı, çoğunluğun iyi bir yasa koyucudan beklediği şey değildir; çoğunluğun düşüncesine göre, yasa koyucu düşünce taşıma iyi yasalar çıkararak devletin olabildiğince büyük, zengin, altın ve gümüş ocaklarına sahip, karada ve denizde olabildiğince çok kişiye egemen olmasını istemelidir; bir de şunu eklerler: doğru yasalar çıkaran kişi, devletin olabildiğince erdemli ve mutlu olmasını da istemelidir (*Yasalar*742a-e).

Maddi kaynakların kullanımına yönelik bu uygulamaların amacı yurttaşların mutlu ve dost olmalarını sağlamaktır:

Şimdi, bizim yasa tasarımız, yurttaşların son derece mutlu ve birbirlerine karşı olabildiğince dost olmalarını amaçlıyordu; kişiler arasında pek çok dava ve pek çok haksızlık olan yerde, yurttaşlar dost olamaz, ancak bunların olabildiğince az ve önemsiz olduğu yerde dostluk söz konusu olabilir. Böylece diyoruz ki, devlette altın ve gümüş bulunmamalıdır (*Yasalar*743d).

Platon, insanın paraya gösterdiği önem kadar kendi bedenine, ruhuna en önce özen göstermesi gerektiğini ve bunun için çabalaması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü her insanın uğrunda çabaladığı şeyler üç tanedir: paraya gösterilen özen en son ve üçüncü sırada gelmeli, ortada bedene, en başta da ruhuna özen göstermelidir. Bu da yasa koyucunun işidir. Bence bunları şöyle sıralayacaktır: güzel, hızlı ya da iri, hatta sağlıklı bir beden değerli değildir, aslında çok kişi böyle sanır, tersi niteliklere sahip beden de değerli değildir, ama bütün bunların ortasını bulan hem son derece ölçülü hem de son derece güvenilir olur; çünkü bu niteliklerden biri ruhu kendini beğenmiş ve küstah yapar, öteki de aşağılık ve köle. Yine, para ve mal biriktirme için de böyledir. Düşmanlık, ayaklanma gibi bozulmalar ve aynı zamanda kölelik, bunun aşırılığı ve eksikliğinden ileri gelen kötülüklerdir (*Yasalar* 728d-e; 729a-743e).

Şunu söylemeliyiz ki, insanın bedenine ve ruhuna özen göstermesi onun iyi bir yurttaş oluşunun göstergesidir. Aynı zamanda iyi bir yurttaş olan kişi de yasalara uyan ve yasalar için gerekli hizmetlerde bulunan kişidir. Dost ve arkadaşlara gelince, insan onların kendisine yaptığı iyilikleri onların düşündüğünden daha büyük ve daha değerli bulursa, öte yandan kendi yaptığı iyilikleri dost ve arkadaşlarının düşündüğünden daha az önemserse, günlük yaşam ilişkilerinde candan dost ve arkadaşlar kazanacaktır. Devlet ve yurttaşlar konusunda, Olimpiyatlarda, savaş ve barış zamanındaki bütün yarışmalarda birinci olmak yerine, ülkesindeki yasalara hizmet etmek ve yaşamı boyunca bütün insanlar içinde yasalara en iyi hizmet etmiş olmakla ün kazanan kişi en iyi yurttaştır (*Yasalar* 729d-e).

Burada şu soruyu sormak mümkündür: İnsan yaşamını güzel sürdürmek için neler yapmalıdır ve nasıl bir karaktere sahip olmalıdır? Platon *Yasalar* adlı eserinde bu sorumuza şu şekilde yanıt vermektedir:

Tanrılar için de, insanlar için de bütün iyilerin başında doğruluk gelir: mutlu ve rahat olmak isteyen kişinin olabildiğince uzun süre doğru bir adam olarak yaşam sürmesi için, başlangıçtan beri doğruluktan ayrılmaması gerekir. Çünkü güvenilir insan odur (*Yasalar* 730a).

İsteyerek yalandan hoşlanan, güvenilmez bir kişidir istemeden yalan söyleyen ise akılsızdır. İkisi de imrenilecek bir durum değildir. Çünkü güvenilmez kişi de, cahil kişi de dostsuz kalır, zaman geçtikçe mimlenir, yaşamının sonunda kendisine yapayalnız, öyle zorlu bir yaşlılık hazırlar ki, dostları ve çocukları yaşasalar da yaşamasalar da onlardan aynı derecede yoksundur. Hiç haksızlık etmeyen saygıdeğer bir kişidir ama adaletsiz insanların haksızlıklarını engelleyen ondan iki kat fazla saygıyı hak eder. Çünkü

İlki yalnızca bir adam değerindedir, öteki ise başkalarının adaletsizliğini yöneticilere bildirdiği için, çok daha değerlidir. Elden geldiğince yöneticilere destek olan, kentteki bu büyük ve kusursuz insan, erdem örneği olarak gösterilmelidir. Bu aynı övgü ölçülülük, akli başındalık ve insanın yalnız kendi elinde bulundurmak için değil, başkalarını da ortak etmek için kazanabileceği ne varsa, bunlar için de yapılmalıdır; elindekini paylaşanı göklere çıkararak onurlandırmak gerekir, istediği halde bunu yapamayan, ikinci sıraya konmalı, ama kıskanç davranan ve elindeki iyi şeyleri dostça hiç kimseye paylaşmak istemeyen kişi kınanmalıdır; buna karşılık hiçbir şey, sahibi yüzünden aşağı görülmemeli, tersine elden geldiğince kazanmaya bakmalı. Bu erdem yarışında herkes birbirini kıskanmadan yarışmalıdır. Çünkü başkalarına kara çalarak engel olmadan kendi kendisiyle yarışan kimseler sayesinde kentler büyüyecektir; kıskanç biri ise, başkalarına kara çalarak yükselmek gerektiğini düşünüp gerçek erdemi kazanmaya çok az çabalar, haksız kınamalarla, kendisiyle birlikte yarışanların cesaretini kırar, bu nedenle kentin tümünü erdem yarışında hazırlıksız bırakarak kendi payına saygınlığını azaltır (*Yasalar* 730b-e-731a-b).

Yine Platon hocası Sokrates'e uyarak hiç kimsenin bilerek adaletsizlik yapamayacağını belirtmektedir. İnsan herhangi bir eyleminde kendine karşı eleştiride bulunamaz ve kendi hatalarını göremez;

Aynada gördüğü yalnızca kendi suretinden başka bir şey değildir. Her insan öfkelenmeyi de bilmeli, elden geldiğince yumuşak başlı olmayı da. Çünkü başkalarının ağır ve giderilmesi güç, hatta büsbütün giderilemez haksız eylemlerini savuşturmanın tek yolu, bunlara karşı savaşıp korunarak alt etmek ve hiçbir şeye göz yummadan cezalandırmaktır; bu da soylu yürekte yoksun bir insan için olanaksızdır. Haksızlık yapanların düzelebilir hatalarına gelince, her şeyden önce her adaletsiz insanın istemeden adaletsiz olduğunu bilmek gerekir; çünkü hiçbir yerde hiç kimse en büyük kötülükleri isteyerek benimsemiş olamaz, hele sahip olduğu en değerli şeylerde, ruh herkes için gerçekten en değerli şeydir; öyleyse, hiç kimse en değerli varlığının içine en büyük kötülüğü isteyerek almaz ve ömrü boyunca bununla yaşamaz. Ama adaletsiz kişi, başına felaket gelmiş biri gibi acınacak bir insandır; düzelebilir kusurları olana acıyabiliriz, öfkemizi bastırıp anlayışlı olmalıyız. İşte bu nedenle erdemli kişiye zorunlu olarak hem öfkeli, hem yumuşak başlı olmak yakışır, diyoruz. Bütün kötülüklerin en büyüğü birçok insanın ruhunda yaradılıştan vardır: herkes bu kötülüğü hoş görüp ondan bir kaçış yolu aramaz, her insan kendini sever, böyle olması da gerekli ve doğrudur denmesi de bunu gösterir. Aslında bütün yanlışlarımızın nedeni, her zaman insanın kendini fazla sevmesidir. Çünkü seven sevdiğine karşı kördür, böylece adil, iyi ve güzel şeyleri yanlış değerlendirir; doğru olan şeyden önce hep kendine değer vermek gerektiğini düşünür (*Yasalar* 714c-731b-e -732a).

Yasalar'da yöneticilerin eğitimi, *Devlet*'te olduğu gibi özel bir önem taşımakla birlikte, Platon'un eğitim konusundaki fikirleri burada daha liberal ve yumuşak bir yaklaşımı temsil etmektedir. Örneğin, çocukların oyun yoluyla eğitimi gibi düşünceler, eğitim tarihi açısından değerli bir fikir olarak öne çıkmaktadır.

Yasalar'da sanatçı ile yasa koyucu arasındaki ilişki de *Devlet*'e kıyasla daha yumuşak terimlerle tanımlanır; yasa koyucunun sanatçıyı ahlaki kaygıları ön planda tutan eserler yaratmaya ikna etmesi, zorlanmasından daha iyidir:

Değerli yabancılar, biz kendimiz elimizden geldiğince en güzel ve üstün tragedyalar yazan ozanlarız. Nitekim, bizim tüm devlet düzenimiz en güzel ve en üstün yaşamın taklididir, bunun da aslında en doğru tragedyalar olduğunu söylüyoruz. Siz de biz de aynı türde eserler veren ozanlarız, bu en güzel oyunda rakibiniz ve hasmınız oluyunuz (*Yasalar* 817b).

Medeniyet öncesi doğal toplumda (Marks'ın ilkel kominal toplumu) insanlar daha bilgisiz ama daha mutluydu. Sayıları az olduğundan, daha mert, adil ve saf olduklarından, aralarında kavga olmadan mutlu bir hayat sürüyorlardı. Medeniyetin insanı yozlaştırdığı görmek mümkündür (Arslan, 2010, s. 434).

Her şeyden önce bu ilk toplumlarda insan sayıları az olduğundan birbirlerini seviyorlar ve hoş tutuyorlardı, sonra yiyecek yüzünden kavga çıkmıyordu. Çünkü belki bazıları için başlangıçta söz konusu olmuşsa bile, o zamanlar en büyük geçim kaynağı olan otlak sıkıntısı yoktu; etle süt hiç eksik değildi, ayrıca avlanarak sağladıkları besin de yabana atılır gibi değildi. Bol bol giyim kuşak, yatak, barınarak, ateş üzerinde ve başka amaçlarla kullanılacak kapkacak vardı; nitekim, çömlekçilik ve dokumacılık sanatlarının hiçbiri demir gerektirmez, işte tanrı bu iki sanatı insanlara bütün bunları edinsinler diye, böyle bir çaresizliğe düştükleri zaman, yeniden canlanıp gelişebilsinler diye vermiştir. Bu aralarında yoksullar yoktu ve yoksulluk yüzünden birbirlerine düşman olmuyorlardı. Altın ve gümüşleri olmadığı için zengin de olmuyorlardı: işte onlar o zamanlar böyle yaşıyorlardı. Zenginlik ile yoksulluğun olmadığı bir toplulukta, işte en soylu karakterler bu toplulukta yetişebilir: çünkü ne küstahlık ne de haksızlık, ne rekabet ne de kıskançlık görülüyor. Bu nedenle ve saflık denilen şey nedeniyle, iyi insanlar idiler: çünkü saf oldukları için, güzel ve çirkin olduğu söylenen şeylerin gerçekten öyle olduğunu düşünüyorlar ve inanıyorlardı. Nitekim, hiçbiri şimdiki gibi yalan olabileceğinden kuşkulanan kadar uyanık olmayı öğrenmemişti, tanrılar insanlar üzerine söylenenleri doğru sayıyor bunlara göre yaşıyorlardı: bu yüzden her açıdan biraz önce betimlediğimiz gibi insanlar idiler. Pek çok kuşak bu şekilde yaşamıştır; uygarlıkça tufandan öncekilerden ve bugünkü insanlardan daha geri idiler; başka sanatlarda, özellikle de karada ve denizde yapılan savaş sanatında, kent yaşamında insanların söz ve hareketleriyle birbirlerine kötülük ve haksızlık yapmak için bütün çarelere başvurarak “dava” ve “ayaklanma” denen savaş sanatında daha bilgisiz, idiler ama buna karşılık daha saf ve daha mert, daha ölçülü, üstelik de her bakımdan daha adil idiler (*Yasalar* 676c-679a-e).

Yasalar'da konuşmacılar, Sokratik diyalogların çoğundan farklı olarak, yaşlı ve politik tecrübesi olan bireylerden oluşur. Bu, yaşını başını almış tecrübeli kişinin iyi olduğu fikrine dayanır. Konuşmacılar, aynı zamanda dinlenmeyi bilen ve doğru söze kıymet veren kimselerdir. Platon, *Devlet*'te adaletin ne olduğu tartışmasını yaşlı Sokrates ve Glaukon ile Adeimantos gibi iki genç adam arasında kurarken, *Yasalar*'da aynı

tartışmayı yaşını başını almış ve bu konularda tecrübe sahibi üç kişi arasında kurmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla bu ikinciler, etik ve epistemoloji gibi temel felsefi konularda fazla tartışmaya ihtiyaç duymaz ve birbirlerine karşı itirazlara da çok az yer verirler. Yani burada, *Devlet*'teki gibi felsefeye doğuştan yatkın ve adalet sorusunu araştıran gençler değil, filozofun anlattıklarını kavrayabilecek donanımı çoktan edinmiş deneyimli kişiler vardır (Küçük, 2019, s.72). Bu konuya dair Mesut'un tespitleri, meseleyi anlamamızı biraz daha kolaylaştıracaktır:

Atina'da demokrasi ile felsefenin sorgulandığı yıllarda Sofistler arasında iki düşünce birbiryle çatışmaktaydı: bunlardan ilkinde göre, insanlar doğuştan iyi ve eşittirler; toplumun kötü düzeni onları bozmakta; güçlüler güçsüzleri ezip, kanunlar güçlülerin elinde güçsüzlere karşı bir silah olmaktadır. İkinci düşünceye göre ise, insanlar doğuştan ne iyi, ne de eşittirler. Sadece, güçlü ve güçsüzler bulunmaktadır; güçlünün güçsüzü yönetmesi, ezmesi tabiat gereğidir ve doğru olarak görülmektedir; insan haklı olmaya değil kuvvetli olmaya yönelmelidir. Bu iki görüşün biri daha çok Atina, diğeri ise Sparta devletinden örnek alınmakla birlikte biri daha çok halkçıların, diğeri ise aristokratların ya da zenginlerin istifade ettikleri görüşler olmaktadır. Buradan hareketle Platon'un *Devlet* diyalogunun kaynağının bu iki düşüncenin çatışması olduğunu söylemek mümkündür (Mesut, s. 27, 2005).

1.5. Yasanın Kaynağı

Yasalar'ın başlangıç sorusu, eserin de ana teması olan yasaların tanrısallığı konusudur. Bu başlangıç sorusu ile Girit ve Sparta gibi Yunan dünyasında belirli yasalarla öne çıkan iki kentin yasalarının tanrısallık mı yoksa insani mi olduğu tartışmaya açılmaktadır. Yasaların ne olduğundan çok, sebebini veya kaynağını sorgulayan Atinalı, böylece Sokrates'e özgü "ne" sorusunu atlar. Atinalı burada genel olarak kentlerin yasalarının tanrısallığını sorgulamak yerine, özellikle iki Yunan kentinin yasalarının tanrısallığını gündeme getirir. Bu iki kent, yasaları birbirine çok benzeyen ve savaşçı özellikleri ağır basan Dor kentleridir. Yunan dünyasındaki kentlerin ve yasalarının çeşitliliği düşünüldüğünde, Platon'un bu iki kenti seçmesinin özel bir nedeni olmalıdır. Ancak metinde bu seçime dair doğrudan bir işaret bulunmaz. İlk soruya verilen cevabın, diyalogun ilerleyen bölümlerinde de yeniden gündeme geldiğini görmeyiz. Atinalı'nın sorusuna Giritli ve Spartalı'nın verdikleri cevap, şüpheyi yer bırakmaz: Yasalar tanrısaldır ve Girit'in asıl yasa koyucusu Zeus iken, Sparta'nın yasa koyucusu Apollon'dur. Girit ve Sparta'daki yasa koyucular, bu yasaları tanrılardan insanlara ileten aracı konumundadır. Yasaların kaynağına dair bu mesele, diyalogun başka hiçbir bölümünde bu kadar net bir şekilde ele alınmaz. Atinalı, Girit ve Sparta yasalarının tanrısallık kaynaklı olduğunu öğrendikten sonra yılın en uzun gününü tamamen kapsayacak

bir tartışmanın seyrini belirler; konuşmacılar, Knossos'tan İda Dağı'ndaki Zeus mağarasına giden kutsal yolda yürürken yasalar üzerine konuşarak yolculuğun zorluklarını hafifletmeye karar verirler (Bilgin, 2022, s. 11-12).

Aşağıdaki pasajda görüldüğü üzere, *Yasalar*'da tartışılan erdem konusuna değindiğimizde tek bir erdeme bağlı kalarak yasanın oluşturulması gerektiği tartışılırken aslında, erdemlerin bütününe ele alarak yasaların oluşturulması gerektiği tartışılır:

Tanrısal kökenli bir devlet hakkında konuşurken, sanırım “doğru” ve “adil” gibi kavramları da katarak konuşmamız gerekiyordu; erdemin bir parçasına ve en önemsiz parçasına değil, erdeme bütünüyle bakarak yasaların konduğunu söylemeliydik; ayrıca, şimdikilerin yasaları gruplara ayırarak ele aldıkları gibi değil de, onları kendi başlarına araştırmak gerekir. Nitekim her yasa bir gereksinim sonucu konur ...Yabancı, Girit yasalarının bütün Yunanlılar arasında bunca ünlü olması boşuna değildir; çünkü bunlar doğru yasalar ve uygulayanları mutlu kılar; çünkü bütün iyi şeyleri sağlar. İyi şeyler ise iki türlüdür: insansal iyiler, tanrısal iyiler; birinciler tanrısal olanlara bağlıdır ve bir kent daha önemli olanları elde ederse, daha önemsiz olanları da kazanır, yoksa her ikisinden de yoksun kalır. Önemsiz olanlar içinde ilki sağlık, ikincisi güzellik, üçüncüsü de koşu ve bütün öteki beden hareketleri için güç, dördüncü olarak ise zenginlik ama “kör” zenginlik değil, sağduyu ile bir arada gitmesi koşuluyla keskin görüşü olan zenginlik; tanrısal iyilerin en önde geleni aklı başındalık, ikincisi usla birlikte giden ölçülü bir ruh huyu, üçüncüsü bu ikisinin yiğitlikle bir araya gelmesiyle oluşan adalet, dördüncüsü de yiğitliktir. Bütün bu tanrısal iyiler doğal olarak ötekilerden önde gelirler, yasa koyucu da böyle sıralamalıdır. Bundan sonra yurttaşlara bu iyileri amaçlayan yaptırımlar getirilmelidir, bunlar arasında insansal olanları tanrısal iyilere, tanrısal olanları da kılavuz usa bakarak dizmelidir (*Yasalar* 630c-631d).

Atinalı'ya göre, tanrısal olduğu öne sürülen yasa koyucu, erdemleri hiyerarşik düzenlere göre değerlendirerek kentin yasalarındaki amaçları belirlemelidir. Erdem, kendi unsurları arasında hiyerarşik bir ilişkiye sahip olduğu gibi, bir bütün olarak da bu parçalar arasında bir bağımlılık ilişkisi barındırır. Bu nedenle, en yüksek tanrısal erdem akıl, ölçülülük, adalet ve cesaret erdemleri olmadan gerçekleşemez (Bilgin, 2022, s. 14):

Eğitim, çocukların yasada doğru dile gelen ve yaşını başını almış en akıllı kimselerin deneyimleriyle doğru buldukları ilkeye çekmek ve gütmektir; çocuğun ruhu yasaya ve buna boyun eğen kimselere aykırı şeylerden zevk almaya ve acı duymaya alışmamalı, tersine yaşlılarla aynı şeylerden zevk alarak ve acı duyarak onları izlemelidir; şarkı dediğimiz, aslında ruhları büyüleyen şeyler bu nedenle bulunmuştur ve uyum dediğimiz şeyi sağlamaya çalışırlar; ama gençlerin ruhu bu çabayı kaldırmadığı için, eğlence ve şarkı olarak adlandırılır ve uygulanır, tıpkı hastalara ve bedenlen güçsüzlere bakanların bunlara yarayacak besinleri lezzetli yiyecek ve içeceklerle, zararlı besinleri de tiksindirici yiyeceklerle vermeye çalıştıkları gibi, öyle ki birinden hoşlanacaklar, öbüründen de beklenildiği gibi iğrenmeye alışacaklardır. Bu nedenle gerçek yasa koyucu sanatçıyı, güzel ve övülecek sözcüklerle ölçülü, yiğit ve tam anlamıyla erdemli insanlara özgü figürlerle ezgilere ritim ve uyum içinde gereğince yaratmaya ikna edecektir, ikna edemezse, zorlayacaktır (*Yasalar* 659d-660b).

Yukarıdaki pasajdan hareketle şunu eklememiz gerekir, insanların yaşamında önemli olan üç arzu ve gereksinim söz konusudur. Bu gereksinim ve arzu insanın hayatında her şey buna bağlı olmakla birlikte bunların doğru yönlendirilmesiyle, insanı erdeme yönlendireceği, kötüye yönlendirilirse, tam tersinin olacağıdır. Bunların ilki

insanın dünyaya geldiği anda onda var olmaya başlayan yeme ile içme arzularıdır; tüm canlılar bu ikisine var olma bakımından ilgi ve sevgi besler, insanın üçüncü ve en büyük gereksinimi ise, onda beliren yoğun aştır (cinsel istek), bu onun soyunun devamı için gereklidir. Bu üç gereksinim ve arzuyu iyiye yönlendirmek için yine üç şey gereklidir. Bunlar ise: korku, yasa ile doğru söz (*Yasalar*782e-783b).

Şu var ki, doğruluk insanın dış eylemlerine uyuyor. Bize insanın kendini, oluşundaki ilkeleri veriyor. Doğru insanda her bölümün kendi işini göreceğini, içindeki üç ilkenin birbirinin sınırı aşmayacağını anlatıyor bize. Doğru adamın içinde bir düzen kuruluyor. Bu adam kendi kendini yönetiyor, kendi kendinin dostu oluyor. Tıpkı müzikteki alçak, yüksek, orta ve bütün ara tonlar gibi. İçindeki üç yanı birbirine bağlıyor; tam bir ölçüye uyuma varıyor. Ondan sonra artık ister devlet işlerini görmeye, ister bedenini geliştirmeye, ister insanlarla alışveriş etmeye; ne işe girişirse girişsin, her yaptığında doğru ve güzel diyeceği şey içinde böyle bir düzeni gerçekleştirmek olacak. Bunu yapmasını bilmeyi bilgelik sayacak. Tersine, bu durumun bozulmasına, bu düzeni kurmayı bilmeye de eğrilik diyecek (*Yasalar* 443d-e - 444a).

Öte yandan, *Yasalar*'daki tartışmacılar Atinalı'ya göre ne kadar tecrübelerine güvenilesi olurlarsa olsunlar, yaşları nedeniyle değişime isteksizdirler. Ancak Atinalı Yabancı, şarap içme bahsine değinmek yoluyla onlarda yenilikçi yasaları kabul etme hevesi uyandırma yoluna gider. Başta içkinin karakterde zayıflık veya esrime gibi sonuçları olduğunu düşünürler ama sonunda şarabın ruhta utanma duygusunu, bedende ise sağlık ve güç getirdiğini kabul ettiklerinde, Atinalı'nın umduğu heves doğmuş olur. Küçük'e göre burada amaç, cesaret erdemine büyük önem veren Girit ve Sparta mensuplarının, hazlara karşı kontrolü sağlama ve ölçülülük erdemine de önem verme konusundaki eksikliklerini anlamalarını ve kabul etmelerini sağlamaktır (Küçük, 2019, s. 76).

Nasıl ki Dor yasaları vatandaşlarını fiziksel acılara ve zorluklara karşı dayanıklılığa teşvik eden ve bu yolla cesaret erdemini geliştiren eğitim kurumlarına sahipse, iyi bir devlette de fiziksel hazlara ve aşırılıklara karşı dayanıklılık sağlayan, dolayısıyla ölçülülük erdemine yönlendiren ek kurumların olması gerekmektedir. İçkili şölenler, bu açıdan mükemmel eğitim araçlarıdır, çünkü içki, aslında ölçülülüğe yöneltten güvenli bir ölçsüzlük iksiridir. Bedensel eğitimin doğurabileceği riskler ve zararlar karşısında, doğru ve ölçülü bir şekilde sarhoşluk yaşamak, hedeflenen erdemlere daha güvenli bir şekilde ulaşmayı sağlayacaktır (Bilgin, 2022, s. 17). İçkili şölenlerin bir eğitim aracı olarak görülmesi, tartışmayı eğitimin ne olduğuna ve bir şehrin vatandaşlarının nasıl eğitileceğine dair ilkelere yönlendirir.

Yasalar'ın ikinci kitabı, Atinalı'nın eğitim tanımını sunarak başlar; bu ise erdemini yaratılmasıdır (*Yasalar* 653b). Erdem, haz ve acının akılcı bir şekilde kontrol edilmesiyle çocuklarda gelişir. Tanrısal olana yönelmek ve onlardan haz almak, müzik ve dans koroları aracılığıyla en iyi şekilde sağlanabilir. Bu korolar, ruhun erdemlerini oluşturacak şekilde güzel olan şeylere yönelik hazları düzenler. Böylece güzel olan, erdemli ve iyi olanla uyumlu hale gelir (Bilgin, 2022, s. 17-18).

Buradan hareketle, *Yasalar*'ın üçüncü kitabında söz ettiği ve varmak istediği sonuç, yasa koyucunun üç şeyi dikkate alarak yasa çıkarması gerektiğidir. Bu üç şey; özgürlük, uyumluluk ve akli başındalık olarak ifade edilmektedir: *Dediydik ki, yasa koyucu üç şeyi, yani yasaların yaptığı kentin nasıl özgür, uyumlu ve akli başında olacağını göz önüne alarak yasa çıkarmalıdır (Yasalar701- d-e).*

Aklın yönetimde olması vurgulanırken, asıl olanın yasanın geçerliliğine önem verildiği belirtilmektedir.

Eğer bir gün tanrısal bir talihle yaradılıştan yetenekli bir insan doğar da bunları kavrayabilirse, kendisini yönetecek hiçbir yasaya gereksinim duymayacaktır; çünkü hiçbir yasa ve hiçbir düzenleme bilgiden daha üstün değildir, aklın bir şeye bağlı ya da köle olması doğru değildir, akıl yapısı gereği gerçekten özgürse, her şeyi yönetmelidir. Ama bugün hiçbir yerde kesinlikle böyle bir akıl yok, olsa olsa kırıntısı vardır. Bu nedenle, ikincisi, yani yasa ile düzeni seçmek gerekiyor (*Yasalar*875- c-d).

Atinalı, Dor yasaları üzerindeki nihai görüşünü, bir diğer ifadeyle bu kentlerin yasalarının tanrısal bir kaynaktan gelmediğini, söz konusu yasaların ereklarının yetersizliğinden ötürü tanrısal sayılamayacağı iddiasını başlangıçta apaçık belirtmek yerine, ölçülü bir retorik benimseyerek kademeli olarak değerlendirir. Karşısında kentlerinin yasalarına sadık olan, felsefeye tamamıyla yabancı olan iki yaşlı muhatap bulunan Atinalı için, iyi bir kente, rejime ve yasalara dair görüşlerini aktarabilmesinin yegane yolu olarak Dor yasaları üzerine hoş olmayan görüş ve eleştirileri diyaloga dayalı güvenli bir form içerisinde ortaya koyar. Buradan hareketle yasaların ereğine dair kendi görüşlerini de açığa çıkaran Atinalı'ya göre yasaların kaynağı şüphesiz insanidir. Yasalar, Giritlilerin Minos'u veya Spartalıların Lykourgos'unda olduğu gibi bir tanrıdan insana olacak biçimde gönderilmemiştir, bilakis konuşmacıların Knossos'tan Zeus mağarasına giden uzun ve aynı zamanda zorlu yürüyüşlerinin temsil ettiği üzere insandan tanrıya doğrudur. Yasaların tanrısallığı, insan ruhuna ilişkin dikkatli bir gözlemin sonucu ortaya çıkmaktadır; Dor yasaları ise, belirtilen bu tanrısallığın sadece bir parçasını, yani cesaret

erdemini içinde bulundurduğundan dolayı Platon tarafından değerlendirilmiştir. Ancak Dorlar için yapılan değerlendirmeler II. Kitapla sınırlı kalmaz, Atinalı, III. Kitapla beraber yasa koyuculuğun bir diğer mühim konusu olarak rejim problemini tartışmaya açacaktır (Bilgin, 2022, s. 19- 20).

Rejim teriminin eski Yunanca karşılığı *politeia*'dır. Terimin Aristoteles'in yaptığı tanıma göre kullanımına baktığımızda, bir devletin yönetim biçimi ya da devlet düzeni anlamına geldiğini görürüz. Politeia, siyasal yönetim diyoruz. Biz ise buna siyasal yönetim diyeceğiz (Aristoteles, 1993, s. 43-121). Bunun değerlendirirken, bir kentin rejimini o kentin yasalarıyla değerlendirmek söz konusu olsa da ilkel kabilelerin yönetim şekilleri, monarşi ile tiranlık gibi rejimler yasalardan bağımsız olarak var olmaktadır. Yukarıdaki pasajda bahsettiğimiz üzere rejim konusu yasalardan bağımsız olarak değerlendirilmektedir (Bilgin, 2022, s. 20).

Atinalı, rejimlerin çıkış noktalarını ve bu çıkış noktalarının kaynağını araştırırken, “kentlerin erdeme ya da kötülüğe doğru giden gelişmesine de bakmak gerektiğine” (Yasalar 676a-b) vurgu yapar. Bu nedenle rejimlerin çıkış noktalarını araştırmak, devletin var oluş, gelişim ve bozulmasına yönelik nedenlerle ilgili sonuçları ortaya koyacaktır (Bilgin, 2022, s. 21). Siyasal birliktelik ile bilim, sanat, ticaret gibi durumların sonucunda kötülüklerin baş göstermesi, beraberinde yasaların oluşmasını zorunlu hale getirmektedir. Buradan hareketle, Atinalı, baş gösteren ikinci rejimin reislik düzenindeki insanların dağlardaki mağaralarından çıkıp dağ eteklerinde kentler kurması sonucunda belirlediğini söylemektedir. Yasa koyuculuğun ilk ortaya çıkışı, dağlardaki evlerde hüküm süren törelerin içinden yapılan bir seçme ve ayıklamayla gerçekleşir (Bilgin, 2022, s. 22).

Yasa koyucular, var olan töreler içerisinde onayladıklarını alarak kentlerin yöneticisinin onayına sunarlar. Böylelikle ikinci rejim aristokrasi veya krallık olarak belirir. Yasaların oluşmasıyla kentler büyüyerek ovalar ve nehir kenarlarına yayılır. Bu kentlerin oluşumuyla aristokrasi ve krallık dışındaki diğer rejimler de kentlerde belirir:

Dor rejimi geleneksel yönetim biçimlerinden farklı bir rejimdir, çünkü bir tür ittifak rejimidir. Her biri monarşik rejime sahip olan üç Dor kenti; Sparta, Argos ve Messene, krallarının bir tür anlaşmaya varması neticesinde Dor ittifakını oluşturmuşlardır. Anlaşmaya göre krallıklardan birinin istikrarının bozulması halinde diğer kentlerin kralları ordularıyla yardıma koşacaklar, öte yandan krallardan birinin halka karşı haksız bir yönetim temayülü sergilemesi halinde yine diğer kralların bu kentin iç işlerine karışma hakkı doğacaktır. Atinalı için bu ittifakın üstünlüğü, yasaların korunmasına ilişkin diğer kentler tarafından sağlanan güvencedir (Bilgin, 2022, s. 23).

Dor kentlerinin cesareti ile savaşcılığı kayıran yasaları iyi bir devlet için her ne kadar gerekliyse de kendi başlarına yetersiz kalırlar; çünkü aklı başındalıktan yoksundurlar (Bilgin, 2022, s. 23-24).

İKİNCİ BÖLÜM

FARABİ’NİN SİYASET VE TOPLUM ANLAYIŞI

Konuya ayrıntılı olarak giriş yapmadan önce, şunu belirtmek gerekir: Farabi’nin metafizik, psikoloji ve siyasal düşüncelerinde mistik eğilimleri ağır bastığından dolayı onun Yeni Platoncu sayılabileceğine dair görüşler mevcuttur. Bu bakımdan değerlendirilecek olursa, bir Yeni Platoncu olarak dini mistisizm ve sudur teorisinin monizminden meydana gelen Yeni Platoncu öğretinin zemini üzerinde yürüdüğü ifade edilmektedir. Buradan hareketle, Farabi’nin felsefesine baktığımızda onun Tanrı’yı kainatın merkezi olarak kabul etmesi, Tanrı merkezli bir etik ve siyaset kuramı da oluşturmasını gerektirmiştir.

Farabi, özleri bakımından Platon ve Aristoteles’in felsefeleri arasında bir fark olmadığını savunur. Bundan dolayı sudurcu Monizm kadar, Platon ile Aristoteles’in uzlaştırılması da Farabi’nin felsefesini Plotinus’a dayandıran başlıca özellikler olarak kabul edilmektedir. Fakat bu Yeni Platoncu özellikler haricinde, Farabi’nin felsefesinin Arsitotelizm ile dolup taşıdığı söylenir, buna göre, Aristotelizmin empirik metodu sayesinde Farabi’nin bilime yatkın olan aklına daha uygun düştüğü belirtilmelidir (Robert, s. 137, 138, 1947).

İnsanın tabiatına has mükemmelliğe ulaşması için hemcinslerinin yardımına ihtiyacı olacaktır. Hayvandan farklı olarak insan tabiatı tarafından varlığının korunması ve devam edebilmesi için gerekli her şeyle birlikte doğmaz. İnsanın fiziki, fikri ve ahlaki tüm bu ihtiyaçlarının karşılanması ancak toplum tarafından gerçekleştirilebilir. Buradan hareketle toplumunun insan için tabii olduğu sonucuna ulaşılır. Tüm bunlar Farabi’nin kendi ifadelerinde yer almakla birlikte onun görüşüne göre toplum ya mükemmeldir ya da mükemmel değildir. Mükemmel toplum ise; Üst, orta ve alt toplum olarak 3’e ayrılmaktadır. Üst olan, tek bir politik örgütlenme altındaki tüm meskün dünyadır. Orta olan meskün dünyanın belli bir yerinde yerleşmiş bir millettir. Altta yer alan ise bir milletin toprağının bir bölümünü temsil eden şehirdir. Mükemmel olmayan toplum da yine 3’e ayrılmaktadır: Köy, bir şehrin meskün çevresi ve yuva. Bunlar yalnızca devletin örgütlenmesine götüren basamaklardır.

Farabi, örnek devletin örgütlenmesini şu sözlerle tanımlamaktadır: Tıpkı dünyanın en üstün Tanrı otoritesince yönetilen uyumlu bir bütün olması gibi; tıpkı yıldızların ay ve dünyanın birbirine bağlı dizilip, birbirini takip etmesi gibi; tıpkı insan ruhunun çeşitli güçleri ile tek olması gibi; tıpkı insan vücudunun kalp tarafından hareket ettirilen organize bir bütün olması gibi devlet de aynı tarzda bu asil örneklerle göre şekillendirilmeli ve düzenlenmelidir (Robert, s. 186, 1947). Bu örnek devlette en üstte bir baş'ın ya da hükümdarın denetiminin bulunduğu bir yöneticiler hiyerarşisi olmalıdır. Bu hükümdar, örnek devletin ya da bütün dünyanın başı, belli karakter özelliklerine sahip olmalıdır: üstün akıl gücü; fevkalade hafıza; belagat, zaaf göstermeyen metanet, iyiyi gerçekleştirmede sebat, adalet sevgisi, hakikat aşkı, yalan dolandan tiksime, yiyecek içecek ve eğlencelerde ölçülülük ve dünya malında gözü olmamak. Tüm bu özellikler devletin karmaşık mekanizmasını yönetmekle sorumlu yalnız tek bir kişide bulunmalıdır. Bu özelliklerin bir kişide bulunmadığı halde, ihtiyaç olan özellikleri birleştiren iki ya da daha fazla kişi tayin edilmesi için yöntemler geliştirilmelidir. Eğer iki kişi mevcutsa, her ikisi de örnek devleti yönetmeli üç kişi olması halinde ise, yine bu üç kişinin yönetmesi gerekmektedir. Bu kişilerin daha fazlasına gerek duyulması halinde ise daha fazlası yönetebilir. Böylelikle, sadece bir tek kişinin yönetimi aristokratik bir cumhuriyet halini almaktadır. Farabi, örnek şehrin (Devletin) karşısını ise: Cahil devlet, sapık devlet ve hatalı devlet olarak tanımlamaktadır. Cahil devlet gerçek mutluluğun ne olduğunu bilmeyen ve onu sağlık, zenginlik, zevkleri için sık sık değiştiren devlettir. Bu halde cahil devletin amacı yiyecek, kıyafet ile barınak gibi şeyler olmaktadır. Yine Cahil şehrin amaçlarından biri de, emperyalizmin (imparatorluk hükümeti, sömürgecilik) milli bir politika olarak peşinden giden bu cahil devlet halkları ve milletleri ateş ile kılıçla fethetmek istemektedir. Sapık devlet, gerçek mutluluk ve mükemmelliğin ne olduğunu bilmesine rağmen davranışını aynı şekilde cahil devlet gibi sürdürmektedir. Hatalı devletin tanımlamasını ise; Tanrı ve mutluluk hakkında yanlış fikirlere sahip olan devlet olarak ifade etmektedir (Robert, s. 187, 1947). Farabi'nin devlet anlayışında insan ruhunun evren ruhunda ve sonunda da Tanrı'da erimesine dair mistik felsefe inancını benimsemekle birlikte; Örnek devletin amacı yalnızca halkın maddi refahını sağlamak değil aynı zamanda onların gelecekteki alın yazısını da belirlemek olmalıdır.

Cahil devlet vatandaşlarının ruhları akıldan yoksundur ve diğer varlıklarla, hayvanlar ve bitkilerle yeniden birleşmek için duysal biçimler olan maddi unsurlara dönmek isterler. Sapık ve hatalı devletin her ikisinde de sadece hükümdar (yönetici) sorumlu tutulur ve dünyada olduğu gibi öte dünyada da cezalandırılır. Hataya sürüklenmiş ruhlar cahil devlet halkının kaderini paylaşmaktadırlar. Bir diğer yönden iyi ruhlar dünyasına girecek ve onların bu hayattaki bilgilerinin üstün olma ölçüsünde diğer alemdeki durumlarını yükseltecektir. Bunu Farabi şöyle ifade eder: insanların büyük kısmı öldüğünde ve onların vücutları yok olduğunda, ruhları mutlu olduğunda, diğer insanlar onları takip edecektir. Bunlar da öldüğünde ve özlemini çektikleri mutluluğa kavuştuklarında, onların her birisi, kendisi ile aynı cins ve derecedekilerle birleşir. Bu ruhlar birbirleriyle bir akıl varlığının başka bir akıl varlığıyla birlikte olması gibi olurlar. Ruhların sayımında ve bir diğeriyle birleşmesinde olan artış oranı, onların mutluluklarındaki artış oranı ile aynıdır, zira, her birisi, kendi cevherini düşünmekle, pek çok benzer cevherleri düşünür ve böyle düşünmenin objesi yeni ruhların varmasıyla sayısız şekilde artmaya devam eder. Buradan hareketle, Farabi'nin siyaset teorisinin Platoncu ve Aristotelesçi unsurların bir karışımı olduğunu söylemek mümkündür. Başlıca Platonik unsurlar bütün insanlığı tek evrensel devlete yerleştirmektir. Onun için şimdi var olan devlet, örnek devlet değildir. Henüz gerçekleşmemiş örnek devlet milli sınırlarla çerçevelenmeyen örgütlenmiş insanlıktır (Robert, s. 188, 1947). Devlet gökte aynı yaradan ve babası, dünyada da aynı ecdadı olan bir aileye benzer. Böyle bir ailede savaş olamaz, sebebi basit olarak herkesin ortak görüşünün ufkunda belirli milletler değil fakat insanlık, belirli bir krallık değil fakat Allah olmasıdır. Farabi'nin siyasetle ilgili bu görüşü bizlere şaşırtıcı gelebilir, çünkü medeniyet inkişafının sonucu olarak ortaya çıkmadıkça, bütün dünyayı bir politik organizasyon altında toplamayı düşünmeye alışık değilizdir. Farabi, Platon'un ideal devletini özel mülk ve hükümetin monarşik formu gibi bazı Aristotelesçi öğelerle ıslah eder. Fakat baş yöneticinin haiz olması gereken akli ve ahlaki özellikler birkaç insanda bulunmazsa, bu yönetim şekli kolaylıkla aristokratik bir cumhuriyete dönüşebilmektedir. Bu görüşlerden hareketle onun dünyadaki birçok milleti bir alim yönetici idaresi altında kaynaşmış olarak öngördüğünü söyleyebiliriz (Robert, s. 189, 1947).

Tartışmamızda, Farabi'nin *İlimlerin Sayımı* adlı eserinde yaptığı bilimler sınıflaması konusuna değinmemiz gerekmektedir. Farabi bu eserinde bilimleri dil ve mantık, matematik, fizik, metafizik ve siyaset, fıkıh ile kelimadan olmak üzere beş ana grupta toplar (Farabi, 2015b, s. 8). Farabi'nin bu sınıflamada ilk olarak dil konusuna değinmesi onun baskın önemini de gözler önüne serer. Şöyle ki, bütün bilimler ile düşünceler dil ile ifade edilirler. Bu nedenle dil, ilk olarak düşüncenin ve bu düşüncenin yöneldiği varlığın ana enstrümanıdır. Bundan dolayı dilin kurallarının bilinmesi, dilin doğru kullanılması tüm zihinsel çalışmanın, düşüncenin temelidir ve ondan önce gelmektedir. Buradan hareketle Farabi'nin bir sonraki değerlendirmesinin konusu mantık bilimi olmaktadır. Evrensel dil, düşüncenin dilidir. O akıllı, düşünceyi güçlendiren, düzelten, doğrultan; onu eğrilere, yanlışlara düşmekten alıkoyan yasaların bilgisidir. O halde hangi bilimle uğraşırsak uğraşalım, bu teşebbüsümüzden önce düşüncenin genel yasalarını bilmek zorundayızdır (Farabi, 2015b, s. 16).

Farabi, bu sınıflamanın siyaset felsefesi bölümünde şunları söyler:

Siyaset felsefesinin konusu insan davranışları, iradi insani eylemlerdir. Bu eylemlerin kaynağı insani melekeler, huylar, karakterler, ereği insanın kendisi için meydana getirilmiş olduğu mutluluktur. İnsan için gerçekten mutluluk verecek olan bir şeyin yanında aslında mutluluk olmayan, ancak öyle olduğu zannedilen şeyler vardır. Bunlar, örneğin zenginlik, şeref gibi şeylerdir. Bize gerçekten mutluluk verebilecek olan şeyler erdemli filler, ahlaki iyilerdir. Bunlar ise bireysel çabaların sonucu veya ürünü olmaktan çok toplumsal ve ortak olarak gerçekleştirilmesi mümkün şeylerdir. Bütün bunlar ise toplumsal-siyasal önderlikle mümkündür. İşte siyaset biliminin temel konusu da toplumsal-siyasal önderlik, hükümdarlık, devlettir (Farabi, 2015b, s. 36).

Farabi, burada önderliği ikiye ayırmaktadır: Erdemli önderlik ile bilgisiz önderlik. İnsan için gerçek anlamda mutluluğu sağlayan önderlik erdemli önderliktir. Mutluluğun olmadığı fakat mutluymuş gibi bilinen gayeleri sunan önderlik bilgisiz, cahil önderlik olarak bilinmektedir. Ona göre, başarılı bir önderliğin iki kuvvet, maharetten oluşması gerekir. Bunların ilki nazari kuvvet, ikincisi ameli veya tecrübi kuvvettir.

Nazari kuvvet, konusu ile ilgili tümel kavramları, akılsalları veya tümel kanunları bilme kuvvetidir. Ameli veya tecrübi kuvvet ise tümel kavramların, akılsalların varlıkla bilfiil gerçekleştiklerinde veya gerçekleştirildiklerinde kendileriyle birlikte bulunacakları özel şartları, durumları bilme kuvvetidir. Kısaca erdemli hükümdarın hem siyaset biliminin temel kavram, yasa ve değerlerini bilmesi, hem de onların toplumda fiilen gerçekleştirilmelerinin özel şartlarını, durumlarını tanıması gerekir. (Farabi, 2015b, s. 37).

Farabi'nin bu konuyla ilgili verdiği örnek, tıp biliminin genel, tümel yasalarını bilmesi yanında uzun süre hastalarla birlikte bulunmak, onları tedavi etmekten dolayı kazanmış olduğu olgunluk ve tecrübe sonucunda tek tek hasta bedenler için farklı ilaç ve

devaları takdir etmesini bilen tabip örneği, ne demek istediğini gayet güzel bir biçimde ortaya koymaktadır. Farabi buradan hareketle siyaset bilimine yakın bilimler olarak değerlendirdiği fıkıh ile kelam bilimlerine geçiş yapmaktadır. Fıkıh bilimini çok fazla derinleşmeden değerlendirirken, kelam ilmininse derinlemesine bir değerlendirmesini yapmaktadır. Farabi, her dinin içinde barındırdığı iki kısım bulunduğu fikrini şu şekilde ifade eder:

İnanılması gereken inançlarla veya dogmalarla ilgili kısım ve gerçekleştirilmesi emredilen fiillerle ilgili kısım. Fıkıhçı bu iki kısımla ilgili bilgeleri veya emirleri hareket noktası olarak alır ve onlardan çıkması mümkün olan veya çıkarılması gereken sonuçları çıkarır. Farabi'nin kendi ifadesiyle fıkıh bilgini dinin kurucusunun açıkça belirtmiş olduğu inanç ve fiilleri doğru olarak kabul eder ve onları hareket noktaları, ilkeler olarak alır. Sonra onlardan lazım gelen sonuçları çıkarır. Böyle şeylere neden ihtiyaç vardır? Çünkü dinin kurucusu bazı şeyler hakkında açık olarak hüküm vermiş ve belirlemelerde bulunmuştur. Ancak başka bazı şeylerle ilgili olarak bunu yapmamıştır. Şimdi zamanla din kurucusunun, haklarında ifadede bulunmuş olduğu şeylere bakarak haklarında açıkça ifadede bulunmadığı şeyler hakkında hüküm vermenin gereği ortaya çıkmaktadır. İşte fıkıhçının işi din kurucusunun haklarında belirlemelerde bulunduğu şeylerin gerisinde yatan amaca bakarak ve bu amaca uygun olarak sözü edilen diğer şeyler bakımından bu işi yapmaktır (Farabi, 2015b, s. 38).

Burada kelimcinin görevinin ve amacının ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu, dini oluşturanın ifade ettiği inanç ve eylemlerin arkasında durmak ile buna karşı gelen fikir ve düşünceleri sözlerle reddetmektir. Farabi'de fıkıhçı ile kelimci arasındaki farka bakıldığında birinin ilkeleri savunmuş olması, ötekinin ise onları hareket noktası olarak değerlendirmesi, bu değerlendirmeden sonuçlar çıkarması söz konusudur (Farabi, 2015b,s. 38).

Siyaset ilmine gelince, o, iradi fillerle iradi hayat tarzlarının çeşitlerini, bu filler ve hayat tarzlarının kendilerinden doğduğu yetiler, huylar, karakterler ve özellikleri, onların kendileri için icra edildikleri amaçları, onların insanda nasıl var olmaları, insanda var olmaları gerektiği biçimde bulunmaları için nasıl düzenlenmeleri gerektiğini ve onları korumanın yollarını araştırır ve fiillerin kendileri için icra edildikleri hayat tarzlarının kendileri için gerçekleştirildikleri amaçlar arasında ayırım yapar. Onlar içinde gerçekten mutluluk olan şeylerle öyle olmadıkları halde öyle zannedilen şeyler olduğunu, gerçekten mutluluk olan şeyin bu dünyada var olmasının imkânsız olduğunu onun ancak bu hayattan sonraki hayatta, yani ahrette mümkün olduğunu, zenginlik, şeref, hazlar gibi mutluluk olduğu zannedilen şeylerin amaçlar olarak alındıkları takdirde ancak bu dünyadaki hayatta söz konusu olduğunu ortaya koyar. O, filler ve hayat tarzları arasında ayırım yapar ve gerçekten mutluluk olan şeyi bize veren şeylerin iyi ve güzel davranışlar, erdemler olduğunu, onlardan başkalarının ise kötü ve çirkin davranışlar ve kusurlar olduğunu, erdemli fiiller ve hayat tarzlarının şehirler ve milletler arasında bir tertip üzere dağılmış olması ve ortak olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini bildirir. Bütün bunların ancak bir önderlikle mümkün olduğunu, bu filler, hayat tarzlarının, özellikler, yetiler ve huyların şehirlerde ve milletler arasında ancak onunla gerçekleştirileceklerini, önderliğin bütün bunları ortadan kalkmaları için korumaya çalıştığını gösterir. Yine bu ilim bu önderliğin ancak özel bir meslek ve yetenek meselesi olduğunu, insanlar arasında düzeni temin ile onlar arasında düzen altına alınan şeylerin muhafazasına ilişkin fiillerin kaynağının bu meslek ve uzmanlık olduğunu açıklar. Bu meslek hükümdarlık, devlet veya insanlar arasında ona ne ad veriliyorsa işte odur. Siyaset de bu mesleğin fiilidir (Farabi, 2015b, s. 101-102).

Bundan dolayı Farabi'nin siyaset ilmine bakışı, onu ilimlerin en yararlısı olarak değerlendirmek yönündedir. Ona göre, insanın bileceği en yararlı ilim, siyaset ilmidir. İnsan, siyaset ilimi aracılığıyla deneyimleriyle insani amellerini ve tasarruflarını kemale erdirmektedir (Korkut, 2005, s. 119). Çünkü bütün ilimler onda nihayet bulur ve görünüşe çıkar.

2.1. Farabi'nin ideal toplumu

Farabi'nin ideal toplumuna yönelik anlayışına geçmeden önce değinmek istediğimiz şeylerden biri de onun ruhun kuvvetleri ile ilgili görüşleridir. Buna göre,

İnsan varlığa geldiğinde onda ilk ortaya çıkan şey, kendisiyle beslendiği kuvvet, yani besleyici kuvvettir. Bundan sonra kendisiyle sıcaklık, soğukluk ve benzerleri gibi dokunma ile ilgili nesneleri duyduğu kuvvet, kendisi ile sesleri duyduğu kuvvet, kendisi ile renkler ve ışıklar gibi bütün görülen şeyleri duyduğu kuvvet ortaya çıkar. Duyularla birlikte bir başka kuvvet de ortaya çıkar ki bu, duyulan şeylerle ilgili olarak onları isteme veya onlardan kaçınma yönünde onda bir arzu uyandıran kuvvettir. Sonra insanda bambaşka bir kuvvet ortaya çıkar ki onun sayesinde insan artık algılanmadıkları bir durumda duysal şeylerin izlenimlerini ruhunda muhafaza eder. Bu, muhayyile kuvvetidir. Bu kuvvetle insan, bu duysalları farklı birleştirme ve ayırmalarla birbirleriyle birleştirir veya ayırır. Bu birleştirme ve ayırmaların bazıları yanlış, bazıları doğrudur. Bu tahayyül edilen nesnelerle ilgili bir arzu (veya irade) de bu kuvvete gelip eklenir. Daha sonra insanda akıl kuvveti ortaya çıkar ki onunla da insan akılsal nesneleri bilme imkanına kavuşur ve yine onunla güzelle çirkinin birbirinden ayırır, sanatlar ve ilimleri yaratır. Akılsal olan şeylerle ilgili bir arzu da bu kuvvete gelip eklenir (Farabi, 2015a, s. 73).

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, Farabi şu açıklamayı yapar:

Besleyici kuvvet tek bir amir kuvvetle onun yardımcıları ve hizmetkarları olan birçok kuvvetten ibarettir. Amir besleyici kuvvet, beden organları arasında kalpte bulunur. Buna karşılık yardımcı ve hizmetkar kuvvetler, diğer organlara dağılmışlardır. Onlardan her biri belli bir organda bulunur. Bu kuvvetler içinde amir besleyici kuvvet, tabiatı gereği diğer kuvvetleri yönetir. Buna karşılık diğer kuvvetler, fiillerinde, merkezi kalp olan bu efendilerinin tabii amacına uyarlar: Mide, karaciğer, dalak ve bunlara hizmet eden organlar, bu hizmet eden organlara hizmet eden organlar ve bu organların hizmetkârı olan diğer organlar bu kabildendir. Çünkü karaciğer hem memur, hem amir organdır. O, kalbin bir memuru, ancak öd, böbrek ve benzeri diğer organların amiridir. Buna karşılık mesane böbreğe, böbrek karaciğere, karaciğer kalbe hizmet eder. Diğer organların da durumu aynıdır. Duyu kuvvetinin amiri ve yardımcıları bulunmaktadır. Yardımcıları herkes tarafından bilinen gözlere, kulaklara ve diğer duyu organlarına dağılmış olan beş duyudur ve bu beş duyunun her biri kendine has olan cinsi idrak eder. Amir kuvvet beş duyuyla algılanan tüm şeylerin kendinde birleştiği kuvvettir. Bu beş duyu, bu kuvvete etki eder ve birbiri arasında bir iletişim ağı oluştururcasına hareket eder ya da memleketin bölgesinden kendisine ayrı bir haber getirmekle görevlendirilmiş habercilerdir. Amir kuvvet ise sarayında memleketin çeşitli bölgelerinden haberciler tarafından getirilmiş olan haberlerin bir araya toplandığı bir hükümdar gibidir. Duyuları yöneten bu amir kuvvetin yeri ise kalptir. Tahayyül kuvvetinin başka organlara dağılan yardımcıları bulunmamaktadır. O biriciktir ve yeri kalptir. Duyuların karşısında olmadıklarında duysalları korur, doğasından dolayı duysalları denetler ve biriktirir. Bunu bir örnekle açıklarsak eğer, bir gemi düşünelim ve bu geminin kaptanını. Gemi farklı bölümleri ve işlevleri olan büyük bir yapı olmakla birlikte, motorların gemiyi hareket ettirdiğini, mürettebatın farklı görevleri yerine getirdiğini, pusulanın yön gösterdiğini biliriz. Ancak kaptan, tüm bu sistemleri koordine eden, rotayı belirleyen ve geminin güvenli bir şekilde yol almasını sağlayan kişidir. Eğer kaptan olmazsa, gemi rotasız kalır ve uyum bozulur. Kalp de insan bedeninin tıpkı bu

kaptan gibidir. Tüm organların işleyişini düzenleyen, onları yönlendiren, bedenin varlığının daimi için onun sağlıklı olmasını sağlayan merkezi organdır.

Kendisinin bu hakimiyeti yalnızca başka kuvvetler, özellikle tahayyül kuvveti üzerinde ve kendisinde bir amir ve bir memur bulunan cinslerde bu amir kuvvet üzerindedir. O halde o tahayyül kuvvetine, duyu kuvvetindeki amir kuvvete besleyici kuvvetteki amir kuvvete emreder. Kendisiyle bir şeyin arzu edildiği veya bir şeyden hoşlanılmadığı isteme kuvvetinin amir kuvvetiyle birlikte hizmetkarları da bulunmaktadır. Bu kuvvet iradenin ortaya çıktığı kuvvettir. Duyusal algıyla, tahayyül, ya da akılsal kuvvetle algılanan şeyleri arzu etme ya da onu istememeye dair karar vermelidir. İrade herhangi bir şeyi bilmek, aynı zamanda vücudunun herhangi bir uzvu ile bir eylemi gerçekleştirmek için harekete geçebilir. Bedensel olarak gerçekleşen bu eylemler, amir irade kuvvetinin hizmetkarları olan kuvvetlerle gerçekleştirilmektedir. Tüm bu kuvvetler, bedenin gerçekleştirmek istediği eylemleri gerçekleştirmek için belirli bölümlere yayılmış olurlar. Bunların bir kısmı sinirler ve kaslardır, tüm bunlar insanların ve hayvanların arzuladıkları eylemleri yapabilecekleri organlara dağılmış olurlar. Tüm bu organlar, eller, ayaklar ile vücudun iradeyle eyleme geçen bölümlerdir. Şeylerin bilgisine, akıl kuvveti, tahayyül ya da duyusal algıdan destek alarak ulaşılmaktadır. Akılsal kuvvetle, herhangi bir şeyin bilinmesine yönelik gelen arzu, bu arzu edinilen şeye ulaşılmasını karşılayan fiil, akılsal kuvvette olan bir diğer kuvvetten oluşmaktadır. Bu ise fikri kuvvettir, bu kuvvet muhakeme etmeyi, bir şeyi değerlendirmeyi, araştırmayı oluşturan kuvvettir. Duyusal algı ile bir şeyin bilinmesine yönelik oluşan arzu, bunun elde edilmesini gerektiren eylemler bedenin gerçekleştirdiği eylemlerin ve ruhun eylemlerinin bir araya gelmesinden oluşur. Görmeyi arzu ettiğimiz şeylerde, bu arzunun gerçekleşmesi için oluşan şeyler buna örnektir. Bu eylemi gerçekleştirebilmemiz için göz kapaklarımızı hareket ettirip, görmeyi istediğimiz şeylere odaklanmamız yeterlidir. Bundan dolayı duyusal algı hem ruhun fiili hem de tüm bedenin filleri olmaktadır. Diğer tüm duylar ise yine bunun gibidir. Ruhun kuvvetleri bunlardır. Amir olan besleyici kuvvet, amir olan duyu kuvvetinin maddesi; duyu kuvveti ise besleyici kuvvetin sureti gibidir. Amir olan duyu kuvveti, tahayyül kuvvetinin maddesi; tahayyül kuvveti ise amir olan duyu kuvvetinin suretidir. Tahayyül kuvveti, akılsal kuvvetin maddesi; akılsal kuvvet ise başka bir kuvvetin maddesi olmaksızın tahayyül kuvvetinin suretidir. Akıl kuvveti daha önceki bütün suretlerin nihai suretidir. Arzu kuvvetine gelince o, sıcaklığın ateşle olması ve ateşin kendisiyle özleştiği şeye tabi olması gibi amir olan duyu kuvvetine, tahayyül kuvvetine ve akılsal kuvvete tabidir. Kalp, kendisine başka bir organın emretmediği amir organdır. Ondan sonra beyin gelir. Beyin de amir organdır: ancak onun amirliği birincil değil, ikincildir: O, kalbin emirlerine uyar ve bütün diğer organlara emreder. Çünkü onun kendisi kalbe hizmet eder (Farabi, 2015a,s. 73-77)

Bu işlere baktığımızda, Kalp, doğal sıcaklığın pınarıdır. Bu doğal sıcaklık diğer organların tamamına akar ve bundan destek alır. Bu doğal akış ruhun atardamarlar aracılığıyla kalpten organlara aktarılması sonucu gerçekleşir. Kalbin sağladığı bu daimi sıcaklıkla doğal sıcaklık organlarla birlikte muhafaza edilir. Bunu gerçekleştiren, bu nizamı sağlayan organ beyindir. Bununla birlikte her organ sıcaklığı ölçülü şekilde alır hale gelmiş olur. İşte beyin ana görevi ve bedenin organlarına sağladığı birinci görevi ve hizmeti budur (Farabi, 2015a, s. 77).

Beyinden sonra mertebe olarak karaciğer, onu takip eden dalak ve bu sıralamaya bağlı olarak üreme organları gelirler. Var olan ilk organ, kalptir. Sonra beyin, karaciğer, dalak gelmektedir. Bunu diğer organlar takip ederler. Üreme organlarının eylemi ise, tüm bu organların eylemlerinin sonunda gelir (Farabi, 2015a,s. 79-80).

Buradan hareketle akılsal kuvvette var olan birçok farklı akılsalların izlenimlerine yönelik tasarımlarına baktığımızda, bu Akılsallardan biri, a) tözleri bakımından bilfiil akıl ve bilfiil akılsal olanları söz konusudur, bunlar bütünüyle maddeden yoksun olan varlıklardır; b) onlar içinde tözleri bakımından bilfiil akılsal olamayanlar vardır. Bunlara baktığımızda ise; taşlar, bitki ve bunlara dahil olan şeylerle varlığı maddeye indirgenen, maddeyle donatılmış şeylerdir. Bunlar ne bilfiil akıllar, ne de bilfiil akılsallardır. Buradan hareketle, insanda var olan, onda doğası gereği bulunan aklın kendisine değindiğimizde ise, o akılsalların düşüncelerini kendinde bulundurduğu maddi olan bir kabiliyettir. O bilkuvve akıl, maddi akıldır; ve bununla birlikte bilkuvve akılsaldır. Tüm maddi olan ve kendinde maddeye dair şeyler bulunduran tüm şeyler ise, onlar bilfiil ve bilkuvve akıl değillerdir. Onlar bilfiil akılsallar olabilirler. Ancak onların tözleri kendiliklerinden bilfiil akılsal olmaları için yeterli değildirler. Yine hem akılsal kuvvette hem de insana doğanın verdiği diğer şeylerde kendiliklerinden bilfiil olma gücü bulunmamaktadır. Tersine bilfiil akıl olmak için akılsal kuvvetin, kendisini kuvveden fiile çıkaracak başka bir şey gereklidir. O yalnızca kendisinde akılsallar belirlediğinde bilfiil akıl olmaktadır. Bilkuvve akılsallar, bilfiil akıl tarafından tasavvur edildiğinde bilfiil akılsallar olurlar. Yalnız onlar kendilerini kuvve halinden fiil haline ulaştıracak başka bir şeye gereksinim duyarlar. Bu kuvveden fiile geçiren fail, tözü bilfiil akıl olan, maddeden bağımsız bir varlıktır. Bil kuvve akıl olan maddi akla güneşin gözü görmesine verdiği ışığa benzer bir şey veren akıldır (Farabi, 2015a, s. 85).

Mutluluğa ulaşmak için faydalı olan iradi fiiller, güzel fiillerdir. Bundan gelen kabiliyet ve yetiler ise erdemler olarak nitelendirilirler. Kendi doğaları gereği değil, mutluluğun kendisinden kaynaklı iyi şeylerdir. Mutluluğu engelleyen eylemler kötü eylemlerdir. Buda beraberinde erdemsizlikleri ve aşağılık nitelikleri getirmektedir. Öyleyse insanın kendisinde olan besleyici kuvvet, bedenin kendisine hizmet etmek için bulunmaktadır. Duyu ile tahayyül kuvvetlerinin varlığı ise, beden ve akılsal kuvvete hizmet içindir. Bu hizmetlerin tamamı akılsal kuvvetin hizmeti içindir. Akılsal kuvvet ilk olarak bedene aittir. Bununla sistemi devam ettirir. Akılsal kuvvetin kendinde ameli olan bir bölüm bulunmaktadır. Ameli aklın varlığı, nazari aklın varlığı içindir. Nazari aklın varlığı ise, sadece mutluluğun kendisine varmak içindir. Tüm bunların varlığı arzu kuvvetiyle devam eder. Arzu kuvveti, duyu, tahayyül ve akıl kuvvetine hizmet etmek için vardır (Farabi, 2015a,s. 88).

Her insan, varlığını sürdürmek ve en yüksek mutluluğa varmak için çok türlü şeye ihtiyaç duyar. Fakat bu ihtiyaçların tamamını tek başına karşılaması mümkün değildir. Birçok ihtiyacını karşılamak için başka insanlara muhtaçtır. Bu hayatını sürdürmekte olan tüm bireyler için geçerlidir. Bu nedenle, insanın doğasında var olan ve ona verilmiş olan mükemmellik hedefine ulaşması, ancak bir araya gelerek birbirlerine yardım eden birçok insanın varlığıyla mümkündür. Bu kişiler, her birinin özel bir ihtiyacını karşılar. Toplumun katkısıyla herkesin varlığını sürdürebilmesi ve mükemmelliğe ulaşması için gerekli olan ihtiyaçlar karşılanmış olur. İnsanların sayıca fazla olması ve mükemmel ya da eksik yönleriyle topluluklar oluşturarak dünyanın yaşanabilir bölgelerinde bir araya gelmelerinin nedeni budur (Farabi, 2015a,s. 97).

En iyi toplumlar üç türe ayrılır; bunlar büyük, orta ve küçüktür. Büyük olan, meskûn dünyanın tamamında ve bütün kavimlerin bir araya gelmesiyle oluşan toplumdur. Orta olanı, meskûn dünyanın belli bir bölgesinde yaşayan tek bir kavimden oluşur. Küçük olana gelince, bu bir milletin kavmin kendi topraklarındaki belli bir şehirde yaşayan insanlardan oluşmaktadır (Farabi, 2015a, s. 97-98).

En yüksek iyilik ve en büyük mükemmelliğe ancak şehirde ulaşılabilir, daha küçük topluluklarda bu mümkün değildir. Ancak gerçek anlamda iyi, seçme ve irade yoluyla elde edilebileceğinden, kötülükler de yalnızca seçme ve iradenin sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle, mutluluğun her şehirde elde edilmemesi mümkündür. Dolayısıyla, insanların hakiki mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım etmeyi amaçladıkları bir şehir, erdemli ve mükemmel bir şehirdir. Mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden bir toplum da erdemli ve mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirlerin, mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım ettikleri bir millet, erdemli ve mükemmel bir millettir. Aynı şekilde, erdemli ve mükemmel bir evrensel devlet de, içindeki tüm milletler mutluluğa ulaşmak için birbirlerine yardım ettiklerinde ortaya çıkar. Erdemli ve mükemmel bir şehir, bütün parçaları ile birbirine yardım ederek canlı bir varlığın hayatını tam kılmak ve onu bu durumda tutmak için çalışan sağlıklı bir bedene benzer. Bedendeki organlar birbirinden farklıdır ve her organın doğal yapısı da birbirinden üstündür. Bu organlar arasında yönetici bir organ, kalp ve mertbe bakımından bu yönetici organa yakın olan organlar bulunur. Her biri, doğa tarafından bu yönetici organın amacına uygun olarak işlevini yapması için bir kuvvetle donatılmıştır (Farabi, 2015a,s. 98).

Bazı organlar, tabiatları gereği doğrudan kontrol eden organlarla ilişkili olup, bu amir organların amaçlarına uygun olarak faaliyet gösterecek şekilde donatılmışlardır. Bu organlar, hiyerarşik olarak ikinci sıradadır. Bu organların altında, ikinci sıradaki organların amaçlarına uygun olarak hareket eden başka organlar bulunur ve bu hiyerarşi, sırf başka varolanlara hizmet eden ve yönetimi altında hiçbir şey bulunmayan organlara kadar gider. Şehirde de benzer bir yapı vardır. Şehrin parçaları doğal olarak farklıdır ve bunların doğal yetenekleri de üstünlük bakımından ayrılır. Şehirde de bir yönetici ve ona yakın duran başka bazı kişiler vardır. Bu insanlar, yöneticinin amaçlarına uygun olarak faaliyet gösterme yeteneğine sahiptir ve birinci sıradadırlar. Onların altında, yine bu amir insanların amaçlarına uygun olarak faaliyet gösteren insanlar bulunur ve onlar da ikinci sıradadır. Daha aşağı seviyelerde ise, ikinci sıradaki insanların amaçlarına uygun olarak faaliyet gösteren gruplar bulunur. Bu hiyerarşi, tamamen başkalarına hizmet eden ve başkaları tarafından hizmet edilmeyen en alt gruba kadar devam eder. Bu gruptakiler en alt seviyede ve en değersizdir. Ancak, bedenin organları doğaldır ve sahip oldukları yetenekler doğaldır. Buna karşılık, şehir parçaları da doğaldır, ancak şehirdeki faaliyetlerini gerçekleştirdikleri yetenekler iradidir. Şehrin parçaları, tabiatlarına göre belirli faaliyetler için daha uygun özelliklere sahiptir (Farabi, 2015a,s. 99).

Genellikle, şehrin parçaları doğal yetenekleriyle değil, sanatlar ve benzerleri gibi kazandıkları iradi yeteneklerle tanımlanır ve bedenın organlarındaki doğal kuvvetlere, şehrin parçalarındaki iradi yetenekler karşılık gelir. Bedende, yönetici organ hem kendisi hem de nitelikleri açısından diğer organlardan en mükemmel en yetkin olandır. Aynı zamanda, diğer organlarla paylaştığı özelliklerin de en iyisine sahiptir. Onun altında, kendisine bağlı olarak çalışan ve daha düşük derecede emir veren başka organlar bulunur. Bu organlar hem emir verir hem de emir alırlar, dolayısıyla hiyerarşik olarak birinci derecedeki organa bağlıdırlar. Benzer şekilde, şehrin yöneticisi de şehrin en mükemmel kısmıdır. O, diğerlerinin paylaştığı en iyi özelliklere sahiptir ve altında, yöneticiye bağlı olarak çalışan ve başkalarını yöneten kişiler bulunur. Tıpkı kalbin önce oluşup, daha sonra bedenın diğer organlarının varlığını ve işlevlerini belirlemesi gibi, eğer bu organlardan biri bozulursa, kalp bu bozukluğu onarır. Aynı şekilde, şehrin yöneticisi de önce gelir ve şehrin diğer kısımlarının ve bu kısımların iradi yeteneklerinin varlıklarını belirler. Şehirde herhangi bir bozulma olduğunda, bu bozukluğu onaran da yöneticidir. Bedende, yönetici organa yakın olan organlar, doğal işlevleri arasında en saygın olanları yerine getirirken, alt kademedeki organlar daha az saygın işlevler yapar ve en aşağı seviyedeki işlevlere kadar gider. Şehirde de, yöneticinin yakınındaki kısımlar en saygın iradi işlevleri yerine getirirken, daha alt seviyedekiler daha az saygın iradi işlevleri yapar ve en alt seviyedeki iradi işlevlere kadar iner (Farabi, 2015a,s. 100).

Bütün varlıkların durumu buna benzer. Çünkü İlk Neden ile diğer varlıkların birbirleriyle oluşturdukları ilişki, erdemli şehrin yöneticisinin şehirdeki başka unsurlarla olan ilişkisiyle benzerdir. Çünkü varlığında maddeye dair herhangi bir şey barındırmayan varlıklar, İlk Neden'e daha yakındır. Göksel olan varlıklar onların altında bulunur, gök cisimlerinin aşağısında da maddi olanlar bulunur. Tüm varolanlar İlk Neden'in peşinden giderek, onu kendilerine bir rehber edinerek ona benzemeye çalışırlar. Fakat bunu yaparken, var olan her varlık evrendeki kimliği ve var oluş amacına göre bunu yapmaktadır. Onlar birbirini takip ederek, mevki olarak üstün olanın amacını dikkate alarak ilerler. Kendileri ile İlk Neden arasında artık başka bir şeyin olmadığı varlıklara kadar bu süreç devam eder. Her şey, bir düzene uygun şekilde İlk Neden'i takip eder, İlk Neden'i, onun gayesini bu yolculuğun ilk başladığı andan itibaren taklit eder ve sonsuz mutluluğu kazanıp en yüksek mevkilerde yer edinmek böyle gerçekleşir:

Varlıklarını kendisine borçlu oldukları şeye ta baştan (efendi) sahip olmayanlar, elde etmeyi umdukları bu şeye kendisiyle yöneldikleri bir kuvvete sahiptirler. Onlar bu şekilde İlk Neden'in gayesini taklit edebilirler. Erdemli şehrin de böyle olması gerekir. Çünkü onun da bütün kısımlarının, fiilleri ile mevkilerine göre İlk yöneticilerinin gayesini taklit etmesi gerekir (Farabi, 2015a,s. 101-102).

Erdemli olmayan şehirlerin insanları erdemli şehrin tam tersidir ve bunlar da cahil, bozuk (fasık), karakteri değişmiş, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içindeki şehirlerdir. Cahil şehrin insanları mutluluk hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmayan ve bundan yoksun insanlardır. Buradaki halkın, mutluluk hakkında bilgilendirilme yapılsa dahi ona inanmaları ve onu idrak etmeleri mümkün değildir. Bu halkın insanların, gördükleri birtakım şeylerin iyi olduklarına dair zanları vardır; örneğin bedensel sağlık, servet, ten hazları, arzu ve amaçları kovalama özgürlüğü, ün ve şan gibi şeyler sayılabilir. Bunlar cahil şehrin kişisine göre mutluluktur ve bunların toplamı da en yüksek, mükemmel mutluluğa karşılık gelir. Dolayısıyla o kişiye göre bunların karşılıkları ise kötülüklerdir. Cahil şehir birçok başka şehre ayrılmaktadır: bunlardan ilki, zaruret şehridir. Bu halkın bedenlerinin varlığının devamı için zaruri olan yiyecek, içecek, giyecek, ev, cinsel ilişki miktarı ile yetindiği ve bu amaca ulaşmak için birbiriyle yardımlaştığı şehirdir. Elde etmek istedikleri maddi zenginlikler için birbirleriyle yardımlaşma amaçlı etkileşime girdikleri şehirdir. Bu maddi zenginlik edinme arzusunun tatminini yaşamlarının yegane amacı olarak görürler (Farabi, 2015a,s. 107).

Bir diğeri bayağılık ve düşüklük şehridir. Buradaki halk da, yine yukarıda bahsetmiş olduğumuz temel ihtiyaçlar olan, yiyecek, içecek, üreme arzusu, duyular ve hayal alemin ilişkin şeylerden haz almak ve aynı zamanda eğlence, oyun gibi arzularını takip eden insanlardan meydana gelir. Bir diğer şehir olan şeref şehrinde ise, herkes sevgi ya da erişme imkanına sahip olduğu şey ölçüsünde izzet ve ikram görmek ister. Kuvvet şehrine gelince, bunun insanların amacı diğerlerine egemen olmak ve başkasının egemenliğine de girmemektir. Öte yandan demokratik şehir halkının amacı, her biri hiçbir şeyde arzularına gem vurmaksızın kendi istediğini serbestçe yapan insanlar olmaktır. Bozuk şehir, fikirleri erdemli şehrin fikirlerinin aynısı olan bir şehirdir. Mutluluğu ve Tanrı'yı ve diğer kutsal varlıkları, Faal Akıl'ı ve erdemli şehrin insanları tarafından bilinmesi gereken, inanılan tüm her şeyi bilirler. Fakat bu halkın insanların eylemlerine bakıldığında, cahil şehrin insanların eylemleriyle aynı olduğu görülür. Karakteri değişmiş şehir ise, düşünceleri ve eylemleri bakımından daha önce erdemli şehrin

düşünceleri ve eylemleriyle benzer olan, fakat düşünce ve eylemlerinde zamanla değişim göstermiş olan şehirdir (Farabi, 2015a, s. 108).

2.2. Farabi'nin ideal devleti

Erdemli şehrin yöneticileri ve erdemli şehrin halkı aslında farklı zamanlarda yaşasalar bile bu bireyler her nerede ve zamanda olursa olsunlar bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Devleti yöneten bireyde toplumun içinde olan birey aynı değerler doğrultusunda bir bütünlük oluşturdıkları gibi, bu değerler başka bireylere aktarılsa da ya da bireyler değişse bile bu değerler her daim kendilerinde bulunan özler ve ruhlar varlıklarını tek bir ruh gibi devam ettirmektedirler.

Farklı zamanlarda birbirlerini takip ederek erdemli şehirlere hükümdar olan kişiler sanki tek bir ruh, her zaman aynı kalan tek bir hükümdar gibidirler. Aynı zamanda tek bir şehirde veya birçok şehirde hüküm süren birden çok hükümdar olduğu durumda da onların hepsi aynı şekilde sanki tek bir hükümdar, ruhları da tek bir ruh gibidir. Böyle bir şehrin her bir sınıfına mensup olan ve farklı zamanlarda birbirlerini takip eden insanlar da sanki her zaman aynı kalan tek bir ruh gibidirler. Aynı şekilde aynı zamanda yaşayan, ister bir şehirde, ister birçok şehirde olsunlar bir ve aynı sınıfa mensup olan insanların ruhları, bu sınıf ister amir bir sınıf, ister hizmetkar bir sınıf olsun, yine sanki tek bir ruh gibidir (Farabi, 2015a, s. 109).

Farabi'nin görüşüne göre, insan siyasal bir varlıktır. Bu görüşünden hareketle hem Platon'un hem de Aristoteles'in görüşlerinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Örneğin Platon'a bakacak olursak:

İnsan evcil bir hayvansa, istersen, ya genellikle hiçbir evcil hayvanın olmadığını ya da bazılarının evcil olduğunu kabullen. Ama dilersen, bunun tersine, insanı bir yabanıl ya da evcil olarak al ve onun avlanabileceği düşüncesini kafandan sil. Bu söylenenlerden hangisi, her zaman için dahi hoşuna gidecek olandır? Bu konuda kesin kararını bize söylemelisin. –Biz insanların evcil hayvanlar oldukları ve bir tür insan avının da var olduğunu kanıslayayım (*Sofist* 222b-c).

Platon'un bu ifadesinden, devletin doğada var olan şeyler sınıfına girdiği ve insanın doğadan siyasal bir hayvan olduğu sonucu çıkar. Aynı durumu Aristoteles'in perspektifinden şu şekilde anlaşılabılır:

Düpedüz bahtsızlığından değil de doğası gereği; şehri, devleti olmayan bir kimse ya fazla iyidir ya fazla kötü, ya insanlığın altındadır ya üstünde. İnsanlığın altında olan kişi doğası gereği savaşa düşkün olur, tek başına kalmış bir dama taşı gibi hiçbir işbirliğine girmez. Fakat önümüzdeki, yalnızca bir işbirliği yapıp yapmama sorunu değildir; çünkü besbelli ki, insan arının ya da topluluk içinde (sürü halinde) yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır (Aristoteles, 1993, s. 9).

Yukarıda belirttiğimiz üzere Farabi'nin hem Platon'un hem de Aristoteles'in bu görüşlerinden etkilendiği görülmektedir.

Bireyin, yaşamını devam ettirebilmesi için bir takım ihtiyaçları söz konusudur. Bu ihtiyaçları gereği hayatını tek başına devam ettirme kabiliyeti yoktur, birey yaşamı yalnız

sürdürmeye çalıştığı takdirde, sosyal bir canlı olamayacağı gibi bu bakımdan birey olarak gelişip ilerlemesi söz konusu değildir. Toplumların refahı için insanların birbirinin ihtiyaçlarını karşılaması önem arz etmektedir (Korkut, 2005, s.29). Farabi'ye göre, toplumun gayesine ulaşması için toplumu oluşturan tüm toplulukların, insanların birbiriyle yardımlaşması gerekmektedir. Bu sosyal olma halinin zemininde bireyin içgüdüsel olarak ihtiyacı ile psikolojik halleri vardır. Aynı zamanda, toplumların kendi ihtiyaçlarını karşılamak ile biyolojik varlığını sürdürebilmesi için sosyal bir düzenleme gerekir; bununla birlikte insanın yaratılışından gelen akli olarak gelişme ile ruhsal olarak mutluluğu elde etme arzusu bulunmaktadır. Bu anlamda bakacak olursak, insan mutlu olabileceği bir toplumun içinde varlığını devam ettirmek ister (Korkut, 2005, s. 130, 131).

Buradan hareketle Farabi, ideal devlet anlayışında mutluluk kavramını öne çıkarmaktadır. Bu doğrultuda, mutluluk kavramını şu şekilde açıklayabiliriz: Erdemli bir şehrin halkı, ortak olarak yaptıkları ve bildikleri eylemler sayesinde mutluluğa ulaşır. Her sınıfın kendine özgü bilgi ve eylemleri bulunmakla birlikte, bu iki yönün birleşimi, toplumun genel mutluluğunu sağlar. Her birey, bu şekilde davrandığında, erdemlerde üst düzeye varmış bir ruh kabiliyeti edinir ve bu davranışları tekrar tekrar yaptığı ölçüde kabiliyeti de güçlenip mükemmelleşir. Örneğin, bir birey yazma konusunda ne kadar pratik yaparsa, bu alanda o kadar başarılı ve usta olur. Bu süreçte bireyin ruhu da mükemmelliğe ulaşır. Farabi, bireyin mutluluk yolculuğundaki eylemlerin onu erdemli şehrin bir üyesi, halkı ve yöneticisi yapacağını vurgular. Bu nedenle, Farabi için mutluluk kavramı büyük bir önem taşır. Ruh maddeyle bir arada bulunmadığında, maddeye ait tüm özellikleri kendinden soyutlar. Böylece onun artık ne devindiği ne de durağan olduğu söylenebilir, bundan dolayı da ona cismani olmayan şeylere yaraşır yüklemeler yüklemek gerekir (Farabi, 2015a, s. 110).

Ruhları bu bakımdan anlamaya çalışırken bunu idrak etmek zor olabilir. Aynı şekilde ruhlara bedenlerle birlikte olmalarından dolayı gelen, arız olan tüm şeyler onlardan kaybolmaktadır. Şimdi bağımsız ruhlar haline gelmiş olan bu ruhlar daha önce farklı maddelerde bulunmaktaydılar, bir diğer yandan ruhun yeteneklerinin az ya da çok bedenlerin yaratılışına bağlı olduğu anlaşılmıştır. Çünkü her ruhsal yatkınlık, kendi bedeninin şartlarına göredir (Farabi, 2015a, s.111).

Ruhların birbirleriyle buluşmaları ve bunun her birinin niteliğinde meydana getirdiği nitelik artışı, yazı yazan birinin fillerinin sürekli olarak birbirini takip edişi ve bunun onun yazı yazma gücünde

ve meziyetinde meydana getirdiği artışa tekabül eder. Ancak birbirleriyle buluşan ruhların sayısı sonsuz olduğundan, sonsuz zaman içinde onların her birinin güç ve zevkinden meydana gelecek artış da sonsuz olacaktır. Göçüp giden her neslin durumu budur (Farabi, 2015a, s. 112).

Mutluluklar ise tür, nicelik ve nitelik bakımından hiyerarşiye tabidir:

Nitelik olarak üstünlük, iki bireyin yazı yazma sanatının kısımlarına sahip olmakla ilgili olarak aynı durumda olmaları, ancak onlardan birinin sahip olduğu şey bakımından diğerlerinden daha güçlü ve daha tecrübeli, daha uzman olmasıdır. Nitelik olarak üstünlük böyle bir şeydir. Mutlulukların birbirinden üstünlüğü de böyledir (Farabi, 2015a, s.112 -113).

Bu nedenle, en yüksek iyilik ve mükemmelliğe öncelikle şehirde ulaşılabilir; şehirden daha az gelişmiş bir toplulukta bu mümkün değildir. Gerçek iyilik, tercih ve irade ile kazanıldığından, kötülükler de tercih ve iradenin sonucudur. Bu yüzden, bir şehir kötü amaçlara ulaşmak için insanların birbirlerine yardım ettiği bir yapı olarak kurulabilir. Dolayısıyla, mutluluk her şehirde elde edilemez. İnsanların her bakımdan birbirlerine destek olduğu ve bu amaca sahip bireylerin bir araya geldiği bir toplum, erdemli ve mükemmel bir toplum olur. Bu anlayışla, mükemmel evrensel devlet de şekillenir (Farabi, 2015a,s. 98). Bireylerin mükemmelliğe ulaşması, ancak birbirlerine yardım etmeleri ile mümkün olur. İnsanların birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılaması ve bu süreçte birbirlerine ihtiyaç duyması, bu mükemmelliğe erişmeleri için önemli bir faktördür. Bu, aynı zamanda bu bireylerin en büyük hedefi haline gelir.

Farabi için ahlak ve doğru yaşantı, bilgi ile eşdeğerdir. Bu açıdan Sokrates'in görüşüyle paralellik gösterir; insanoğlu, iyiliğin bilgisine sahip olduğunda erdemli hale gelir. Dolayısıyla Farabi'nin sorguladığı ve amaçladığı şey, iyiliğin ne olduğunu anlamaktır. Platon'un epistemolojisine baktığımızda, öğrenmenin aslında var olmadığını, iyiliğe dair bilginin insan ruhunda bulunduğunu ve doğru sorgulamalar yaparak bu bilgiye ulaşılacağını görürüz. Farabi de bilginin önemini vurgulayarak, mutlu yaşamının gereği olarak, gerçek iyiliğin ne olduğunu bilmenin şehir halkının görevi olduğunu belirtir (Sala, 2011, s. 230-231). Platon ve Aristoteles, Farabi'nin ahlaki ve siyasi düşüncelerinde önemli bir etkiye sahip olan filozoflardır. Farabi'nin ahlak felsefesi, siyaset felsefesinde de büyük önem taşır. Platon, erdemi bilgi olarak konumlandırmış ve insanların hem bilgi hem de ahlaki açıdan kendilerini geliştirmelerini gerekli görmüştür. İç huzurun ve toplum düzeninin adaletle sağlanabileceğini savunur. Platon'a göre, adalet insanın iç dünyasıyla ilgilidir. Farabi de bu düşüncelerden etkilenerek, iyiliğe ulaşmak için bireylerin birbiriyle yardımlaşmaları gerektiğini vurgulamıştır (Altıntop, 2016, s. 51).

Farabi'nin adaletle ilgili görüşlerini değerlendirirken, onun bu konuyla ilgili tartışmalarını şöyle bir alıntıyla ifade edebiliriz:

Kabilenin kabileden, şehrin şehirden, birliğin birlikten, milletin milletten ayrılmasında olduğu gibi her grubun bu sözü edilen bağlardan biriyle diğer bir gruptan ayrılması, her insanın diğer bir insandan ayrılmasına benzer. Çünkü bir insanın başka bir insandan ayrılmasıyla bir topluluğun başka bir topluluğun başka bir topluluktan ayrılması arasında fark yoktur. O halde bu grupların da birbirlerini yenmeye ve ortadan kaldırmaya çalışmaları gerekmektedir. Birbirlerini yenmeye çalışırken elde etmeyi amaçladıkları şeyler ise emniyet, şeref, zenginlik, hazlar ve insanları bu tür şeylere ulaştıran her şeydir. Her grubun diğer grubun elinde bulunan bu tür şeyleri onu elinden zorla almak ve onları kendi malı kılmak istemesi gerekir. Her grubun diğer gruba karşı durumu böyle olmalıdır. Böylece sözü edilen şeylerde diğer grubu yenen, ezen, başarılı, mutlu, bahtiyar olarak adlandırılmak durumundadır. Bunlar gerek her birey, gerekse her topluluk için tabii şeyler olmakla birlikte tabii varlıkların tabiatlarının zorunlu sonucu olarak vardır. Tabiata uygun olan ise adil olandır. O halde adalet, zorla elde edilen hakimiyettir. Adalet, her kim olursa olsun insanın yolu üzerinde dikilen varlığın ezilmesidir (*kahr*). Ezilen bu ezilmeden ya fiziki, bedeni bütünlüğünü kaybeder, helak olur ve yok olur; böylece ezen, varlıkla tek kalır veya ezilen bu ezilmede şerefini kaybeder veya zelil bir durumda varlığını sürdürür veya ezen kişinin kölesi olur ve ezen kişi için en yararlı olan şeyi yapmak zorunda kalır. Bu, ezen kişinin kendisini elde etmek için dövuştüğü nimeti ezilenden zorla alması şeklinde gerçekleşir ve bu durum böylece devam eder. O halde ezen kişinin ezileni kendisine köle yapması adaletle uygun olduğu gibi ezilen kişinin ezen kişi için en yararlı olan şeyi yapması da adaletle uygundur. Bütün bunlar tabii adaletle uygundur ve erdemın ta kendisidir ve bu fiiller de erdemli fiillerdir (Farabi, 2015a, s.126-127).

Sonuç olarak;

Adalet denen şeye uygun davranan, onun kurallarını uygulayan kişi ya kendisinin başkasına yapmak istediğı şeyi başkasının kendisine yapmasından korkan, zayıf bir insandır veya şeylerin gerçekten nasıl olup bittiğini bilmeyen aldanmış, aldatılmış bir insandır (Farabi, 2015a, s. 128).

2.3. İdeal toplumun yöneticisi olarak filozof-peygamber

Farabi, bireylerin birbirine karşı davranışlarının önemine dikkat çekerken, mutluluğa ulaşmayı hedefleyen erdemli bir şehrin yöneticisinin sahip olması gereken özelliklerin de altını çizer. Bir yöneticide bulunması gereken nitelikler arasında, organlarının tam ve sağlam olması, bu organların kendisini, kendilerine ait fiillerini gerçekleştirmeye kabiliyetli kılmalarıdır. O, bu organlardan herhangi biri ile ilgili bir fiili yapmak istediğinde bunu kolay bir şekilde yapabilmelidir. O kendisine söylenilen her şeyi iyi anlama ve idrak etme yeteneğine doğası gereği sahip olmalıdır (Farabi, 2015a, s. 104).

Farabi'ye göre bir yöneticide bulunması gereken özellikler oldukça kapsamlıdır. Bir lider, anladığı, gördüğü, duyduğu ve idrak ettiğı şeyleri zihninde tutabilmeli, uyanık ve zeki olmalıdır. Bilgi edinmeye ve öğrenmeye karşı güçlü bir istek duymalı, doğru olmalı ve yalandan uzak durmalıdır. Yüksek ruhlu olmalı, şeref ve ululuğu sevmeli, maddi zenginlikleri değersiz bulmalıdır. Doğası gereği adaleti ve adil insanları sevmeli, hem kendisi hem da başkaları için adil olmalı ve insanları da buna yönlendirmelidir. Baskıya

uğrayanlara merhamet göstermeli, asil ve doğru olan her şeyi desteklemeli, azimli ve kararlı olmalıdır, fakat inatçı olmamalıdır. Haksızlık ve kötülük yapmaktan kaçınmalı ve cesur olmalıdır. Farabi, bu özelliklerin bir kişide toplanmasının zor olduğunu kabul eder, ancak her dönemde bu nitelikleri taşıyan birinin bulunabileceğini ve bu kişinin yetişip bu özellikleri koruduğu sürece yönetici olabileceğini belirtir. Eğer böyle bir kişi yoksa, daha önce bir liderin koyduğu yasaların geçerli olduğunu ifade eder (Farabi, 2015a, s. 105). İlk yöneticiden sonra gelecek olan bir liderin, doğum ve çocukluk döneminden itibaren belirli özelliklere sahip olması ve büyüdüğünde belli nitelikleri göstermesi gerekir. Ayrıca, önceki yöneticilerin belirleyemedikleri ve sonradan ortaya çıkan olaylar hakkında doğru kararlar verebilmek için üstün bir pratik akla ve akıl yürütme yeteneğine sahip olmalıdır. Önceki yöneticilerin kanunları ve kendi çıkardığı yeni kanunlar konusunda halkı bilgilendirme ve rehberlik etme yeteneğine sahip olmalı, hem hizmetkar hem de yönetici olarak savaş sanatlarında usta olup, savaş eylemlerini gerçekleştirmek için fiziksel olarak sağlam olmalıdır (Farabi, 2015a, s. 106).

Farabi kendi ahlak felsefesinde, her insan faaliyetinin mutluluğa nasıl eğilimli olduğunu göstermektedir. Mutluluk insanı toplum içinde yaşamaya, böylelikle devleti oluşturmaya yönlendiren sebeptir. En iyi devlet tüm dünyayı tek bir siyasal örgütün yönetimine bağlı kılan evrensel devlettir. Sonuç olarak, Farabi'nin baştan sona düşünce birliği bulunmaktadır. O, felsefi bakışının değişik kısımlarını hayatla kaynaşmış bir Tanrı'ya doğru çevirmek için hiçbir gayretten geri kalmamış ve bir olan, çok olan, varlık ve oluş esasta Tanrıya dayanırlar görüşünü belirtmektedir (Robert, s. 190, 191, 1947).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ İDEAL DEVLET ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yukarıda, her iki filozofun ideal devlet anlayışları ayrı bölümlerde olmak üzere değerlendirilmiştir. Düşüncelerinde farklılıklar olsa da, kurmak istedikleri devletlerin toplum yapılarında benzerlikler söz konusudur. Bu benzerliklerle birlikte her iki filozofun düşünceleri arasındaki ilişki önem arz etmektedir. Hem Platon'un hem de Farabi'nin ideal devlet fikrinde belki de en önemli kavram erdemdir. Her iki filozofun da erdem konusundaki birbiriyle benzer anlayışları, erdemli bir toplumla erdemli bir devlete ulaşmayı asıl amaç olarak görmenin birer sonucudur. Bu bakımdan erdemin yalnızca ahlak alanıyla ilgili bir kavram olmadığı, bunu siyaset ve devlet anlayışlarında da tartışmaya açtıkları görülmektedir. Bundan dolayı her iki filozofun ideal devlet anlayışlarını incelerken, erdem ve buradan hareketle siyasetteki erdem görüşlerini incelememiz gerekmektedir (Çetin, 2019, s. 77). Tabii bu aynı zamanda ahlak ile siyaset arasındaki bağın gücünü de göstermektedir. Yani her iki ideal devlet felsefesi de adeta devleti ahlaklı bireyler yetiştirmenin garantisi olarak görmektedir.

Platon, ilk olarak erdemi bilgeliği kavramı üzerinden tanımlamaya başlamaktadır. Bireyi doğru eyleme yöneltecek şeyin bilgi olduğunu söyler ancak bu bilgi sıradan bir malumat değil bir bilinç durumunu ifade eder niteliktedir. Bundan dolayı, tüm insanlar iyiyi istemektedirler. Hiç kimse bilerek kötülük yapmaz. Kötülüğün nedeni bilgi eksikliğinden kaynaklanmakla birlikte, bireyin iyi sandığı şeyin kötü sonuç vermesi ile oluşmaktadır. Erdemli insan ilk olarak bilgi sahibi, bilge kişi olmalıdır. Buradan Platon'un bilge tanımına baktığımızda, o bilgeliği, Sokrates üzerinden kendini bilme, neyi bildiğini ve neyi bilmediğini bilme olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle erdemi neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmek olarak belirlemektedir. Ona göre bireyi erdemli yapacak olan bilginin sıradan bir bilgi olmadığı ve üst düzeyde olan iyyinin, iyi ideasının bilgisi olarak belirlemektedir (Çetin, 2019, s.77-78).

Platon, erdemin parçalara ayrılışının ruhun kısımlarına karşılık geldiğini belirtir ve bu üç parçanın sahip olması gereken erdemlerden bahseder. Ona göre, insanın erdemli bir yaşam sürmesi için hazlarının peşinden gitmemesi, aynı şekilde bedeninden önce ruhuna önem vermesi gerekir. Ruhun iyi olması ve sağlıklı olması için bilgeliğe ihtiyaç olduğunu

söylemektedir. İnsan ancak hazınına karşı zafer kazandığı takdirde mutluluğa ulaşacaktır. Mutluluğun formülü insanın hazlarına karşı mücadelesinde saklıdır. Platon'a göre, erdemli yaşamak için ölçülü olmak gerekir.

Farabi'nin erdem düşüncesi Platon'un erdem kuramından etkilenmiş ve Farabi bu konuyu siyaset felsefesinde derinlemesine işlemiştir. Farabi, erdemin mutlulukla ve iyi ile bağıını ele alırken, erdem türlerini erdemin toplumsal ve siyasal yaşamdaki etkilerine göre belirler. Buna uygun olarak, erdemin bireyin bu dünyadaki yaşamını ve ölümden sonrasını mutlu kılacağını, erdemli bireyin sahip olduğu güçle yaşamdan ve ölümden korkmayacağını vurgular. Ölümün yaşamın bir parçası olduğunu ve ruhunun ahiret hayatında ölümsüz olabileceğini idrak edebilen insan erdemli, iyi, mutlu, adaletli, cesur, bilge kimsedir. Burada Sokrates'in ölümden korkmayıp yaşadığı süre zarfında doğruluk ve erdemin peşinden giderek hayatını sürdürmüş olmasını ve bu bakış açısı sayesinde hem yaşarken hem de ölümler huzurlu oluşunu bir örnek olarak aklımıza getirebiliriz. Benzer bir durum Mevlana Celaleddin Rumi'nin hayatında da görülmektedir. Tüm yaşamında sevgi, hoşgörü, bilgelik, erdemli insan olma üzerine insanlara öğretileriyle yol göstermiştir. İnsanların yaşamlarında hakikat ve mutluluğa ulaşmaları için erdemli olmaları gerektiğini, ölümden korkmak yerine ölümü kamil insan olma ve ilahi olana kavuşma günü olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Hem Platon'un hem de Farabi'nin görüşlerine dikkat ettiğimizde erdemin kazanılmasının zor olduğu görülür. Zor olmakla birlikte ona vaat edilen mutluluğa değer olduğunu da belirtmemiz gerekir. Her iki filozofun erdemi sınıflara ayırıp bu şekilde incelediği görülmektedir.

Farabi erdemi dört grupta incelemektedir. Bunlar; 1) Teorik, 2) Fikri, 3) Ahlaki ve 4) Pratik erdemdir. Ona göre, teorik erdemleri kazanmak için ilk varlığın ve varlığın ilkelerinin bilgisine sahip olmak gerekir. Mutluluğu hedefleyen bireyin ilk olarak mükemmel olması için neleri yapması ve yapmaması gerektiği incelenmektedir (Çetin, 2019, s. 78).

Bu erdemleri bu şekilde tanımlayan Farabi bunları, ahlaki ile akli kategoriler olmak üzere ikiye ayırır. Akli erdemler kategorisinde; hikmet, akıllılık, zeka ve anlayış mükemmelliği bulunurken, ahlaki erdemler kategorisinde ise iffet, cömertlik, adalet gibi erdemler sıralanır. Erdem konusunda Platon ve Farabi'nin anlayışları incelendiğinde birbirine benzeyen taraflarının olduğu görülür (Çetin, 2019, s. 79).

Platon'un ruhun kısımlarına denk düşecek biçimde yaptığı erdem sınıflamasına Farabi'nin görüşünde yer verilmediği açıktır. İki filozofun amaçladığı ve ulaşmak istediği aslında erdemi kapsamlı olarak incelemek ve bunun bireyin hayatındaki yerine vurgu yapmaktır. Farabi de Platon gibi sınıflandırdığı erdemleri sadece bir erdem altında geliştirmiştir. Bundan sonraki değerlendirmemizde; her iki filozofun erdemin siyasetteki yeri üzerine görüşlerine baktığımızda, bu iki filozof için erdemin önemli bir amaç olduğu görülecektir. Devlet biçimlerini de yine bu amaç şekillendirecektir. Platon'un, ideal devlet anlayışının en temel özelliği erdemdir, burada karşımıza erdemli insanların meydana getirdiği erdemli bir toplum ve rejim çıkar. Onun erdem sınıflandırmasını yaparken bilgelik erdemin önemli bir noktaya koyduğunu biliyoruz, bu bakımdan bilgelik erdemi, kısımlara bölünen ruhta, akla karşılık gelir. Bu erdemi edinmesi gerekenler yönetenlerdir.

İdeal devlette bireylerin erdemli olmasını destekleyecek bir öge de yasalardır. Devleti yöneten kişi, adaletli, mükemmel olması halinde vatandaşların yöneticiye, yasalara olan saygısı devam edecektir. Toplum içinde var olan vatandaşların refahı için birtakım yaptırımların olması gerekmektedir. Yurttaşların evlilikleri, çocukların doğumu, gençlik ve yaşlılıkları incelenmelidir. Yasa koyucu yurttaşların yapabilecekleri her türlü hataları önceden görüp yasalar aracılığıyla gerektiği şekilde ceza vermeli ya da ödüllendirme yoluyla öncelikle önleyici bir hizmet sunmalıdır (Çetin, 2019, s.80).

Yasa koyucu yurttaşlara güzel olan ve güzel olmayan davranışlar hakkında bilgi vermelidir. Platon'un ideal devletindeki yasalarda, aile, eğitim ve yaşamın diğer alanlarında da erdem önemli amaç olarak değerlendirilir. Her iki düşünürün devlet yönetimindeki erdem görüşleri birbirine benzer niteliktedir. Farabi erdem hakkındaki görüşünü, insanın ay altı alemde ay üstü aleme yükselişi olarak belirtmektedir ki bu ondaki Aristotelesçi etkiye işaret eder.. İnsan varlığını, akı ile sahip olduğu gerçek bilgi yardımıyla erdemin en üst noktasına varmaktadır. Bundan dolayı, Farabi tüm erdemleri kazanan kişiyi Tanrı'ya yakın görür. Bu kişi ise erdemli yöneticinin kendisidir.

Erdemli şehrin yöneticisi bilkuvv'e den bilfiil'e geçiş yaparak, erdemli olma yönünden en üst noktaya varmaktadır. Bu kişi insanlığın en üst mertebesinde ve Faal Akıl ile birleşmiştir. Farabi'ye göre, mutluluğa varmak için, her türlü fiili bilen insanlar bu özelliklerden dolayı bir yöneticide olması gereken ilk koşulu kendinde bulundurmaktadırlar (Çetin, 2019, s. 81).

Platon ideal devletteki yurttaşların ruhlarının altın, gümüş, demir olarak üç farklı madenden meydana geldiğini ifade eder. Bundan kaynaklı bireyin ruhunda hangi maden varsa buna göre toplumdaki sınıflar içinde yeri olacaktır. Mayası altın olanlar yönetici, gümüş olanlar koruyucu, demir olanlar ise üretici sınıfında olacaktır. Platon'un toplumsal düzeninin en altında olan sınıf, üreticilerdir. Üreticiler, ruhlarında iştah kısmının baskın geldiği kişilerdir.

Platon'un oluşturduğu eğitim sisteminden üretici sınıfında olanlar faydalanamazlar. Aynı zamanda bu sınıf yönetime dahil olamamakla birlikte siyasal haklara da sahip değildir. Tek yükümlülükleri toplumun ihtiyaçlarına yönelik üretimde bulunmaktır. Platon'un ikinci olarak incelediği sınıf koruyucu sınıfıdır. Hem büyüyen bir devlet hem de bu büyümekle gelişim gösteren ve sahip olduğu toprakların devlet için yeterli olmamasıyla birlikte, var olan düzen ve refahını korumaya çalışan devlet sınırlarını genişletmeye ihtiyaç duymaktadır. Bundan dolayı koruyucu sınıfın yani asker sınıfının varlığına gereksinim duymaktadır. Koruyucular sınıfına önem verilmekle birlikte bu sınıfın eğitimlerine de önem verilmektedir. Koruyucular sınıfının sahip olduğu erdem cesaret erdemidir. Koruyucular cesur, güçlü, atılgan, olmak durumundadırlar. Sahip oldukları bu meziyetlerden dolayı koruyucuların aldıkları eğitim önem arz etmektedir (Çetin, 2019, s. 82-83).

Bu eğitimlerin içeriği, beden eğitimi ve ruha yönelik müzik eğitimidir. Platon koruyucular sınıfına aile kurmayı yasaklamaktadır. Bununla birlikte bu sınıfın kadınları ile çocuklarının da ortak olacağını ifade etmektedir. Aynı zamanda mal mülk edinemezler. Bu sınıfın çocukları devlet tarafından yetiştirilmektedir.

Farabi'nin toplumsal düzeninin, Platon'daki organizmacı karakteri taşıdığı söylenebilir. Farabi bu organizmacı anlayışını açıklarken, insanda bulunan organların sıralanışından bahsederken bedendeki bu hiyerarşik düzenin toplumda da olduğundan bahsetmektedir. İnsan bedenindeki yönetici organ kalptir bu organın emirlerini diğer organlara taşıyan aracı organlar mevcuttur. Buna benzer şekilde devlette de başkan ile başkanın emirlerini başka sınıflara iletecek ara birimler mevcuttur.

Bununla birlikte Farabi, erdemli devlette iş bölümünün gerekliliğini insan bedeninden hareketle ifade etmektedir. Yardımlaşma insan bedenindeki işleyiş gibi

toplumu da sağlıklı hale getirmektedir. Bu hiyerarşik düzen ve iş bölümünün olması ile ideal düzen olacaktır (Çetin, 2019, s. 84).

Platon ve Farabi’de toplumsal düzeni sınıflandırma ihtiyacı benzerlik göstermektedir. Platon, bireyin mutluluğunu öngördüğü devlet modelinde; yöneticilerin, koruyucuların, üreticilerin bulunduğu üç sınıf belirler. Bu üç sınıf görevlerini yerine getirmesiyle devlette mutluluğun olabileceği söz konusudur. Son değer olan adalet ise devletin kuruluşunda belirlemektedir. İnsanın kendi işini yapmasını ve hiçbir şeye karışmamasını adalet olarak tanımlayan Platon, adalet erdemi, diğer üç erdemi meydana getiren ve yaşatan değer olarak ifade etmektedir. Yani devlette belirlenen bu üç sınıfın erdemlerini yerine getirmeleri her sınıfın kendi işlerini, yapması ile gerçekleşecektir, ancak bu şekilde uyum sağlanmış olmakla birlikte, bu uyumlu çalışma sonucunda toplum hem adil hem de doğru bir toplum olacaktır. İnsanların doğuştan sahip oldukları yetenekleri, eksiklikleri ile toplumsal bir düzen oluşacağı görüşü Farabi için önem arz etmektedir. Ona göre her şey, evrensel olan Tanrıya bağlıdır. Tanrının bu mükemmel ihtişamından etkilenen Farabi, Tanrı’dan başlayıp en altta yer alan maddeye kadar inen hiyerarşik sırayı toplum içinde uygular. Farabi, erdemli devletin kısımları arasında dağıtım yapan insanın yönetici olduğunu belirtir. Yöneticinin bu dağıtımı gerçekleştirirken esas olarak aldığı insandaki fikri ile akli üstünlüktür. Buna uyum sağlayan vatandaşlar devlette ahengi sağlayacak kişilerdir. Vatandaşların kendilerine dağıtılan görevi üstlenmesi ve sürdürmesiyle devlette adalet sağlanacaktır. Buradan hareketle Farabi’nin adalet görüşünün Platon’la benzerlik gösterdiği söylenebilir. Nitekim iki filozofun hiyerarşik devlet düzeninde aynı görüşte oldukları görülmektedir. Her iki devlet görüşünde de her bir kişinin yalnızca doğadan yatkın olduğu işle meşgul olması, yalnızca kendi işiyle ilgilenmesi gerektiği ve ancak böyle bir devletin mutlu, adil olabileceği belirtilmektedir. Her iki siyaset kuramında da amaç sadece bireyin değil tüm insanların mutluluğu olmakta, tüm toplumun mutlu olması gözetilmektedir. Bundan dolayı toplumun tamamı mutlu olduğunda bu mutluluktan faydalanacaklardır (Çetin, 2019, s. 85, 86).

Buradan hareketle hem Platon’un hem de Farabi’nin devlet anlayışlarında en önemli sınıfın yönetici sınıf olduğu söylenebilir. Bu ideal devlet anlayışının siyasi bir tartışma olmakla birlikte bu amaca ulaşıp ulaşılmayacağına dair, Platon, yalnızca felsefeye gönül vermiş bir yönetici ile bu idealin mümkün olacağını ifade eder. Farabi’nin devlet anlayışında da yöneticiler temel belirleyicidir. Ona göre, erdemli devlete ancak erdemli bir yönetici sayesinde ulaşılabilir. Yöneticinin erdemli olması halinde halk da erdemli olacaktır. Her iki filozof içinde yönetici sınıfına yapılan vurgunun bu anlamda çok belirgin olduğunu söyleyebiliriz.

Buradan hareketle Platon’un üç parçalı ruh görüşünü incelediğimizde, en üst kısımda bulunan akla yönetici sınıfını konumlandırmıştır. Farabi’nin görüşüne baktığımızda ise yöneticiye atfettiği önem ve konumun vücudun yönetici organı olan kalbe denk geldiğini belirtebiliriz. Platon’un görüşünde, devleti yönetecek kişinin yaşlılar arasından ve usa sahip, toplumla ilgilenebilen kişiler olarak seçilmesi ve toplumun faydası için emek sarf eden, bunu yaparken iyi olmaya çabalayan kişilerden olması gerektiği belirtir. Yöneticinin görevi toplumun, kendisinin, devletin yararına olan işleri yapmaktır. Bu yönetici kişilerin eğitiminin de harikulade olması gerekir. Otuz yaşına

gelen bireyler koruyucular içinden seçilecek ve bu seçilenler arasında bilimde, savaşta, yasalarda, diyalektikte en mükemmel olanlar belirlenecektir. Buna göre onlara matematik, geometri, astronomi ile harmoni dersleri verilecek, bununla birlikte felsefeyle hemhal olmaları gerekecektir (Çetin, 2019, s.86, 87).

Platon ve Farabi'nin ideal devlet görüşlerinde önemli olan başka bir konu ise toplumsal yapı içerisinde aile hayatıdır. İdeal devlet düzeninin oluşabilmesi için aile hayatının belli vasıflara sahip olması gerekmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Platon aile hayatını üreticiler sınıfına tanımakla birlikte, bu konuda koruyucular sınıfına yönelik farklı yaklaşımlar ortaya koyar. Aile hayatı olmayan koruyucuların çocukları ortak kabul edilir. Platon hem yönetici hem de koruyucu sınıf için mülkiyet ile aile kavramlarını ortadan kaldırır. Bunu yapmasındaki gaye, koruyucular arasında birliği sağlamak ve bireyciliğe, maddi çıkarıcılığa dair ahlaki problemlerin oluşmasını önlemektir. Devlette hem kadın hem de erkeğin statüsü kabiliyetlerine göre olunca evlilikler de buna göre olacaktır. Yani koruyucu statüsüne sahip kadın ve erkeklerin evlilik yapmaları halinde onlardan koruyucu çocuklar doğabilir. Gümüş maden soyuna mensup kişi kendi soyundan kişiyle evlenmelidir ki, doğan çocuklarda bu sınıfı nüfus bakımından besleyebilsin. Platon, hem iyi kadın hem de iyi erkeklerin daha çok eşleştirilmesi, yine en kötü olanlarında birbirleriyle daha az eşleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buradaki amaç hem dünyaya gelecek çocukların iyi bir eğitim alabilmelerini sağlamak, hem de bu soya sahip bireylerin üstün özelliklerini muhafaza edebilmektir.

Farabi'nin oluşturduğu aile düzeninde ise karı-koca, efendi-köle, anne-baba ile çocuklar, bunun sonucu olarak da mal-mülk sahibi vardır. Ailenin her türlü işlerini karşılamak ve aile içinde iyiliğin yer etmesi için yardımlaşma önemlidir. Aileyi içinde düzen ile birliği, dirliği saylayacak olan evin efendisi, yönetici konumunda olan aile reisi yönetir. Farabi organizmacı bakış açısını bu konuda da uygular. Şöyle ki, insan vücudunda birtakım üstün ve birtakım alçak, her birinin kendine özgü görevleri bulunan kısımlar vardır. Bu kısımlar karşılıklı yardımlaşma içindedirler.

Aile konusuna değinirken her iki filozofun kadının toplumdaki yeri ile erkeğe göre konumuna yönelik görüşlerinden de söz etmek gerekir. Platon'un ideal devletinde kadın ile erkek kanunlar önünde eşittir fakat yaptıkları fillere göre aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Bekçilik melekesine sahip kadınlar bekçiliğe, çiftçilik melekesine sahip

kadınlar çiftçiliğe yönlendirilmelidir. Kadın ile erkeğin kendilerine özgü üreme organları bulunmakla birlikte, var olan diğer organlar farksızdır. Ortak olan organlarda erkeklerin sıcaklığı daha yüksek olur. Bunun sebebi erkeklerin hareketli olma halleri ile hareket ettirme güçleridir. Nefse ait şeyler içinde kadın ile erkek eşit konuma sahiptir. Ruhsal meziyetlerde de farklılıklar bulunmaktadır.

Farabi'nin düşüncesinde erkekler öfke ile sertlik; kadınlar ise merhamet ile acıma yönünden daha güçlülerdir. Hem kadın hem erkek duyum gücü, mütehayyile gücü, akletme gücü olarak da eşit olmaktadır (Çetin, 2019, s. 95, 96).

Her iki filozof ideal devlet anlayışlarını belirtirken, ideal devlet düzeninde hukuk kurallarına yönelik görüşlerin önemli olduğunu belirtirler. Bu konuda Platon toplumsal düzende mevcut ilişkileri yasalaştırma yönünde ilerler. Farabi'nin yasaları, devlet adamıyla ilişkili olma kapsamında incelemiştir. Platon'a göre de yasaların, toplumun yararına yönelik durumları göz önünde bulundurarak koyulması gerekmektedir. Yöneticinin akıllıca, dikkatle belirlediği yasalar ile yurttaşların adil bir hayata sahip olmaları sağlanmalıdır. Farabi ideal devlette hukuk kapsamında adaletin sağlanması yönünden incelemelerde bulunmuştur. Ona göre adalet, şehir vatandaşlarının müşterek olduğu iyi olan şeylerin, vatandaşların tamamı arasında pay edilmesi ve bu pay edilenlerin korunması halinde ortaya çıkar. Güven, zenginlik, şeref, rütbeden şehir vatandaşlarının müşterek olması mümkün şeyler olarak bahsetmekte ve bunları iyi şeyler olarak değerlendirmektedir. Ona göre, şehirde olan her bireyin bu iyi şeylerde hak ettikleri miktarda payları bulunmaktadır. Eğer kişi hakkı olandan az veya çok pay alırsa bu durumun adaletsizlik olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Bu iyi sayılan şeylerden bireye hak ettiğinden az verilmesi kendi zararına, çok verilmesi ise vatandaşların zararınadır; yani adaletsizlik içermektedir (Çetin, 2019, s. 97).

Burada değinmemiz gereken başka bir unsur ise Farabi'nin dil hakkındaki görüşleridir. Bu bağlamda bireyin, toplumun veya bir grubun üyesi olması için o toplumun diline ve bu dilin tüm unsurlarına, kelimelerine hakim olması gerekir. Dilin önem arz etmesinin nedeni, bireyin yaşadığı sosyal çevre ile bulunduğu yerde sosyalleşmesi ve o dile ait yetilerinin gelişim sürecindeki etkisidir (Korkut, 2005, s. 131).

Burada dil bir iletişim aracı olmakla birlikte hem aktarılan düşüncenin hem de bilginin aktarımının önemli bir parçasıdır. Çünkü toplumlar bu aktarımlarla gelişebilir.

Aynı zamanda edinilen tüm ahlaki bilgiler, erdemler, mutluluklar bu yolla toplumlara aktarılabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumların oluşum sürecinde, bireylerin çeşitli ihtiyaçlarından kaynaklı kendi içlerinde bir yönetime, adalet anlayışlarına bunların karşılanmasına yönelik, insanlık tarihinde adalet, devlet, yönetim, suç, ceza, hak, hukuk gibi birçok kavram sorgulanırken tüm bunları kapsayan “ideal devlet”in ortaya çıkması mümkün müdür? Herkesin mutlu olduğu, herkesin hakkı olana sahip olduğu, devletin organlarının yönetimde ölçülü olduğu ve insanlar içinde adaletsizliğin olmadığı gibi düşüncelerden hareketle; sadece toplum içinde var olan bireylerin değil, bu toplum içinde çağın getirdiği sorunlara çözüm arayan birçok düşünürün, aydının sorunsalı da bu olmuştur, diyebiliriz. Aydın bireyin gerek çağından ve kendi yaşadıklarından kaynaklı, gerek toplumun içinde gözlemlediği bu ve benzeri nedenlerden ve sonuçlardan dolayı, toplumu aydınlatmak amacıyla, topluma yön veren bir yazar veya filozof olarak bu sorgulamaları yaptığı, ideal devlet anlayışıyla birlikte kaleme aldığı eserler; her ne kadar tartışan, sorgulayan, araştıran, düşünen, okuyan toplum ve birey için ütöpik olsa da düşünce açısından birçok pratik noktaya ışık tutmaktadır. Bu bakımdan Platon’un siyaset konulu *Devlet* diyalogunun, tarihin her döneminde siyasetle ilgilenenler, devleti yönetenler, politikacılar ve aydınlar için bir başucu kitabı olduğunu söyleyebiliriz. Bu diyalogda ortaya çıkan “ideal devlet” tasarımının kendisinden sonra aynı doğrultuda yazılacak diğer birçok esere ilham olduğu da kesindir. Bunlardan biri de Farabi’nin *Erdemli Şehir* adlı eseridir.

Tüm bu eserlerde anlatılan toplum düzenlerinin her ne kadar ütopya, idea, pratikte ulaşılması imkânsız bir dünya, kurgu olduğu doğruysa da, sırf Sokrates’in meşhur “sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez” sözü bile bu eserleri gerçek dünya bağlamında da dikkate almaya bizi mecbur kılar.

Çalışmamızda Platon’un filozof kral ve Farabi’nin filozof peygamber tanımından yola çıkarak vardığımız sonuca özetle değinmek gerekirse; düşünen ve içinde yaşadığı toplumun sorunlarını, problemlerini dile getiren, bu problemlere çözümler arayan bir bireyin devleti yöneten kişi olması; duygusu, düşünceleri, arzuları olan bir bireyin yönetimdeyken ölçülü, adil davranması; ideal devlet düzeni için bir şart olarak önümüzde belirlemektedir. İnsani özellikleri taşıması bakımından yeterli olmamakla birlikte toplumları iyi-kötü toplum olarak sınıflara ayırmak ve toplumun kendi içinde adaleti

sağlamaya çalışırken, şu da belirtilmelidir: Bireylerin birbirlerinden soyutlanması, gelişim, değişim için birbirleri ile etkileşimden yoksun olması ve sadece birbirine benzer kişilikte olan bireylerin bir arada yaşamaları ve yardımlaşma duygularını pekiştirmesi açısından belki yeterli olabilir; ancak bu durumda toplumların, bireylerin bireysel sosyolojik, psikolojik bakımından gelişimine uygun bir bakış açısı yakalayamayacağı da söylenmelidir. Tüm bu etkilerin olmasıyla birlikte evet toplumda yönetimin bir ideal devlet konumuna gelmesi için elbette belirtilen niteliklere bakmak, onları gözetmek gerektiğini de vurgulamamız gerekir. Çünkü amaç yine toplumların, devletin iyiliği içindir. Şu örneği vererek bu durumu netleştirmek isterim kömür baskı ve etkiye maruz kaldığında tepkimeye geçip elmasa dönüşecektir. Zıtlıkların beraberliği uyumu, mutluluğu, ölçülü olma halini de beraberinde getirecektir. Bu bakımdan değerlendirdiğimiz de ise yukarıda bahsettiğimiz niteliklere, ayrımlara bununla ilgili görüşlere hak vermek mümkündür. siyasal düzen toplumun ahlakı ve mutluluğu için önemlidir. Bundan dolayı belirtilen siyasal, ahlaki normlar üzerinde düşünmek, yeniden inşa etmek tekrar tekrar gözden geçirmek insani bir sorumluluğun çok ötesinde çok üstün bir yerde konumlandığını söylememiz daha uygun olacaktır.

Yine Platon'un *Devlet*'inde yüksek felsefe eğitiminin sadece özel yeteneklere sahip koruyucular sınıfı mensuplarına verilmesi gerektiğini, diğer vatandaşların ise herhangi bir yüksek eğitim hakkı tanınmadığını göz önünde bulundurursak, burada bireyin eğitim hakkının elinden alınmasıyla beraber, bireylerin birbirlerinden ayrıştırıldığını ve toplumun kutuplaştırmaya, bilgisizliğe neden olacak zeminlere sürüklendiğini de söyleyebiliriz. Yalnızca koruyucu sınıfındaki kadınların ve erkeklerin yüksek eğitim almasına dair görüş her ne kadar bir cinsiyet eşitlikçisi bakış açısı olsa da, yine de vatandaşların bulunduğu toplumda mutlu ve huzurlu bir düzen için yönetimde bulunanlar kadar yönetilenlerinde eğitim hakkı olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır: Hem Platon hem de Farabi, tanımladıkları özelliklere uygun yöneticinin bulunmasının zor olduğunu fakat yine de buna dair umutlarının olduğunu söylemekle bir nevi bu yönetim ve yönetici şeklinin ütöpik olduğunu kabul etmekle beraber bunun imkânına dair beklentilerini korumaktadırlar.

Erdemli şehrin bireylerinin sahip olması gereken bilgi ve özellikler bakımından aslında Farabi'nin görüşünün de ütöpik olduğunu görmekteyiz, her ne kadar bu şehir erdemli oluşunu korumak için bazı özellikleri bakımından üstün olmak zorunda olsa da

hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin bu kadar mükemmel olmasını beklemek çok zordur, çünkü insan yapısı gereği mükemmel olamaz, halkı yöneten kişinin kusursuz olması ve hata yapmaması gerektiğine bakılırsa, tüm insani arzulara ket vurulması mümkün değildir, her ne kadar o yönetici filozof-peygamber de olsa insandır ve insan yapısı gereği bu tür arzu ve duygulara maruz kalacaktır. Nitekim maruz kalmadan iyi ve kötünün ayrımını yapamaz ve buna göre yasa düzenleyip koyamaz, insanlara ideal bir devlet ve düzen oluşturmak için olması gerekenler kadar olmaması gerekenlerinde bilinmesi gerekir. Bunun içinde o topluluğun veya grubun herhangi bir kötü yönetime maruz kalması gerekmektedir. Erdemli şehrin tüm bireylerinin aynı amaç doğrultusunda yaşamaları ve mutlu olmaları da mümkün değildir, zaten böyle güzel nitelikler ve nicelikler barındıran halkın bir yöneticiye ihtiyacı da olamaz. Herkesin eşit derece hakkını alıp bu anlamda uzlaşması da mümkün değildir.

Bu doğrultuda her iki filozofun bu anlam ve bağlamda görüşlerinin ütöpik olması söz konusuken buna rağmen, Platon'un görüşlerine baktığımızda onun uygulanabilir kısımlarının varlığından belki söz edebiliriz, fakat bu anlamda Farabi'nin görüşlerine baktığımızda, fazlasıyla insan üstü bir devlet ve yönetici anlayışı olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak her iki filozofun kendi çağlarının gerekliliklerine göre görüşlerini dile getirdikleri, kendi çağlarında var olan sorunlar minvalinde bu argümanları öne sürdükleri unutulmamalıdır. Bu düşünceyle baktığımızda, bu görüşler ütöpik bile olsa Platon'un ve Farabi'nin aslında bu özelliklere sahip bir yöneticinin varlığını umut ettikleri bir gerçektir. Var olmasa dahi bir gün var olacağına dair inançları da bulunmaktadır. İnsanlar arasında bu ütöpik bir düşünce olarak görülse de herkesin üzerinde ortaklaşa fikri bu doğrultuda olabilir, çünkü insanlığın varlığından itibaren ne zaman kabileler gruplara, gruplar topluluklara dönüştüyse, bu dönüşümle birlikte adalet, devlet, yönetici, hak, hukuk gibi birçok kavram da o zaman içi doldurulmak üzere talep edilmiş ve tartışılmıştır. Bu minvalde her bireyin, her toplumun mutlu olduğu bir ideal devlet söz konusu olmamakla birlikte, bu bir arayış olmaktan çıkamamaktadır. İnsanlar buna ulaşamasa da aramaktan vazgeçmemişlerdir. Belki halihazırda böyle bir toplum ve yönetici yoktur, ama belki de toplumların bu yönde bir umuda ihtiyaçları vardır. Böylece bireylerin kendilerini geliştirme çabasından vazgeçmeden, toplumların hak, hukuk, adalet arayışında bulunurken belirli var olan düzeni takip etmeleri gerektiği söz konusudur.

Bu devletin birimlerinin, yönetimin işleyişinde de belirli düzene uymak mühim bir meseledir. Belki bu mümkün değildir ama düzeltilmesi mümkün olan şeyleri düzeltmek içinde adım atmaktan çekinilmemelidir. Toplumun refahı, mutluluğu için bu değerli düşünürlerin sorgulamaları denize atılan taşın oluşturduğu halkalar gibi yayılacaktır. Bu halkalar belki ölçek olarak küçük, ama eylemsel olarak büyük hareketlerdir.

Burada son tahlilde bahsetmemiz gereken bir konu da Farabi'nin bireylerin mutluluk üzerine eylemlerde bulunacağına değinirken onların iradelerine, seçme özgürlüğüne vurgu yaptığı gerçeğidir. Buradaki amaç iyi olana ulaşmaktır ve bu da toplumların, devletlerin refahının tek kaynağıdır.

Sonuç olarak Farabi'nin Platon'un ideal devlet görüşünden ciddi anlamda etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle her iki düşünürün ideal devlet anlayışlarını karşılaştırmayı gerekli bulduk. Her iki filozofun ideal devlet anlayışlarındaki görüşler kendi dönemlerini etkilemiştir. Diyebiliriz ki kendilerinden sonra gelen birçok düşünürün de onlardan etkilenebileceği ve eleştirilere maruz kalabileceği gerçeği bakidir. Her ne kadar bu konu sadece siyaset zemininde tartışılıp bu bağlamda bir etki yaratsa da, aslında bir toplumun yönetim şekli sadece o toplumu etkilemeyecektir, belki de ondan sonra gelecek nesiller için rehber olma potansiyeli taşımaktadır. Bu bakımdan konuya baktığımızda aslında siyaset alanında, ideal devlet anlayışında tartışılan kavramlar her konu bağlamında tartışılmaya, sorgulanmaya değerdir.

İdeal toplum düzeni meselesine sadece siyaset alanından bakmak bizleri sığ, verimsiz bir bakış açısına sürükleyebilir. Esasında bu mesele etrafında insanın varlığı geldiği andan itibaren yaşadığı yer, kullandığı dil, sahip olduğu akli melekeler, fiziksel ve ruhsal halleri, dini inançlarından tutunda başka birçok meseleye kadar, insani olan her şey ele alınmıştır. Örnek verecek olursak Farabi'nin dile verdiği önem bireyin bulunduğu toplumda ya da grupta var olan dile hakim olmasıyla belirlenir; aynı zamanda buradaki çevresel ve mekansal faktörlerin onun dil gelişiminde etken olduğunu görürüz. Dolayısıyla Farabi ideal toplum düzeni meselesine sadece siyaset zemininde bakmamaktadır. Her iki filozofun da olması gereken diye öne sürdüğü devlet düzenlerinde, bireyin kendisi ve sahip oldukları, olmadıkları gibi birçok şey önem arz etmektedir. Farabi'nin, kendi ideal devlet anlayışını değerlendirirken insan doğasını da değerlendirmiş olması onun bu konuda oluşturmak istediği projenin insani olan her şeyi

kapsadığını gösterir. *Devlet*'te ele alınan temalara liste hâlinde baktığımızda, aynı durumun Platon için de söz konusu olduğunu görürüz. Dolayısıyla, her iki düşünüründe kendi görüşlerini ifade ederken hem ütöpik hem de gerçekçi bir zeminde düşündüklerini söyleyebiliriz. Nitekim Platon ve Aristoteles'ten etkilenen Farabi, bu minvaldeki görüşlerinde metafizik ile gerçeklik düzlemlerine de dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Farabi'nin esas amacının İslam öğretisi ile Platon'un felsefesin bağdaştırmak olduğunu unutmamamız gerekir.

Platon'un, birkaç yerde bu ideal devletin pratikte gerçekleştirilebileceğine dair umut telkin eden bir dil kullandığı olmuştur. Örnek vermek gerekirse:

Geçmiş bütün yüzyıllar içinde, bugün bizim gözlerimizden uzakta, yabancı bir memlekette ya da gelecek zamanlar içinde bir defa olsun gerçek filozoflar devletin başına gelmiş veya gelecek olurlarsa bizimkine benzer bir devlet kurulmuş, kuruluyor veya kurulacak, felsefe Tanrısı orada hüküm sürecektir diyebiliriz. Çünkü, böyle bir şeyin olması imkansız değildir. Tasarladıklarımızın zorluğunu biliyoruz ama olmayacak şeyler tasarlamıyoruz (*Devlet*499 e-d).

Eğer bir gün tanrısal bir talihle yaradılıştan yetenekli bir insan doğar da bunları kavrayabilirse, kendisini yönetecek hiçbir yasaya gereksinim duymayacaktır; çünkü hiçbir yasa ve hiçbir düzenleme bilgidan daha üstün değildir, aklın bir şeye bağlı ya da köle olması doğru değildir, akıl yapısı gereği gerçekten özgürse, her şeyi yönetmelidir. Ama bugün hiçbir yerde kesinlikle böyle bir akıl yok, olsa olsa kırıntısı vardır. Bu nedenle, ikincisi, yani yasa ile düzeni seçmek gerekiyor (*Yasalar*875c-d).

Platon için tespit ettiğimiz bu durum, Farabi için de söz konusudur:

Farklı zamanlarda birbirlerini takip ederek erdemli şehirlere hükümdar olan kişiler sanki tek bir ruh, her zaman aynı kalan tek bir hükümdar gibidirler. Aynı zamanda tek bir şehirde veya birçok şehirde hüküm süren birden çok hükümdar olduğu durumda da onların hepsi aynı şekilde sanki tek bir hükümdar, ruhları da tek bir ruh gibidir. Böyle bir şehrin her bir sınıfına mensup olan ve farklı zamanlarda birbirlerini takip eden insanlar da sanki her zaman aynı kalan tek bir ruh gibidirler. Aynı şekilde aynı zamanda yaşayan, ister bir şehirde, ister birçok şehirde olsunlar bir aynı sınıfa mensup olan insanların ruhları, bu sınıf ister amir bir sınıf, ister hizmetkar bir sınıf olsun, yine sanki tek bir ruh gibidir. Bütün bu özelliklerin tek bir insanda bir araya gelmesi zordur. Bundan dolayı bu tabii yaratılıştaki insanlara her çağda ancak bir defa tesadüf edilir (Farabi, 2015a, s. 105-109)

Bu pasajlarda görüldüğü üzere her iki filozofun da bu konuda beklentilerinin, umutlarının, ileri görüş ve düşüncelerinin aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi; belki her iki filozofun siyaset görüşleri bugünkü şartlar altında bakıldığında ütöpik, uygulanması imkânsız ya da hayata geçirilemez olsa da; bu görüşlerin gelecek nesillerdeki yönetici ve yönetilenler için bir rehber görevi göreceğini söylemek gerekir. Aynı zamanda gelecek nesiller, yöneticilerle birlikte, bu konuda okur-yazarlar, diğer düşünürlerle de bu görüşler rehber olacak, belki de başka umutlara, başka

kavram dünyalarına, başka düşüncelerin derinliklerine yolculuk yapma imkanı sunacaktır.

Farabi'nin ütöpik toplumla birlikte aynı zamanda gerçek toplumu da kabul ederek siyaseti değerlendirdiğini görmekteyiz. Onun yetkin olarak belirlediği devletin aslında bütün insanlığı kuşatan bir dünya devleti olduğunu belirtmemiz mümkündür. Kurmak istediği devlet ve toplum belki çok üstün özellikler barındırmakla birlikte, var olan toplumu da kabul ederek yola koyulduğunu söylememiz gerekir. Gerçeklerden kopmayarak gerçek toplumu da göz önünde bulundurarak yol almış olması onun bu konudaki düşüncelerini çok daha değerli kılmaktadır.

Farabi'nin felsefesinde Yunan felsefesi ve İslam düşüncesinin birlikte harmanlandığını görmekteyiz. Diyebiliriz ki onun bu görüşleri hem İslam filozoflarının, hem de tüm düşünürlerin dikkate alabileceği niteliktedir. Bu bakımdan evrensel bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bahsettiğimiz üzere, o kendi siyaset felsefesini oluştururken Platon'un ve Aristoteles'in görüşlerinden esinlenmiştir. Bu bakımdan onun birbirleriyle karşıt olan akımları uzlaştırma denemeleri ve Aristoteles'in eserlerinin açıklaması üzerinden ortaya koyduğu çaba bütünleştirici bir felsefenin ifadesidir. Bununla yapmak istediği şey din ile felsefeyi birbiriyle uzlaştırmak, birbiri ile harmanlamak ve beslemektir. Belki bu görüşlerine karşı bunu ne kadar başarabildiği eleştiriye açıktır, ama sonuç olarak baktığımızda amacının bu doğrultuda olduğunu ve bu görüşleriyle düşünürlere yol gösterici olduğunu teslim etmemiz gerekir. Her iki filozofun kendi çağlarının getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalmaları sonucunda bu ütöpik zeminde oluşturdukları eserler toplumların aydınlanması için, gelişim ve değişim için rehber görevi görmektedir. Sonuçta eserlerini incelediğimizde aslında toplumsal zeminde toplumu etkileyen, insanı ilgilendiren hemen hemen her konu tartışılmıştır. Bu bir ütopya olarak görülse de onların kendilerine inandıklarını, toplum için çabaladıklarını görmekteyiz. Dolayısıyla belki de bu onların tek umudu olmuştur. Her iki filozof da Tanrı temelli bir ideal devlet oluşturma ihtiyacı duymuşlardır. Oluşturmak istedikleri ideal devletin mükemmelliği de ancak bu şekilde tanımlanacaktır. Hem Platon'un konu hakkındaki görüşleri hem de Aristoteles'in görüşleri Farabi'yi sadece etkilemekle kalmamış, bu görüşleri kendi görüşleri ile İslam düşünürlerini olağanüstü derecede etkileyecek biçimde yeniden ortaya koymuştur. Şunu söylemek mümkündür: Geçmiş çağlarda var olan devletler toplumları hatalı yönetmiş olabilir, fakat bu insanlık için bir

yıkım olsa da o çağlardaki o yönetim şekilleri yeni ve daha doğru oluşabilecek devlet ve yönetim şekillerine rehberlik etmiştir. Tıpkı Platon'un *Devlet* diyalogunu oluşturduktan sonra *Yasalar* adlı eserinde ideal devletle ilgili görüşlerini tekrardan inşa ettiği gibi, toplumlar ve devletler de kötü yönetim ve yasalardan, iyi yönetim ve iyi yasaları öğreneceklerdir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Metafizik*, (çev. Ahmet Arslan), (3. Baskı), Sosyal Yayınlar, İstanbul 2010.
- Aristoteles, *Politika*, (çev. Mete Tunçay), (4. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, (8. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2018.
- Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi (2) Sofistlerden Platon'a*, (3. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Alexander Moseley, *A'dan Z'ye Felsefe*, (çev. Ali Süha), (1. Baskı), Pegasus Yayınları, İstanbul 2019.
- Bedir Sala, "Mutlu insanların mutlu kenti, El medinetül Fazıla", İDEALKENT, sayı 5. (ss. 226-232). 2012.
- Ceyda Altıntop, "Ebu Nasr El-Farabi'nin İdeal Devlet Anlayışı," *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 48-62, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Bursa 2016.
- Celal Türer, *Felsefe Tarihi*, (5. Baskı), Bilay (Bilimsel Araştırma) yayınları, Ankara 2021.
- Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, (çev. Ahmet Aydoğan), (2. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2008.
- Enes Bilgin, *Platon'un Yasalar'daki Öğretisi ve Farabi'nin Nevamis'i*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2022.
- Farabi (Ebu Nasr), *İdeal Devlet El- Medinetü'l Fazıla*, (çev. Ahmet Arslan), (6. Baskı), Divan kitap, Ankara, 2015a.
- Farabi (Ebu Nasr), *İlimlerin Sayımı (İhsau'l- Ulum)*, (çev. Ahmet Arslan), (5. Baskı), Divan Kitap, Ankara 2015b.
- Farabi, *Muthuluğun Kazanılması (Tahsilu's Saade)*, (çev. Ahmet Arslan), (3. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi), İstanbul 2018.

- H. Nur Erkızan, A. Kadir Çüçen, *Felsefe Tarihi (1) Antik Çağ ve Orta Çağ Felsefesi Tarihi*, (3. Baskı), Sentez Yayıncılık, Bursa 2019.
- Mesut Yılmaz, *Platon ve Farabi'nin Ütopik Devlet Anlayışının Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2005.
- Platon, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), (XXXII. Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Platon, *Yasalar*, (Türkçesi. Saffet Babür, Candan Şentuna), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.
- Platon, *Diyaloglar*, (çev. Komisyon), (7. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.
- Robert Hammond, *The Philosophy of Alfarabi and Its Influence On Medieval Thought* The Hobson Book Press, New York 1947.
- Robert Hammond, *Farabi Felsefesi Ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*, (çev. Uluğ Nutku, Gülnihal Küken), Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Semiha Küçük, *Devlet ve Yasalar'da Platon'un Politika Felsefesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.
- Serpil Çetin, *Platon ve Farabi'de Devlet Yapılanması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Kırıkkale 2019.
- Şenol Korkut, *Farabi'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı, Ankara 2005.